

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

«Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ ΣΤΗΝ

ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ»

Καράμπαλη Θεανώ

Ρόδος, Φεβρουάριος 2024

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
<<ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ>>

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΑΡΑΜΠΑΛΗ ΘΕΑΝΩ

A.M. 43520202010

«Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ ΣΤΗΝ
ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ»

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΜΑΡΙΑ ΜΗΝΑ

ΣΥΝΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ: ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ ΜΑΝΟΛΗΣ

ΖΑΡΡΑΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ

ΡΟΔΟΣ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2024

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η διπλωματική αυτή εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Αρχαιολογία της Ανατολικής Μεσογείου» του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Η φοίτηση μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στην Ρόδο, ένα νησί που αγάπησα από την πρώτη μέρα που βρέθηκα εκεί, αποτελεί την επίτευξη του παιδικού μου ονείρου, το οποίο κατάφερα να υλοποιήσω παρά τις πάρα πολλές δυσκολίες. Θέλω να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα. Μηνά Μαρία που μέσα από τα μαθήματά της ανέδειξε ζητήματα τα οποία μέχρι πρότινος δεν είχαν συζητηθεί στην μέχρι σήμερα πορεία μου στο πανεπιστήμιο και φυσικά, και για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή της καθ' όλη την πορεία στην συγγραφή της εργασίας καθώς και τους συνεπιβλέποντες καθηγητές για την κατανόηση και αρωγή τους. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω από τα βάθη της καρδιάς μου τους γονείς μου, την μητέρα μου Εύη και τον πατέρα μου Άλκη, ο οποίος με υπήρξε πρότυπο για μένα ώστε να συνεχίσω τις σπουδές μου σε ακαδημαϊκό επίπεδο και τέλος, την αδελφική μου φίλη Γιάννα για την αμέριστη βοήθειά, υπομονή και συμπαράστασή της καθ' όλη την διάρκεια της ζωής μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>ΠΕΡΙΛΗΨΗ</u>	σελ.6
<u>ABSTRACT</u>	σελ.7
<u>ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ</u>	σελ.8
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	σελ.9
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>	
1.1. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	σελ.15
1.2. ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	σελ.16
12.1.ΜΕΤΑΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	σελ.18
1.3.ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΝΟΙΚΙΟΥΡΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ	σελ.19
1.4.ΝΕΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	σελ.20
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ:Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ</u>	
2.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	σελ.22
2.2. ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	σελ.25
2.3. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	σελ.26
2.4. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ	σελ.30
2.5. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣ	σελ.32
2.6. ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣ	σελ.35
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>	
3.1.ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΩΝ ΧΩΡΟ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ ΣΤΗ ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ	σελ.41
3.2. ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	σελ.43
3.3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	σελ.45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

4.1. ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΣ	σελ.46
4.2. ΚΝΩΣΣΟΣ	σελ.58
4.3. ΓΑΛΑΤΑΣ	σελ.60
4.4. ΜΑΛΙΑ	σελ.60
4.5. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ	σελ.63
4.6. ΜΟΧΛΟΣ	σελ.64
4.7. ΨΕΙΡΑ	σελ.65
4.8. ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΟ	σελ.66
4.9. ΣΚΛΑΒΟΚΑΜΠΙΟΣ	σελ.68
4.10. ΓΟΥΡΝΙΑ	σελ.69
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΑΦΩΝ ΚΑΙ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΩΝ</u>	σελ.71
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 : ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	σελ.74
<u>ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΕΛΙΚΩΝ ΣΚΕΨΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ</u>	
<u>ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>	σελ.84
<u>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	σελ.86
<u>ΕΙΚΟΝΕΣ</u>	σελ.104

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών ‘Αρχαιολογία της Ανατολικής Μεσογείου’ του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Θέμα της παρούσας εργασίας είναι ‘Η έννοια και ο χαρακτήρας του μινωικού οίκου στην Νεοανακτορική Κρήτη’, με επιβλέπουσα την επίκουρη καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, κυρία Μαρία Μηνά και συνεπιβλέποντες τους κυρίους Μανόλη Στεφανάκη, καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας και Νομισματικής του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών και Νεκτάριο Ζάρρα, μέλος ΕΔΙΠ του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών.

Η μελέτη αυτή επιχειρεί να ερευνήσει την έννοια και τον χαρακτήρα του μινωικού οίκου στην Νεοανακτορική Κρήτη μέσω θεωρητικών προσεγγίσεων και φυσικά αρχαιολογικών καταλοίπων οικιστικών θέσεων στην Προϊστορική Κρήτη. Θα εξετασθούν δειγματοληπτικά περιοχές της Κρήτης όπως η Κάτω Ζάκρος, η Κνωσός, η Φαιστός, τα Μάλια, ο Σκλαβόκαμπος, Γαλατάς, Αγία Τριάδα, Ψείρα, Γουρνιά και Παλαίκαстро. Θα γίνει αναφορά στα ευρήματα που βρέθηκαν συνδυαστικά με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ώστε να έχουμε μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το κοινωνικό γίγνεσθαι της περιόδου.

Φυσικά, όπως προαναφέρθηκε, δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν όλες οι περιοχές της Κρήτης, γι’ αυτό οι οικιστικές θέσεις που προαναφέρθηκαν θα αναλυθούν διεξοδικά στην παρακάτω εργασία, ως θέσεις καίριας σημασίας για διάφορους λόγους, οι οποίοι θα αναλυθούν περαιτέρω κατά την διάρκεια της εργασίας.

ABSTRACT

This Master's Thesis has been written as part of the postgraduate program, called 'Archeology of the Eastern Mediterranean', at the University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies in Rhodes. The subject of the thesis is 'The concept and nature of Minoan household in Neopalatial Crete'. This project was completed under the supervision of the following Professors: Maria Mina, Professor of Prehistoric Archaeology, in the Mediterranean Studies Department at the University of the Aegean, Manolis Stephanakis, Assistant Professor of Classical Archeology and Numismatics in the Mediterranean Studies Department at the University of the Aegean, and Nektarios Zarras, member EDIP in the Mediterranean Studies.

This study is trying to investigate the concept and the nature of Minoan household in the Neopalatial Crete through theoretical approaches and of course archaeological remains of residential sites in Prehistoric Crete. Areas of Crete such as Kato Zakros, Knossos, Phaistos, Malia, Sklavokampos, Galatas, Agia Triada, Psira, Gournia and Palekastro will be sampled. Reference will be made to the findings found in combination with the architectural remains in order to have a more complete picture of the social development of the period. Of course, as mentioned above, it is not possible to examine all the areas of Crete, which is why the, as mentioned before, residential locations will be thoroughly analyzed in the following work, as locations of key importance for various reason, which will be further analyzed throughout the thesis.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Προανακτορική Περίοδος

ΠΜΙ: 3300 π.Χ.– 2900 π.Χ.

ΠΜΠΑ: 2900 π.Χ. – 2550 π.Χ.

ΠΜΠΒ: 2550 π.Χ. – 2300 π.Χ.

ΠΜΠΠ-ΜΜΙΑ: 2300 π.Χ. – 1900 π.Χ.

Παλαιοανακτορική Περίοδος

ΜΜΙΒ/ΠΑ: 1900 π.Χ. – 1700 π.Χ.

ΜΜΠΒ/ΜΜΠΠ: 1700 π.Χ. – 1650/1600 π.Χ.

Νεοανακτορική Περίοδος

ΥΜ ΙΑ: 1650/1600-1480 π.Χ.

ΥΜ ΙΒ: 1480-1425 π.Χ.

ΥΜ ΙΙ: 1425-1390 π.Χ.

Μετανακτορική Περίοδος

ΥΜ ΙΙΑ: 1390-1330 π.Χ.

ΥΜ ΙΙΒ: 1330-1200/1190 π.Χ.

ΥΜ ΙΙΙ Γ: 1190-1070 π.Χ.

Υπομινωική: 1070 - 970 π.Χ.

Πηγή: Μαντζουράνη 2002, σελ.20

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όπως αναφέρει και ο Αριστοτέλης, ο μεγάλος Στεγειρίτης φιλόσοφος του 4ου αιώνα π.Χ., ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον. Γίνεται φανερό από την αρχή της ανθρώπινης παρουσίας πάνω στην Γη, ότι ο άνθρωπος τείνει να δημιουργεί και να δρα μέσα σε κοινωνικά σύνολα. Πέρα από την αντιμετώπιση των καθημερινών κινδύνων και της βελτίωσης των συνθηκών της ζωής, η σύνθεση αυτών των ανθρώπων σε ομάδες εξυπηρετεί και άλλες ανάγκες. Οι ίδιες οι ομάδες είναι στην ουσία, όπως βλέπουμε, μηχανή αλλαγής για το κοινωνικό πολιτικό σύστημα. Μπορούν να προσδιορίζουν τις κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες είναι συνεχώς διαπραγματεύσιμες. Τα προβλήματα των ανθρώπων ανά τους αιώνες φαίνονται να είναι διαχρονικά και δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι οι άνθρωποι αυτόματα δημιουργούν κοινωνικά κύτταρα. Μέσω της μελέτης αυτών των κοινωνικών συνθέσεων που μπορεί να είναι πολύπλευρες και δύσκολα κατανοητές καμία φορά, μπορούμε να διερευνήσουμε τις έμφυλες σχέσεις, την κοινωνική διαστρωμάτωση, την κατανομή του πλούτου, την έννοια της συγγένειας και φυσικά την άσκηση της εξουσίας (κεντρικής ή ετεραρχικής¹) καθώς και την έννοια της συλλογικότητας, της μνήμης και της ταυτότητας.

Είναι φυσικό επόμενο λοιπόν, ότι οι μελετητές/τριες που ασχολούνται με τις κοινωνικές ομάδες και την σύνθεση τους να βρίσκουν πολλά εμπόδια και δυσκολίες, καθώς η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν είναι πάντα προβλέψιμη και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες. Έτσι πολλές έννοιες είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια οδηγώντας τους/τις ειδικούς σε αδιέξοδα στην ερεύνα. Είναι κοινώς αποδεκτό, ότι οι οικιακές ομάδες, αυτές που θα μας απασχολήσουν και στην εργασία μας, αποτελούν τον κορμό του κοινωνικού ιστού καθώς έχουν την δυνατότητα να καθορίζουν και να ορίζουν δεσμούς και σχέσεις.

Στον χώρο της επιστήμης της Αρχαιολογίας, και ειδικά της αιγιακής προϊστορικής αρχαιολογίας, φαίνεται ότι η μελέτη των βασικών κυττάρων των κοινωνιών να παραμελείται και να επικεντρώνεται στην μελέτη των μεγαλεπήβολων ανακτορικών συγκροτημάτων. Διάσημοι αρχαιολόγοι όπως ο Sir Arthur Evans, έριξαν όλη τους την προσοχή στα ανακτορικά συγκροτήματα, παρά σε οικισμούς που μπορεί να ανευρέθηκαν παράλληλα με τα ανάκτορα. Χρειάστηκαν πολλοί αιώνες, ώστε να προωθηθεί η θεωρητική αρχαιολογία που

---

¹ Σύμφωνα με την θεωρία της Crumley, ως ετεραρχίας, εννοούμε την σχέση μεταξύ στοιχείων τα οποία είτε είναι ανεξάρτητα και αντιεραρχικά είτε μπορούν να ταξινομηθούν μεταξύ τους με διαφορετικούς τρόπους.

θα έκανε το έδαφος πρόσφορο για την μελέτη των οικιστικών μονάδων. Σε παγκόσμιο επίπεδο, αναπτύσσεται αρκετά η επιστήμη της κοινωνικής ανθρωπολογίας, που συμβάλλει στην περαιτέρω μελέτη και ανάλυση των κοινωνιών. Κάτι τέτοιο, δεν συνέβη βέβαια στον χώρο της αιγιακής αρχαιολογίας. Αυτά τα ερωτήματα θα εξετάσουμε και στην παρούσα εργασία μας, διευρύνοντας και μελετώντας την βασική οικιστική μονάδα σε οικισμούς της Νεοανακτορικής Κρήτης.²

Για έχουμε όμως μία καλύτερη εικόνα του τι ακριβώς μελετάμε, θα πρέπει να καθορίσουμε με σαφήνεια το χρονολογικό και γεωγραφικό πλαίσιο στο οποίο αναφερόμαστε. Η Κρήτη, βρίσκεται στο νότιο άκρο του Αιγαίου Πελάγους και αποτελεί το μεγαλύτερο νησί της Ελλάδας καθώς και το πέμπτο μεγαλύτερο της Μεσογείου. Διαθέτει εύφορα οροπέδια και πολλές οροσειρές όπως τα Λευκά Όρη. Το κλίμα της, ανήκει στον τύπο του εύκρατου μεσογειακού, μίας και χαρακτηρίζεται από ήπιους χειμώνες και ηλιόλουστα καλοκαίρια με συνέπεια να δημιουργείται προσοδοφόρο έδαφος για την ανάπτυξη οικισμών και καλλιεργειών. Με βάση αυτά, δεν είναι καθόλου περίεργο που από πολύ νωρίς στην ιστορία το νησί της Κρήτης φαίνεται να αναπτύσσεται. Η ελληνική μυθολογία μας δίνει πληθώρα πληροφοριών για το νησί, και ιστορικά φαίνεται ότι κατοικείται ήδη από την Κατώτερη Παλαιολιθική Εποχή. Αποκορύφωμα, βέβαια, της ανθρώπινης παρουσίας στο νησί κατά την προϊστορική περίοδο θεωρείται η ανάπτυξη του Μινωικού πολιτισμού.

Από τα πρώτα χρόνια των ερευνών από τον Sir Arthur Evans και τον Mackenzie, έγινε αντιληπτό ότι έπρεπε να δημιουργηθεί ένα σύστημα χρονολόγησης και διαχωρισμού του Μινωικού πολιτισμού σε φάσεις για την ευκολότερη μελέτη. Αυτό το σύστημα χρονολόγησης, ήταν βασισμένο στην στρωματογραφία και την εξέλιξη των κεραμικών ρυθμών. Μέχρι και σήμερα αυτή η προσέγγιση, είναι αποδεκτή παρόλο που έχει δεχθεί σφοδρές κριτικές μίας και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κνωσιοκεντρική και δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε ολόκληρο το νησί της Κρήτης. Για να αντιμετωπιστούν αυτές οι αδυναμίες, προτάθηκε πολλά χρόνια αργότερα από τον αρχαιολόγο Νικόλαο Πλάτωνα ένα νέο χρονολογικό σύστημα το οποίο λειτουργεί συμπληρωματικά με αυτό του Evans, και βασίζεται περισσότερο σε σημαντικά γεγονότα, όπως η ίδρυση και η καταστροφή των ανακτόρων. Έτσι η Εποχή του Χαλκού στην Κρήτη, με βάση την παραπάνω χρονολογική διαίρεση, χωρίζεται στις εξής περιόδους: Προανακτορική(έως την MM IA), Παλαιονακτορική(MM IB- MM II), Νεοανακτορική(MM III- YM I) και Μετανακτορική(YM

---

² Robin 2003, 307-356.

II – ΥΜ III).³ Συχνά θεωρείται δεδομένο από την παγκόσμια βιβλιογραφία ότι η ίδρυση των πρώτων ανακτόρων (Κνωσός, Φαιστός και Μάλια) τοποθετείται κατά την MM IB φάση. Ακόμη, μέχρι σήμερα, υποστηρίζονταν ότι τα ανάκτορα ιδρύθηκαν ταυτόχρονα κάτι το οποίο σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες μελέτες φαίνεται να μην έχει τόσο στέρεες βάσεις. Με αυτό το νέο δεδομένο, οι μελετητές/τριες τοποθετούν την ίδρυση του ανακτόρου της Κνωσού μετά το τέλος της MM IA, ενώ υποστηρίζουν ότι την ίδια περίοδο το ανάκτορο των Μαλίων είναι ήδη σε χρήση. Από την άλλη πλευρά, το ανάκτορο της Φαιστού μάλλον ιδρύεται κατά την MM IB φάση. Έτσι αντιλαμβανόμαστε ότι στην γεωγραφική περιοχή της Κρήτης δεν μπορεί να εφαρμοστεί ένα ενιαίο και τόσο τυποποιημένο χρονολογικό πλαίσιο. Κάθε περιοχή μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αυτόνομο σύνολο, το οποίο φέρει τα δικά του χαρακτηριστικά και τις δυσκολίες χρονολόγησης. Για παράδειγμα, στη Φαιστό παρατηρείται απουσία στρωματογραφημένων συνόλων που θα βοηθούσαν στην κεραμική αλληλουχία της MM II.⁴

Τα τελευταία χρόνια, χάρη στην συνεισφορά των θετικών επιστημών στην αρχαιολογική επιστήμη έχουν εισαχθεί νέες μέθοδοι απόλυτης χρονολόγησης που μας βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση και ανασύνθεση του παρελθόντος. Η ραδιοχρονολόγηση, η δένδροχρονολόγηση και άλλες μέθοδοι των φυσικών επιστημών, έρχονται να αμφισβητήσουν ή να επιβεβαιώσουν τα στοιχεία τα οποία έχουν ως χρονολογικό προσδιορισμό την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, όπου οι ερευνητές/τριες αμφιταλαντεύονται μεταξύ του β' μισού του 16^{ου} αιώνα ή αρχές του 15^{ου} αιώνα π.Χ. Σ' αυτήν την περίοδο, εντάσσεται και η Νεοανακτορική φάση η οποία εξετάζεται και στην παρούσα εργασία. Συμβατικά, η Νεοανακτορική περίοδος ξεκινά με την κατασκευή των νέων ανακτορικών συγκροτημάτων και τοποθετείται χρονολογικά κατά την MM II φάση. Η δεύτερη φάση των ανακτόρων, παρ' όλο που είναι κοινώς αποδεκτό ότι αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης, έχει κάποια χαρακτηριστικά που την κάνουν να ξεχωρίζει, όπως η ανάδειξη της Κνωσού σε σημαντικό πολιτικοκοινωνικό και οικονομικό κέντρο. Την περίοδο αυτή ξανακτίζονται τα ανάκτορα της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων και ιδρύονται τα ανάκτορα σε Ζάκρο, Πετρά και Γαλατά. Έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες σχετικά με την πολιτική γεωγραφία της Νεοανακτορικής Κρήτης. Από την μία πολλοί/ες (όπως ο Hood, και ο Cardigan) υποστήριξαν ότι το νησί ήταν ενοποιημένο με κυρίαρχη δύναμη την Κνωσό και ότι άλλα ανάκτορα ήταν υποτελή της και από την άλλη υπήρξε η άποψη (των Renfrew και Driessen) ότι το νησί της Κρήτης απαρτιζόταν από μικρά ανεξάρτητα κράτη με σημεία

³ Βλέπε χρονολογικό πίνακα σελ.8.

⁴ Μαντζουράνη 2002, 86.

αναφοράς τα ανάκτορα. Όποια από τις δύο θεωρίες και να ισχύει, είναι σίγουρο ότι στα τέλη της ΥΜ Ι περιόδου παρατηρείται έντονα συγκεντρωτικός χαρακτήρας στο νησί με κεντρική δύναμη την Κνωσό. Ο Evans, από την πλευρά του θεωρεί ότι το φαινόμενο αυτό οφείλονταν σε κατάπνιξη εξεγέρσεων από τους ηγεμόνες της Κνωσού ενώ ο Betts, υποστηρίζει ότι οι οικονομικές δραστηριότητες του νησιού ήταν υπό τον έλεγχο της Κνωσού, όπου μία ισχυρή αριστοκρατία ήλεγχε την αγροτική παραγωγή, το εμπόριο, τις εισαγωγές(ειδικά του χαλκού), τους εμπορικούς σταθμούς και τα πολυτελή αγαθά. Κατά την ΥΜ ΙΑ περίοδο παρατηρούνται καταστροφές στην κεντρική και ανατολική Κρήτη, τις οποίες κατά την ΥΜ ΙΒ φάση εκτείνονται σε όλο το νησί. Για πολλά χρόνια, επικρατούσε η θεωρία ότι οι καταστροφές αυτές, από τις οποίες δεν ανάκαμψε κανένα κέντρο, οφείλονταν στην έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Σήμερα, όμως αυτή η ερμηνεία αρχίζει να κλονίζεται, και να αποδεικνύεται ότι οι καταστροφές πολύ πιθανόν να είχαν και άλλα αίτια. Αρκετοί/ες, θεωρούν ότι η επιβολή της Κνωσού με τη βία επέφερε την διάλυση, άλλοι/ες ότι οι ανάδυση των μυκηναίων αποτέλεσε πλήγμα και φυσικά υπάρχουν και εκείνοι/ες όπου θεωρούν ότι μία επανάσταση των κατώτερων κοινωνικά τάξεων ενάντια στην αριστοκρατία έμελλε να αλλάξει το γίγνεσθαι. Βέβαια, δεν πρέπει να αποκλείονται και τα φυσικά φαινόμενα ή ακόμα και ο συνδυασμός των παραπάνω λόγων.⁵

Παρ'όλ' αυτά, η Νεοανακτορική περίοδος στην Κρήτη μας έχει δώσει πολλά στοιχεία όσον αναφορά την οικιστική αρχιτεκτονική, τα ανακτορικά συγκροτήματα και τα ιερά. Μπορεί η διοικητική δομή του νησιού να μην είναι πλήρως ευδιάκριτη αλλά φαίνεται ότι την κυρίαρχη θέση είχαν τα ανάκτορα και τα οικιστικά σύνολα που αναπτύσσονται γύρω από αυτά, δευτερεύουσα οι οικισμοί με ένα κεντρικό κτήριο που θυμίζουν αρκετά ως προς τα αρχιτεκτονικά στοιχεία τα ανάκτορα, και τέλος φυσικά αυτή την περίοδο έχουμε την εμφάνιση των «επαύλεων», κτισμάτων με μεγαλοπρεπή χαρακτήρα που είτε είχαν διοικητικό ρόλο, είτε ήταν απομονωμένες αγροικίες.⁶

Συνοπτικά, παρατηρούμε ότι το νησί της Κρήτης παρουσιάζει μία ανομοιογένεια ως προς τα υλικά κατάλοιπα αλλά και την χρονολογική ακολουθία. Η Νεοανακτορική περίοδος σηματοδοτεί μία νέα αρχή αλλά ταυτόχρονα η υπερβολική αύξηση ισχύος της Κνωσού φαίνεται να επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις, οδηγώντας τελικά στην παρακμή.

---

⁵ Platon 1999, 671-681.

⁶ Manning 1995, 380-382.

Το κεντρικό αντικείμενο της παρούσας εργασίας, είναι η μελέτη της οικιακής ομάδας στην Νεοανακτορική Κρήτη(1.700-1.450 π.Χ.), που ως βασικό κοινωνικό κύτταρο, αποτελεί σημαντική πτυχή για την γενικότερη κατανόηση και διερεύνηση των κοινωνιών. Παρά τις αντιξοότητες και τις δυσκολίες που προκύπτουν κατά την μελέτη των κοινωνιών και ειδικά στον τομέα της προϊστορικής αιγιακής αρχαιολογίας, πολλοί ερευνητές/τριες έχουν καταφέρει αποτελεσματικά να συνδυάσουν τις κοινωνικές επιστήμες με τις αρχές της αρχαιολογικής επιστήμης, βοηθώντας έτσι στην καλύτερη κατανόηση των κοινωνιών του παρελθόντος. Σχετικά, με τις δυσκολίες που προκύπτουν στην μελέτη των θέσεων, θα λέγαμε ότι η βασικότερη είναι η παλαιότητα των δημοσιεύσεων καθώς οι ανασκαφές έγιναν αρχές με μέσα του 20^ο αιώνα. Συχνά τα οι δημοσιεύσεις που έχουμε στα χέρια μας δεν είναι και τόσο λεπτομερείς. Εκτός από την κατάσταση της αρχαιολογικής τεκμηρίωσης, σημαντική παράμετρο αποτελεί και η κατάσταση των αρχαιολογικών ευρημάτων. Λόγω φθορών και κακής συντήρησης, η ποιότητα των ευρημάτων τείνει να αλλοιώνεται. Ακόμα, όσον αφορά, τα οικιστικά κατάλοιπα, η μελέτη της στρωματογραφίας δεν είναι πάντα επαρκής και συχνά το αρχαιολογικό υλικό είναι διαταραγμένο. Τέλος, επειδή τα κατάλοιπα μπορεί να βρίσκονται μέσα στον σύγχρονο πολεοδομικό ιστό, είναι δύσκολο με αποσπασματικές ενδείξεις, να έχουμε μία σαφή και καθαρή εικόνα.

Εφαλτήριο για τη μελέτη της συγκεκριμένης περιόδου, αποτελεί η πληθώρα βιβλιογραφίας που υπάρχει σε παγκόσμιο επίπεδο σχετικά με την αρχιτεκτονική και χωροταξική οργάνωση θέσεων της Κρήτης. Η μελέτη αυτή, έχει στόχο όσο τον δυνατόν καλύτερα να εξετάσει και να συνοψίσει τις σχετικές προσεγγίσεις που έχουν υιοθετηθεί διαχρονικά, με αναφορά σε από αρχαιολογικά παραδείγματα από την Κρήτη. Επίσης, θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε μερικά ερωτήματα που θεωρώ ότι είναι ιδιαίτερης σημασίας. Αρχικά θα πρέπει να αναρωτηθούμε και να διερευνήσουμε το είδος των οικιακών ομάδων. Ποια είναι η έννοια του οίκου στην Νεοανακτορική Κρήτη και πώς αποδεικνύεται αυτό μέσα από τα ανασκαφικά ευρήματα. Δεύτερον θα πρέπει να ερευνήσουμε τον ρόλο των νοικοκυριών στην κοινωνική οργάνωση της συγκεκριμένης περιόδου καθώς και, ιδιαίτερος σημαντικό, είναι η εξέταση των δραστηριοτήτων των νοικοκυριών. Με βάση αυτό, θα μπορέσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα της εμπλοκής τους στην παραγωγή και την οικονομία. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να συνδυάσουμε και τα δεδομένα που έχουμε από προγενέστερες μελέτες και να εντοπίσουμε σημεία και στοιχεία που θα μπορούσαν να μας διαφωτίσουν περαιτέρω. Τρίτον, ενδιαφέρον θα ήταν να εξετάσουμε, με όσο υλικό έχουμε στην διάθεσή μας, τις σχέσεις νοικοκυριών και ανακτόρων, όπως για παράδειγμα της

Ζάκρου. Τέταρτον, ένα ερώτημα προς διερεύνηση είναι το κατά πόσο αυτές οι οικιακές ομάδες έμειναν σταθερές κατά την Νεοανακτορική περίοδο ή υπέστησαν αλλαγές. Τέλος, ουσιώδες θα ήταν σκεφτούμε πώς η μελέτη του νοικοκυριού μας βοηθά στην περαιτέρω κατανόηση της Νεοανακτορικής περιόδου.

Αυτά τα ερωτήματα τα προσπαθήσω να απαντήσω στην παρούσα εργασία, λαμβάνοντας δειγματοληπτικά στοιχεία από διάφορες οικιστικές θέσεις της Νεοανακτορικής Κρήτης όπως, η Κάτω Ζάκρος, η Κνωσός, ο Γαλατάς, τα Μάλια, η Αγία Τριάδα, Γουρνιά και ο Μόχλος(εικ.1). Οι θέσεις αυτές δεν επιλέχθηκαν τυχαία, καθώς στόχος μου είναι να αναδείξω την σημασία των οικιστικών θέσεων όχι όμως με έμφαση στα ανακτορικά συγκροτήματα. Όπως προαναφέρθηκε, οι περισσότεροι ερευνητές/τριες, είχαν στρέψει στο ενδιαφέρον τους στα ανάκτορα δίνοντας ελάχιστη ως και μηδαμινή αξία στα υπόλοιπα οικιστικά κατάλοιπα, κάτι το οποίο μας οδηγεί σε στρεβλά συμπεράσματα για την ανασύνθεση του παρελθόντος. Έτσι λοιπόν, θα μελετήσω τις παραπάνω περιοχές επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μου στην αναζήτηση και την κατανόηση του νοικοκυριού αλλά και των σχέσεών του με τα ανάκτορα και του ρόλου του στο γενικότερο γίνεσθαι της εποχής στην Κρήτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η μελέτη των κοινωνιών κατά την διάρκεια των αιώνων αποτελούσε ζήτημα προς διερεύνηση για τους ερευνητές/τριες. Επηρεασμένοι από το κυρίαρχο φιλοσοφικό ρεύμα της εποχής, αυτό του εξελικτισμού, οι επιστήμονες τείνουν να συνδέουν την έννοια του οίκου με αυτή του νοικοκυριού. Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, ορμώμενοι από τις μελέτες του Κάρολου Δαρβίνου και του διάσημου έργου του ‘‘*The Origin of the species*’’, οι διανοούμενοι της εποχής προσπαθούν να κατηγοριοποιήσουν τις κοινωνίες σε απλές και σύνθετες, ανάλογα με την σύνθεσή τους. Όροι όπως η μητριαρχία, η πολυγαμία και οι ετεραρχικές σχέσεις στην εξουσία συνδέονται άμεσα με κοινωνίες του παρελθόντος και θεωρούνται σημάδι πολιτισμικής κατωτερότητας. Από την άλλη πλευρά, η δημιουργία πυρηνικής οικογένειας σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους της εποχής (π.χ. F.Engels) θεωρείται σημάδι πολιτισμικής προόδου και ανωτερότητας πνευματικής. Προσπαθούν να ανασυνθέσουν την δομή των ανθρώπινων κοινωνιών του παρελθόντος δίνοντας βάση στην καταγωγή. Σημείο-ορόσημο για την έρευνα αποτελεί η αρχαία ελληνική κοινωνία, η οποία θεωρείται από τους μελετητές/τριες η αρχή του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού. Σημαντικό έργο είναι αυτό του L.M. Morgan, *Ancient Society* του 1887, ο οποίος πρώτος υποστήριξε ότι η ανθρωπότητα εξελίσσεται μονογραμμικά από την βαρβαρότητα, όπου κυριαρχούσε η μητριαρχία στον πολιτισμό, όπου συνδέεται με την επικράτηση της πατριαρχίας.⁷

Όπως γνωρίζουμε, οι περισσότερες δημοσιεύσεις για τη μινωική αρχαιολογία εντάσσονται στο ρεύμα της λεγόμενης παραδοσιακής αρχαιολογίας. Επίκεντρο του συγκεκριμένου ρεύματος ήταν η, ανεύρεση αρχαιολογικών θέσεων και η ταξινόμησή τους σε διακριτούς πολιτισμούς, η αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών καθώς και ο σαφής καθορισμός της γεωγραφικής διασποράς αυτών. Ακολουθείται μία κανονιστική προσέγγιση του πολιτισμού όπου υποστηρίζουν ότι όλοι οι άνθρωποι σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο άρα παράγουν ακριβώς ίδια αντικείμενα. Κάθε μεταβολή στην τεχνολογία σημαίνει αυτόματα και αλλαγή στον τρόπο σκέψης και εξέλιξης. Έτσι κάθε πολιτισμός ακολουθεί μία εξελικτική πορεία τύπου αλυσίδας, όπου ο πολιτισμός ξεκινά από τον πιο ‘‘απλό’’ στον πιο ‘‘σύνθετο’’.

---

⁷ Κοκκινίδου – Νικολαΐδου 1993, 463-470.

Πρώτος ο Αυστραλός αρχαιολόγος Τσαϊλντ, επέκτεινε την έννοια των πολιτισμικών σχέσεων στο πλαίσιο της προϊστορικής Ευρώπης. Όσον αφορά την περίπτωση μας, είναι επόμενο, φυσικά, να μην θέτουν στο επίκεντρο της μελέτης τους έννοιες όπως οι οικογένειες και το νοικοκυριό. Περισσότερη έμφαση δόθηκε στα ανακτορικά συγκροτήματα, και στα υλικά κατάλοιπα που βρέθηκαν στην γύρω περιοχή. Τα οικιστικά κατάλοιπα μελετήθηκαν μεν, αλλά μέχρι το σημείο της δημιουργίας ενός εργαλείου που θα εξυπηρετούσε την κατηγοριοποίηση των πολιτισμών από τις πιο πρώιμες στις πιο αναπτυγμένες.⁸

Σε αντίθεση με την κλασική ιστοριογραφία του προηγούμενου αιώνα αναπτύσσεται κατά τον 20^ο αιώνα η Σχολή των Annales, οι οποίοι προσπάθησαν μέσω των μελετών τους να καταρρίψουν την γραμμική μονοδιάστατη ανάλυση του χρόνου. Εισήγαγαν τη μακρά διάρκεια του χρόνου και έφεραν στο επίκεντρο τον άνθρωπο. Έτσι η οικογένεια, το βασικό κοινωνικό κύτταρο έγινε επίκεντρο μελέτης. Ταυτόχρονα, κατά την ίδια περίοδο ένα άλλο φιλοσοφικό κίνημα κάνει την εμφάνισή του· αυτό του λειτουργισμού, το οποίο εξετάζει τον ρόλο των ανθρώπων και των θεσμών. Μέσω του πρίσματος του λειτουργισμού, ο θεσμός της οικογένειας αποτελεί ένα δραστήριο όργανο το οποίο δεν έχει γραμμική διαδικασία, και συμβάλλει στην κατανόηση του συστήματος. Έτσι η τεχνολογική πρόοδος θεωρήθηκε σημαντικό στοιχείο πολιτισμικής εξέλιξης και καθοριστικός παράγοντας για την διαμόρφωση του είδους των οικογενειών.⁹

Σημαντικό σταθμό στην μελέτη της οικογένειας είναι η δημιουργία της “οικογένειας των Cambridge” το 1964. Επρόκειτο για μια ομάδα που συστάθηκε από επιστήμονες ιστορικούς και δημογράφους στην Αγγλία, με στόχο την εκτενή μελέτη της ιστορίας της οικογένειας και τους ιστορικούς δημογραφικούς δείκτες. Ιδρυτές της υπήρξαν οι Peter Laslett και Tony Wrigley. Μέσα από το έργο τους, αναδείχθηκε η επιτακτική ανάγκη για την μελέτη των μεταβολών των οικιακών ομάδων, των ρυθμών αναπαραγωγής και θνησιμότητας, της σύνθεσης της οικογένειας και γενικότερα των αιτιών που προκαλούν δημογραφικές αυξομειώσεις. Ταυτόχρονα μελέτησαν και τις συγγενικές σχέσεις των μελών.¹⁰

1.2. ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

---

⁸ Κοκκινίδου – Νικολαΐδου 1993, 64-65.

⁹ Johnson 2010, 186-187.

¹⁰ Laslett 2009, 336-359.

Η Νέα αρχαιολογία ή Διαδικαστική, η οποία αναπτύχθηκε στην δεκαετία του 1960, ήρθε να ταραξεί τα νερά και να ασκήσει κριτική στην προαναφερθείσα τάση, την παραδοσιακή αρχαιολογία, προτείνοντας την εισαγωγή των μεθόδων των θετικών επιστημών στην μελέτη της αρχαιολογίας.¹¹

Όσον αφορά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα οργανώθηκαν σε πίνακες και τα τέχνηρα ταξινομήθηκαν με όρους ποσοτικούς. Για τα νοικοκυριά σημαντική είναι η συμβολή σπουδαιών επιστημόνων όπως ο Flannery, ο οποίος υποστήριξε ότι τα νοικοκυριά είναι οικιακά κοινωνικά μορφώματα με ευέλικτο χαρακτήρα που υφίστανται συνεχώς μεταβολές. Μέσω του έργου του, άνοιξε μία νέα αρχή για την μελέτη του βασικού κοινωνικού μορφώματος με πολλές διαστάσεις και προσεγγίσεις. Ο Flannery, πρώτος συνέβαλε σημαντικά στην ερμηνεία των οικιστικών καταλοίπων και στον προσδιορισμό των δραστηριοτήτων του νοικοκυριού. Υποστηρίζει ότι όπου παρατηρείται δείγμα πυρηνικής οικογένειας, φαίνεται να υπάρχει εντατικοποίηση της παραγωγικής δραστηριότητας. Ακόμα, μέσω του έργου του ανέδειξε την συσχέτιση του περιβάλλοντος με τα πολιτισμικά συστήματα. Υποστήριξε ότι οι εξελίξεις στην κοινωνία οφείλονται στο πως προσαρμόζεται ο άνθρωπος στις περιβαλλοντικές συνθήκες.¹²

Επιπλέον, στα πλαίσια της νέας Αρχαιολογίας εισάγεται και η θεωρία του μέσου εύρους από τον αρχαιολόγο L. Binford. Σύμφωνα με αυτήν, ο ερευνητής αρχαιολόγος μέσα από την ανάλυση των ευρημάτων και των παρατηρήσεων, εθνογραφικών δεδομένων και ταφικών πληροφοριών μπορεί να καταλήξει σε μία υποκειμενική θεωρία, για το πως δρουν οι κοινωνίες. Πολλές φορές η θεωρία του μέσου εύρους, χρησιμοποιήθηκε και για τα οικιστικά κατάλοιπα, αφού τα νοικοκυριά αποτελούν ένα ενδιάμεσο σκαλί μεταξύ ατόμου και κοινωνίας. Όπως και πολλές άλλες θεωρίες, έτσι και αυτή δέχθηκε αρνητική κριτική ανά τα χρόνια.¹³

---

¹¹ Hodder – Hutson 2010, 40-50.

¹² Hodder 1982, 1-16.

¹³ Binford 1962, 217-225.

1.2.1 ΜΕΤΑΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Κατά την δεκαετία του 1980, εισάγεται η Μετα-διαδικαστική αρχαιολογία στον τομέα της έρευνας και της μελέτης. Σε αντιδιαστολή με την Νέα Αρχαιολογία το μετα-διαδικαστικό ρεύμα ανέδειξε την μοναδικότητα το ατόμου και εξέτασε την ατομική πρωτοβουλία και δράση. Επίσης μεγάλη σημασία δόθηκε στον συμβολισμό και την σηματοδότηση που δίνουν οι άνθρωποι στα αντικείμενα. Ο αρχαιολόγος μελετά με τα δικά του κριτήρια την εκάστοτε κοινωνία και τα κατάλοιπά της, ενώ μπορεί πίσω από αυτό να βρίσκονται άλλες έννοιες και σημασίες.¹⁴

Σημαντική συμβολή είναι και αυτή του I. Hodder, ο οποίος πρότεινε ότι ερμηνείες πρέπει να σχηματίζονται όχι με βάση κάποια εξωτερικά κριτήρια ή αναλογικά πρότυπα, αλλά με βάση τη συγκειμενικότητα των ίδιων των ευρημάτων και τις μεταξύ τους σχέσεις και συνάφειες, που μπορούν να λάβουν διαφορετικά νοήματα όπως ακριβώς ένα κείμενο αποκτά διαφορετική σημασία για κάθε άνθρωπο που το διαβάζει. Στο έργο στο για το Catalhöyük, ανάδειξε την σημασία της ατομικότητας κάθε ανθρώπου. Ακόμα ο ίδιος, μελετώντας την μετάβαση του ανθρώπου στην σταθερή αγροτική ζωή έκανε μία νέα ερμηνευτική πρόταση σύμφωνα με τα μετα-διαδικαστικά πρότυπα. Οι όροι ‘domus’ και ‘agrios’, που έχουν αντιθετική χροιά που εισάγονται από τον Hodder. Η έννοια ‘agrios’ υποδεικνύει την σκληρότητα του εξωτερικού περιβάλλοντος ενώ η έννοια ‘domus’ συμπεριλαμβάνει το οικείο περιβάλλον, τη μόνιμη εγκατάσταση και ξεπερνά τα όρια του οίκου. Έτσι αποδεικνύεται ότι ο οίκος μπορεί να είναι και ένας φορέας συμβολισμών και νοημάτων.¹⁵

Τέλος, πάλι κατά την δεκαετία του 1980, στα πλαίσια της μετα-διαδικαστικής αρχαιολογίας αναπτύσσεται και η νέο-μαρξιστική αρχαιολογία. Πυλώνες αυτής της θεωρίας ήταν η μελέτη της κοινωνικής ανισότητας και κατανομή του πλούτου. Δόθηκε έτσι, ιδιαίτερη σημασία στις κοινωνικές ανισότητα μέσα στο νοικοκυριό και τις αλλαγές ή προσκρούσεις που αυτό μπορεί να επέφερε. Σ’ αυτά τα πλαίσια, ιδιαίτερη μνεία έγινε και στο γυναικείο φύλο το οποίο θεωρείται ενεργό μέλος του νοικοκυριό και συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία.¹⁶

---

¹⁴ Hodder – Hutson 2010, 47-50.

¹⁵ Hodder 1989, 64-78.

¹⁶ Souvatzi 2012α, 83-85.

1.3. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Όπως προαναφέρθηκε και παραπάνω, με την έλευση της Νέας Αρχαιολογίας στο προσκήνιο της έρευνας, αναπτύσσεται ταυτόχρονα και ένα νέο επιστημονικό πεδίο “ η Αρχαιολογία του νοικοκυριού”.¹⁷ Η μελέτη των οικιστικών καταλοίπων δίνει την αφορμή για την διερεύνηση των κοινωνικών διαστρωματώσεων , των ιδεολογιών και της παραγωγικής δραστηριότητας. Παρ’ όλο που δεν αποτελεί ξεχωριστό πεδίο της αρχαιολογικής έρευνας η “Αρχαιολογία του νοικοκυριού” εισάγει στην έρευνα έννοιες όπως η κοινωνική ποικιλομορφία και φυσικά οι παράμετροι οι οποίοι τις δημιούργησαν.

Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, οι ερευνητές όρισαν το νοικοκυριό ως το βασικότερο κοινωνικό συστατικό, το οποίο προσδιορίζεται από τρία στοιχεία: πρώτον τις σχέσεις μεταξύ των μελών , δεύτερον τα υλικά αγαθά και εγκαταστάσεις και τρίτον την ιδεολογία και τις δραστηριότητες. Μέγιστης σημασίας είναι η προσφορά του κλάδου αυτού στο πως τα αρχαιολογικά κατάλοιπα συνδέονται με τις κοινωνικές ομάδες , με τρόπο μη κανονιστικό και εξερευνώντας τα βαθύτερα αίτια και αφορμές. Πλέον αναγνωρίζεται παγκοσμίως πως η μελέτη του οίκου αποτελεί σημαντικό στοιχείο στην αρχαιολογική έρευνα, όμως στην αιγιακή προϊστορική αρχαιολογία η εισαγωγή της αρχαιολογίας του νοικοκυριού καθυστέρησε για πολλούς λόγους, ένας εκ των οποίων η ασάφεια μεταξύ των όρων οίκος και νοικοκυριό.¹⁸

Επιπλέον, θα ήταν ιδιαίτερος σημαντικό να αναφέρουμε πως σταθμός για την εισαγωγή του όρου της “Αρχαιολογίας του Νοικοκυριού” στον επιστημονικό χώρο αποτελεί το έργο των R. Wilk και W. Rathje το 1982, όπου εκδόθηκε το 1982 με τίτλο *Household Archeology*.¹⁹ Σταθμός για την μελέτη του νοικοκυριού αποτελεί και το συλλογικό έργο της Αγγλίδας αρχαιολόγου Penelope Allison, *The Archeology of household activities* που εκδόθηκε το 1999. Το έργο αυτό, συνδυάζει δεδομένα των κινητών ευρημάτων, αρχιτεκτονικών καταλοίπων με εθνογραφικά παράλληλα προσπαθώντας να προσεγγίσει όσο το δυνατόν καλύτερα τις σχέσεις των μελών ενός νοικοκυριού.²⁰

---

¹⁷ Tringham 2012, 81-83.

¹⁸ Souvatzi 2008, 23-25.

¹⁹ Wilk – Rathje 1982β, 618-619.

²⁰ Αποστολάκη 2014, 27.

1.4. ΝΕΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αντίθετα με τις προηγούμενες τάσεις, την σήμερα ημέρα η έρευνα και η μελέτη γύρω από τα νοικοκυριά έχει απομακρυνθεί αρκετά από την εξελικτική θεώρηση και την κατηγοριοποίησή τους σε τύπους ώστε να θεωρηθεί η εξέλιξή του οίκου ως δείκτης προόδου. Η έρευνα επικεντρώνεται πια, σε όρους όπως η ταυτότητα -ατομική ή συλλογική-, η κοινωνική διαπραγμάτευση, οι σχέσεις μεταξύ των μελών του νοικοκυριού, το φύλο, η ηλικία καθώς και η ιδεολογία. Ακόμα, μελετά δεδομένα από το αρχαιολογικό πεδίο όπως η μικρομορφολογία του χώματος, τα μικρού μεγέθους απορρίμματα τα οποία παλιά θεωρούνταν άχρηστα. Ακολουθώντας τις τάσεις της εποχής, η μελέτη του νοικοκυριού αποκτά διεπιστημονική χροιά. Συνεργάζεται με άλλους τομείς της επιστήμης όπως η κοινωνιολογία, για να υπάρξει μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την ανασύνθεση του παρελθόντος.

Στη σύγχρονη αρχαιολογική προσέγγιση η έννοια της ατομικής δράσης του ατόμου αποκτά ιδιαίτερη σημασία, αφού θεωρεί ότι κάθε άνθρωπος έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση στην ιστορία. Στο πλαίσιο των αρχαιολογικών σκαπανών γίνεται προσπάθεια για διερεύνηση του πως δρα το άτομο μέσα από το δικό του σκεπτικό και όχι αυτό του ερευνητή. Σε συλλογικό επίπεδο, από την άλλη, γίνεται προσπάθεια για την ανάδειξη των δράσεων των ατόμων ως σύνολο. Κατάλοιπα όπως η επαναχρησιμοποίηση αντικειμένων, η ενσωμάτωση παλαιών αρχιτεκτονικών στοιχείων σε νέα κτίσματα, οι ταφές στο εσωτερικό των οικιών υποδεικνύουν την ύπαρξη πρακτικών ενίσχυσης της μνήμης, της σύνδεσης του παρελθόντος και του παρόντος από τα μέλη του νοικοκυριού.²¹

Το πιο γνωστό παράδειγμα στο επιστημονικό πεδίο της αρχαιολογίας για την ανάδειξη των νέων τάσεων είναι αυτό της διερεύνησης της ταυτότητας και της δράσης του ατόμου. Οι δύο αυτοί όροι μπορούν να μελετηθούν μέσω των διάφορων αρχαιολογικών θεωριών, αφού προσεγγίζονται διάφορες πτυχές των εννοιών. Η ταυτότητα ως έννοια μπορεί να προσδιοριστεί ως η αίσθηση του «ανήκειν» του ατόμου σε διάφορες ομάδες, μπορεί να διερευνηθεί με κριτήρια όπως το φύλο, η ηλικία, οι πεποιθήσεις, και άλλα στοιχεία τα οποία μεταβάλλονται συνεχώς.²² Η δράση από την άλλη πλευρά, μπορεί να μελετηθεί μέσω των

---

²¹ Souvatzi 2008, 28-31.

²² Hamilakis κ.ά. 2002, 179-199.

διάφορων τρόπων που εκφράζεται το άτομο μέσα στο κοινωνικό σύνολο π.χ. να αντιτίθεται στους κοινωνικούς κανόνες μίας συγκεκριμένης ομάδας.

Πολύ σημαντική προσθήκη, φυσικά, είναι και η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας, ειδικά στον τομέα της αναπαράστασης και ανασύνθεσης. Δισδιάστατες, τρισδιάστατες αποτυπώσεις και αναπαραστάσεις είναι πλέον στην διάθεσή μας, για μία αποδοτικότερη και ολοκληρωμένη έρευνα.

Τέλος, στον πεδίο της προϊστορικής αιγιακής αρχαιολογίας και ειδικά στην Κρήτη, η επίδραση των μετα-διαδικαστικών τάσεων είναι εμφανής. Παρ' όλο που στο επίκεντρο της μελέτης δεν τίθεται αυτό καθ' αυτό το νοικοκυριό, η εξέταση άλλων πτυχών όπως η ιδιωτική και η κοινωνική ταυτότητα, η φύση των ετεραχικών δομών, μπορούν να μας δώσουν στοιχεία και για το βασικό κοινωνικό κύτταρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ

Στο παρόν κεφάλαιο, θα γίνει μία προσπάθεια να γίνουν σαφείς όροι όπως οικογένεια και οίκος, που συχνά τείνουν να συγχέονται και να φέρνουν δυσκολίες στην μελέτη μας. Επηρεασμένοι από το πως ορίζουμε την σήμερα ημέρα την έννοια του νοικοκυριού τείνουμε να ερμηνεύουμε και το παρελθόν με τον ίδιο τρόπο. Στην έρευνα όμως, και ειδικά στον κλάδο της αρχαιολογίας και των ανθρωπιστικών και κοινωνιολογικών επιστημών, η σύγχυση αυτών των δύο όρων μπορεί να οδηγήσει σε διαστρεβλωμένα συμπεράσματα.

2.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Με την έννοια νοικοκυριό, νοείται, είτε ένα μεμονωμένο άτομο είτε ένα σύνολο ατόμων, τα οποία συνεργάζονται κάτω από ένα κοινό στόχο να κατοχυρώσουν τους απαραίτητους πόρους και τα απαραίτητα αγαθά τα οποία χρειάζονται για την ασφαλή διαβίωση τους. Για να εξασφαλιστούν τα ανωτέρω, τα μέλη που απαρτίζουν το νοικοκυριό, λειτουργούν με βάση ορισμένους κοινούς κανόνες, οι οποίοι κανόνες αφορούν τον ισότιμο διαμοιρασμό των κεκτημένων πόρων και αγαθών. Κυρίως αυτοί οι κανόνες είναι αποκλειστικά οικονομικής φύσεως. Επιπλέον, ένα νοικοκυριό αποτελεί μία δυναμική αντανάκλαση της κοινωνικής πραγματικότητας καθώς, μέσα σε αυτό, αναπτύσσονται οι κοινωνικές ταυτότητες των μελών του και προσδιορίζεται με σχετική ακρίβεια ο χαρακτήρας των μελών του. Πλην αυτών, το νοικοκυριό βοηθά στην ελεύθερη έκφραση των μελών του αναφορικά με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις ή και ακόμη τις ιδεολογικές τους πεποιθήσεις. Συνήθως, ένα ακόμη χαρακτηριστικό των νοικοκυριών είναι το να διαβιούν σε μία κοινή κατοικία, καίτοι πολλές φορές, το εν λόγω χαρακτηριστικό δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένας λόγος χωρικής οριοθέτησης του νοικοκυριού, καθώς υπάρχουν ομάδες ατόμων τα οποία συστεγάζονται άλλα δεν πιστοποιούνται ως μέλη του νοικοκυριού.²³

Φυσικά, η συνένωση των ατόμων κάτω από μία κοινή στέγη αποτελεί ένα βασικό κριτήριο για το διαχωρισμό διαφορετικών νοικοκυριών, αλλά από την άλλη δεν αποτελεί και θέσφατο. Πολλοί επιστήμονες αμφισβήτησαν αυτό το κριτήριο και έριξαν το βάρος τους και σε άλλους παράγοντες που πρέπει να συνυπολογιστούν ώστε να υπάρξει μία σφαιρική θέαση του νοικοκυριού. Παράγοντες όπως τα χωρικά χαρακτηριστικά και τη χωροταξία μίας

---

²³ Goody 1972, 103-124.

κατοικίας. Συνεπώς, οι χώροι αποθήκευσης, οι χώροι συναθροίσεων, τα εργαστήρια, οι εστίες, κ.α., αποτελούν ζωτικά σημεία ενός νοικοκυριού και παραθέτουν, πρωτίστως, την εικόνα ενός νοικοκυριού στους χώρους που διαβιεί.²⁴

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εξ αυτών είναι ο χώρος προετοιμασίας και διαμοιρασμού των γευμάτων σε μία κατοικία, η λεγόμενη εστία. Ο εν λόγω χώρος δεν αποτελεί απλά ένα πρακτικό χωρικό σημείο διεκπεραίωσης αναγκών, αλλά αντιπροσωπεύει ένα συμβολικό σημείο της κατοικίας, στο οποίο εξασφαλίζεται η επιβίωση των ατόμων της ομάδας, ενισχύεται η συνοχή τους και επιβεβαιώνεται η ταυτότητα τους .

Όλα τα ανωτέρω χαρακτηριστικά του νοικοκυριού που αναφέραμε, αφορούν κυρίως ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές μελέτες, οι οποίες εμπεριέχουν αρκετό βαθμό δυσκολίας όσον αφορά την συσχέτιση τους με τις αρχαιολογικές μελέτες. Φερ' ειπείν, το να μελετήσουμε κοινωνίες της Εποχής του Χαλκού, όπως της Μινωικής Κρήτης είναι πολύ δύσκολο καθώς οι γνώσεις που έχουμε σχετικά με τη δημογραφία άλλα και την κοινωνία, είναι αρκετά περιορισμένες. Παρόλα αυτά, οφείλουμε να συνδυάσουμε τις ανθρωπολογικές και τις κοινωνιολογικές μελέτες ώστε να οδηγηθούμε σε κάποιο συμπέρασμα.

Θεμελιώδες διαφοροποιητικό στοιχείο της έννοιας της οικογένειας σε αντιδιαστολή με την έννοια του νοικοκυριού, είναι η συγγένεια ή εξ αίματος ή εξ αγχιστείας μεταξύ των μελών του. Η έννοια της οικογένειας λειτουργεί με βάση συναισθηματικούς και αξιακούς δεσμούς, που ενώνουν και διέπουν τα μέλη της καθώς και με πολιτισμικούς κανόνες. Η οικογένεια δεν λειτουργεί λοιπόν βάσει του καταμερισμού των εργασιών και της έννοιας της συνεργασίας. Εξίσου διαφορετικό σημείο μεταξύ των δύο εννοιών είναι ο χώρος και η περιοχή κατοικίας των μελών της οικογένειας. Δηλαδή τα μέλη μίας οικογένειας, σε πλείστες περιπτώσεις ζούνε σε διαφορετική κατοικία, είτε κοντά με τα υπόλοιπα μέλη, είτε απομακρυσμένα και δεν παρίστανται, είτε στην παραγωγή των αγαθών είτε στον διαμοιρασμό τους άλλα ούτε και στην κατοχή τους.

Φυσικά, η διάκριση των δύο αυτών εννοιών δεν μπορεί να είναι απολύτως ξεκάθαρη. Πάρα πολλές φορές, τα κριτήρια τα οποία αναλύσαμε ανωτέρω (συγγένεια, χώρος, κ.α.), συνυπάρχουν. Μία οικογένεια λοιπόν, δύναται να αποτελεί ένα αυτοτελές νοικοκυριό, και πολύ συχνά, οι διαφορετικές αυτές ομάδες ταυτίζονται αρκετά συχνά σε μικρά νοικοκυριά

---

²⁴ Souvatzi 2012, 15-43.

λόγω του γεγονότος ότι τα λίγα μέλη ενός νοικοκυριού ενδέχεται να συνδέονται και εξ αίματος, ήτοι με συγγενικούς δεσμούς.

Η σχέση μεταξύ του νοικοκυριού και της οικογένειας αλληλοτέμνονται και κινούνται σε παράλληλες τροχιές, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται και από μελέτες, τόσο κοινωνιολόγων όσο και δημογράφων, οι οποίες διακρίνουν τα νοικοκυριά από τις οικογένειες και τα τοποθετούν σε μία κλίμακα βασιζόμενη στη διάρθρωση των οικογενειών όπου σχηματίζουν. Συνεπώς, καίτοι, οι δύο αυτές έννοιες χρησιμοποιούνται κατά κόρον εννοώντας το ίδιο πράγμα, είναι απαραίτητο να χρησιμοποιούνται με προσοχή ώστε να μην υπάρχει σύγχυση μεταξύ των συγγενικών δεσμών της έννοιας της οικογένειας και των διαφόρων δραστηριοτήτων με τις οποίες σχετίζεται το νοικοκυριό.²⁵

Μία θεμελιώδης μελέτη η οποία διέκρινε την οικογένεια και το νοικοκυριό και έκανε περισσότερη κατανοητή την έννοια της οικιακής δομής, κατηγοριοποίησε σε τρεις μεγάλες κατηγορίες τους λόγους που βοηθούν στην εξήγηση της διαφορετικότητας των οικιακών ομάδων. Αρχής γενομένης λοιπόν, οι δημογραφικοί παράγοντες, έπειτα το κληρονομικό δίκαιο και έπειτα οι διαφορές μεταξύ των πόρων και η κοινωνική διαστρωμάτωση, όλα αυτά μαζί δεν είναι απαραίτητο να συναπαρτίζουν κανόνες οι οποίοι εφαρμόζονται με κάθε κόστος, αλλά είναι απλά παράμετροι οι οποίοι επιδρούν στη δημιουργία τόσο των οικογενειών όσο και των νοικοκυριών. Και αυτές όμως οι ίδιες δεν δρουν αυτόνομα άλλα καθορίζονται από τις ανθρώπινες αντιλήψεις και τις κοινωνικές πεποιθήσεις.²⁶

Η έρευνα αυτή καταλήγει σε μία πρόταση με την οποία ουσιαστικά προτείνεται το να μην υπάρχει ένας γενικός και διαχρονικός ορισμός για την οικογένεια και το νοικοκυριό αλλά να γίνεται προσπάθεια να περιγράφονται αδρομερώς οι έννοιες αυτές, ξεχωριστά για κάθε κοινωνία αλλά και εντελώς μεμονωμένα. Επιπλέον, για να γίνει κατορθωτό να απαγκιστρωθεί η έρευνα από τη διμερή σχέση, οικογένεια-ίδια στέγη, η ίδια η έρευνα προσδίδει σε αυτές τις δύο έννοιες συμβολικό και νοητικό περιεχόμενο. Υπό αυτό το πρίσμα, εξετάζεται η συμβολική αξία των δεσμών συγγένειας που υπάρχουν. Επίσης, σε μία ακόμη αντίθεση με τις προηγούμενες μελέτες, πραγματοποιείται διερεύνηση των κοινωνικών ανισοτήτων σε ιδιωτικό και σε δημόσιο χώρο.²⁷

---

²⁵ Netting 1984, 641-662.

²⁶ Yanagisako 1979, 161-205.

²⁷ Yanagisako 1979, 161-205.

Ολοκληρώνοντας αυτή την αδρομερή ανάλυση, οφείλουμε να σημειώσουμε πως, πλην των δύο εννοιών της οικογένειας και του νοικοκυριού, έχουν γίνει προσπάθειες να δημιουργηθούν και άλλες έννοιες οι οποίες συνάδουν είτε με την έννοια της οικογένειας είτε με την έννοια του νοικοκυριού.²⁸ Τέτοιου είδους όροι, είναι η «συστεγαζόμενη ομάδα», όταν η συνύπαρξη αφορά την συγκατοίκηση, η «οικιακή ομάδα», η οποία περιλαμβάνει και συγκατοίκηση άλλα και κοινή οικονομική διαχείριση, καθώς και άλλες ανάλογες έννοιες.

2.2. ΣΥΝΘΕΣΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Στην εν λόγω ενότητα, θα παρουσιαστούν και θα αναλυθούν οι πιο συχνές διακρίσεις και κατηγορίες στις οποίες διαχωρίζεται η οικογένεια. Παράλληλα θα αναπτυχθούν και τα αντίστοιχα είδη νοικοκυριών τα οποία προκύπτουν από τα είδη των οικογενειών που θα παρουσιάσουμε. Αρχής γενομένης λοιπόν, είναι τα είδη της οικογένειας τα οποία διαχωρίζονται σε τρεις κατηγορίες:

- A) η πυρηνική οικογένεια
- B) η διευρυμένη οικογένεια
- Γ) η πολλαπλή οικογένεια.

Ξεκινώντας από το αρχικό είδος, αυτό της πυρηνικής οικογένειας, σημειώνουμε πως αυτό προκύπτει, από τον σύζυγο και τη σύζυγο και τυχόν παιδιά τα οποία θα γεννηθούν. Αυτού του είδους η οικογένεια, ακόμη και αν απομείνει ένας γονέας με τα παιδιά, είναι και πάλι πυρηνική. Η ονομασία «πυρηνική» χρησιμοποιείται, καθώς αυτό το είδος της οικογένειας είναι η βάση για τα υπόλοιπα είδη οικογένειας. Αυτό το είδος κρίνεται και ως νοικοκυριό εάν βρίσκεται κάτω από την ίδια στέγη και συνεργάζεται αποσκοπώντας στην εξασφάλιση των προς το ζην.²⁹

Το επόμενο είδος οικογένειας, αυτό της διευρυμένης οικογένειας, δημιουργείται όταν η πυρηνική οικογένεια επεκτείνεται και με άλλους συγγενείς, όπως φέρ' ειπείν, παππούδες, γιαγιάδες, θείους, κ.α. Αυτό το είδος οικογένειας ονομάζεται και «οικογένεια γενεών» λόγω του ότι συγκεντρώνει στους κόλπους της συγγενείς διαφορετικών γενεών. Όταν έχουμε αυτό το είδος της οικογένειας, το οποίο διαμένει υπό την ίδια στέγη και συνεργάζεται για την

---

²⁸ Douglas και Gonlin 2012, 1-44.

²⁹ Lasslett 1972, 2-4.

συγκέντρωση πόρων, τότε μπορούμε να την εντάξουμε στην κατηγορία του νοικοκυριού διευρυμένης οικογένειας.³⁰

Η τρίτη κατηγορία που θα εξετάσουμε, αυτή της πολλαπλής οικογένειας, προκύπτει όταν, είτε δύο είτε πιο πολλά ζευγάρια οικογενειών, ανεξαρτήτως παιδιών, ενώνονται μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς αίματος. Όταν αυτή η πολλαπλή οικογένεια συγκατοικεί στον ίδιο χώρο και λειτουργεί κάτω από ένα κοινό πλαίσιο, τότε μιλάμε για ένα σύνθετο νοικοκυριό. Η κατηγορία αυτή λειτουργεί διασταλτικά και με πολλούς τρόπους και αυτός ο τρόπος ο οποίος έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον των ερευνητών/τριων είναι η «οικογένεια κορμού». Σε αυτή τη μορφή της πολλαπλής οικογένειας το πρωταρχικό ζευγάρι ζει κάτω από την ίδια στέγη με έναν γόνο τους, συνήθως αγόρι, μαζί με την οικογένεια την οποία έχει σχηματίσει αυτό. Τα υπόλοιπα αδέρφια του πρωταρχικού γόνου, με την προϋπόθεση πως δεν έχουν παντρευτεί, δύναται να μένουν κάτω από την ίδια στέγη. Αυτή η μορφή της πολλαπλής οικογένειας θεωρείται ως ένα σταθερό σημείο της εξέλιξης του θεσμού της οικογένειας.³¹

Ακόμη ένα είδος οικογένειας το οποίο έχει τραβήξει την προσοχή των ερευνητών/τριων, είναι το είδος που συναντάται στα Βαλκάνια και η ευρύτερη ονομασία του είναι η «πατριά». Αυτού του είδους η οικογενειακή οργάνωση, περιλάμβανε αρκετές οικογένειες που συνδεόταν εξ αίματος και ορισμένες φορές έφτανε και τα 100 μέλη. Τα μέλη της πατριάς, ασχολούνταν κυρίως με αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες για να εξασφαλίσουν τους απαραίτητους πόρους για τη διαβίωση τους. Συνήθως ανάλογου είδους οικογενειακές οργανώσεις είχαν πατρογραμμική συγγένεια.³²

Από την μέχρι στιγμής ανάλυση των ανωτέρω, προκύπτει πως είναι προτιμότερο να υιοθετηθεί η άποψη των Goody και Fortes, οι οποίοι με λίγα λόγια αναφέρουν πως οι οικιακές ομάδες θα πρέπει να ιδωθούν ως δυναμικά αναπτυσσόμενες ομάδες και πως ένα νοικοκυριό δύναται, κάλλιστα, να περάσει και από τους τρεις τύπους της οικογένειας που παρουσιάσαμε ανωτέρω.³³

2.3. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

---

³⁰ Lasslett 1972, 2-4.

³¹ Lasslett 1970, 76-77.

³² Η καταγωγή ορίζεται αποκλειστικά από τον πατέρα και από τους άνδρες που συνδέονται μαζί του με δεσμούς ευθύγραμμης αιματοσυγγένειας· Παραδέλλης 1996,11-19.

³³ Lasslett 1972, 2-4.

Τα δημογραφικά στοιχεία, ιδίως των αρχαίων πολιτισμών, αποτελούν έναν ιδιαίτερο γρίφο για την επιστημονική κοινότητα. Ο υπολογισμός τους, είτε αφορά μία ομάδα ατόμων ενός συγκεκριμένου κτίσματος, είτε το σύνολο ενός πληθυσμού, είναι ένα περίπλοκο ζήτημα το οποίο θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε σε αυτή την ενότητα.

Υπάρχουν διάφορα υπολογιστικά μοντέλα τα οποία χρησιμοποιούνται για να υπολογιστεί το δημογραφικό μέγεθος και αναλόγως με την περιοχή που εξετάζεται έχουν δημιουργηθεί ορισμένες παρατηρήσεις «γενικού πλαισίου», οι οποίες συνήθως επικεντρώνονται στην οικογενειακή οργάνωση και στο μέγεθος αυτής. Συνεπώς, βάσει διάφορων ανθρωπολογικών και κοινωνιολογικών μελετών, η πυρηνική οικογένεια αποτελεί το κυρίαρχο μοντέλο οικογένειας το μέγεθος των οποίων ποικίλλει αναλόγως με τους αιώνες και τις περιοχές. Λόγου χάρη στην Αγγλία από τον 17^ο αιώνα έως και τον 20^ο αιώνα το μέσο μέγεθος της οικογένειας κυμαίνεται από τέσσερα έως και επτά άτομα³⁴. Στην ευρύτερη περιοχή της Βόρειας Γαλλίας το τρία με τέσσερα άτομα κατά τον 19^ο αιώνα άλλα στην περίπτωση όπου κυριαρχεί το μοντέλο της διευρυμένης οικογένειας, τότε συνήθως ο αριθμός των ατόμων αγγίζει τα 20.³⁵

Όλα τα ανωτέρω αδρομερώς περιγραφόμενα, προβληματίζουν έτι περαιτέρω την αρχαιολογική έρευνα καθώς, ανά τους αιώνες είναι αρκετά δύσκολο να εκτιμηθεί η εγκυρότητα και η ακρίβεια αυτών των μοντέλων. Για να είναι εφικτή μία κατά προσέγγιση δημογραφική εκτίμηση των αρχαίων κοινωνιών, συνδυάζονται οι οικισμοί των περιοχών με τα ταφικά μνημεία και δεδομένα, ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα τα οποία σχετίζονται με τις οικογένειες των οικισμών, το προσδόκιμο ζωής των ατόμων, την οικοδομική πυκνότητα κ.α.. Στην εν λόγω εργασία, λόγω του ότι θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε τον οίκο στον πολιτισμό της Μινωικής Κρήτης η εξέταση της δημογραφίας διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο. Συνεπώς θα προχωρήσουμε στην απαρίθμηση μοντέλων τα οποία σχετίζονται με τις περιπτώσεις οικιακών κτισμάτων της Νεοανακτορικής Κρήτης. Σημαντική, σ' αυτό το σημείο, είναι η εκτενέστατη μελέτη που έχει γίνει στον οικισμό της Κάτω Ζάκρου ανά τα χρόνια, τον οποίο θα έχουμε ως σημείο αναφοράς αλλά και σύγκρισης.

Αναφερόμενοι στις μελέτες που σχετίζονται με τους οικισμούς, διακρίνεται η συσχέτιση μεταξύ της έκτασης του οικιακού χώρου και της κοινωνικής ομάδας που κατοικεί σε αυτούς τους χώρους. Και η πλειοψηφία αυτών των μοντέλων χρησιμοποιούν το

---

³⁴ Lasslett 1972, 2-4.

³⁵ Blayo 1972, 472-490.

μεθοδολογικό εργαλείο το οποίο ανέπτυξε ο Raoul Naroll. Ο Naroll προσεγγίζει με μαθηματικό τρόπο τα δεδομένα τα οποία διαθέτει και τα οποία σχετίζονται με τον πληθυσμό του οικισμού, την έκταση που καταλαμβάνουν οι στεγασμένοι χώροι και η κατάληξη του είναι πως η σύνδεση αυτών των μεγεθών είναι αναλογική με σχέση 1 προς 10.³⁶ Τούτων λεχθέντων, σε μία κατοικία με στεγασμένους χώρους πενήντα τετραγωνικών μέτρων ενδεχομένως να ζούσαν πέντε άτομα. Σε αντίστοιχες οικίες με στεγασμένους χώρους εκατό τετραγωνικά μέτρα ίσως διαβιούσαν δέκα άτομα, κ.α. Ως ελάχιστος χώρος διαβίωσης για ένα άτομο, ο Naroll ορίζει τα δέκα τετραγωνικά μέτρα. Φυσικά θα πρέπει να τονιστεί σε αυτό το σημείο πως το εν λόγω μεθοδολογικό εργαλείο του Naroll αφορά ένα γενικό πλαίσιο και θα πρέπει να εξειδικευθεί έτι περαιτέρω για να προσαρμοστεί στα πλαίσια του μινωικού πολιτισμού.

Αρκετοί ακόμη ερευνητές συμπλέουν με το εργαλείο του Naroll, όπως η έρευνα για την Αίγυπτο της εποχής των Φαραώ από την οποία προκύπτει πως, στα σπίτια των Αιγυπτίων εκείνης της περιόδου αντιστοιχούσαν περίπου δέκα τετραγωνικά μέτρα ανά άτομο. Παράλληλα με αυτά τα δύο μοντέλα, υπάρχουν και ορισμένα άλλα τα οποία προχωράνε σε μία λεπτομερή ανάλυση αναφέροντας πως 14 τετραγωνικά μέτρα είναι η ελάχιστη χωρική έκταση για ένα σύνολο έξι ατόμων και για κάθε επιπλέον άτομο προσθέτουν περίπου ακόμη δέκα τετραγωνικά μέτρα. Συνεπώς λοιπόν, σε έναν στεγασμένο χώρο 70 τετραγωνικών μέτρων αντιστοιχούν δώδεκα άτομα, κ.τ.λ.

Εκτός των ανωτέρω τρόπων υπολογισμού των ατόμων που διέμεναν σε ένα οίκημα ή σε έναν οικισμό, υπάρχουν και επιπλέον παράμετροι οι οποίοι επηρεάζουν και σχηματίζουν τα μεγέθη που αναζητούνται. Συνδυάζοντας τη δημογραφική ανάπτυξη, τη διασφάλιση της τροφής, τη δυνατότητα αποθήκευσης της τροφής και ακόμη και τις κοινωνικές ανισότητες, μελέτες και έρευνες κάνουν μία απόπειρα προσέγγισης του μεγέθους των οικισμών της αρχαιότητας.

Αναφορικά με τους δημογραφικούς υπολογισμούς για τη Μινωική Κρήτη, έχουν παρουσιαστεί έρευνες οι οποίες συνδυάζουν όλες τις ανωτέρω μεθόδους που μελετούν τους μινωικούς οικισμούς και την αστικοποίηση. Το βασικότερο μεθοδολογικό μοντέλο που χρησιμοποιήθηκε είναι το μοντέλο του Naroll, στο οποίο φυσικά προστίθενται και οι επιπλέον παράμετροι οι οποίοι προτάθηκαν και από άλλους ερευνητές. Λόγου χάρη, ο Whitelaw εφάρμοσε τη συγκεκριμένη μέθοδο για να υπολογίσει τα δεδομένα και στην συνέχεια επαλήθευσε τα αποτελέσματά του με την επάρκεια των πόρων που ήταν αποθηκευμένα. Το

---

³⁶ Naroll 1962, 587-589.

αποτέλεσμα αυτού του συνδυασμού ήταν πως στις οικίες των μινωικών χρόνων διαβιούσαν οικογένειες οι οποίες αποτελούνταν από τέσσερα έως έξι άτομα.³⁷ Μία ανάλογη μελέτη, βασιζόμενη σε παρόμοια μεθοδολογία, κατέληξε στα πέντε έως 15 τετραγωνικά μέτρα ανά άτομο, υπολογίζοντας όλους τους χώρους των μινωικών οικιών.³⁸

Ένας διαφορετικός τρόπος υπολογισμού των ατόμων των οικισμών της Μύρτου-Φούρνου Κορυφή, βασίζεται στην παραγωγή ελαιόλαδου στην εν λόγω περιοχή καθώς και στο ελάχιστο ποσό που καταναλώνει ένα μεμονωμένο άτομο, συσχετίζοντας κατά αυτό το τρόπο την ανάγκη για τους βασικούς βιοτικούς πόρους, την έκταση της περιοχής άλλα και την αποδοτικότητα του εδάφους που υπήρχαν σε έναν οικισμό.³⁹ Επιπλέον ο Κ. Χριστάκης βάσισε την μελέτη του στις ανάγκες για αποθηκευμένα αγαθά μία ομάδας και την επάρκεια αυτών των αγαθών στη συντήρηση μία ομάδας ατόμων. Με αυτό τον τρόπο προσπάθησε να υπολογίσει το μέγεθος των νοικοκυριών.⁴⁰

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις μελέτης κατά τις οποίες όλες οι μέθοδοι που παρουσιάστηκαν ανωτέρω δεν μπορούν να εφαρμοστούν, διότι τα δεδομένα προς εξέταση δεν είναι επαρκή ή ιδανικά. Σε αυτές τις περιπτώσεις προτάθηκε να γίνεται ο υπολογισμός των ατόμων από τα αγγεία που σερβίριζαν το φαγητό και τα οποία βρεθήκαν στις ανασκαφές. Αυτός ο τρόπος θεωρείται πως είναι πολύ πιο κοντά στον πραγματικό υπολογισμό των ατόμων μίας οικίας καθώς τα αγγεία σερβιρίσματος ανταποκρίνονται αριθμητικά στις πραγματικές ανάγκες ενός νοικοκυριού. Σε μία περίπτωση λοιπόν σε ανασκαφή στη Ζάκρο, ανευρέθηκαν περίπου 20 αγγεία σερβιρίσματος τα οποία ήταν ίδιου σχήματος και ήταν διακοσμημένα με τον ίδιο τρόπο. Συνεπώς, κατά κάποιο τρόπο αποδείχθηκε η παρουσία περίπου 20 ατόμων σε ένα σημείο του οίκου, τουλάχιστον σε ένα συγκεκριμένο χρονικό συμβάν.⁴¹

---

³⁷ Whitelaw 1994, 335-336.

³⁸ Romanou 2007, 83-84.

³⁹ Warren 1972, 144-145.

⁴⁰ Christakis 1999, 35-36.

⁴¹ Platon 2011, 151-152.

2.4. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Η έννοια του «Οίκου»(‘*maisons*’) παρουσιάστηκε και αναλύθηκε από τον ανθρωπολόγο Claude Levi Strauss. Ο «οίκος» τοποθετείται ενδιάμεσα της οικογένειας και της οργανωμένης πολιτείας και μεταβαίνει από την συγγένεια προς την οργάνωση των τάξεων. Κατά κάποιο τρόπο, ο «οίκος», αναφέρεται σε μία θεσμική ομάδα η οποία είναι υπεράνω των δεσμών που προβλέπει η συγγένεια και η καταγωγή. Για να γίνει περισσότερο κατανοητό αυτό, όπου εξακριβώθηκε η οργάνωση σε «οίκους» η καταγωγή δεν ακολουθούσε, ούτε την πατριαρχική γραμμική⁴², αλλά ούτε και την μητριαρχική⁴³, παρά μόνο προσαρμοζόταν αναλόγως των συνθηκών.⁴⁴ Από αυτό συγκρατούμε το γεγονός πως, οι δεσμοί συγγένειας είναι αυτοί που ενώνουν τα μέλη ενός «οίκου», αλλά από την άλλη δεν διαδραματίζουν βασικό ρόλο στη λειτουργία αυτού καθώς και την ύπαρξή του. Οι βασικές επιδιώξεις ενός «οίκου» διαφαίνεται πως είναι η διασφάλιση των πόρων, τόσο των υλικών όσο και των άυλων, η συνέχεια των ονομάτων, των τίτλων τιμής και των προνομίων. Υπό αυτό το πλαίσιο και το πρίσμα και στον κοινωνικό σχηματισμό ενός «οίκου» διενεργούνταν ενδογαμίες και εξωγαμίες, ειδικές τελετές, χρήση και επίδειξη συμβόλων, εξιστόρηση μύθων και άλλων παρόμοιων πρακτικών καθώς μέσω αυτών των τρόπων εξασφαλιζόταν η διαίωνιση του «οίκου». Αφού παρουσιάσαμε σε ένα γενικό πλαίσιο την απαρχή της θεωρίας του «οίκου» από τον C.L. Strauss, θα προχωρήσουμε στην διερεύνηση αυτής της έννοιας στην Μινωική Κρήτη.

Το θεωρητικό μοντέλο περί «οίκου» που εισήγαγε ο Levi-Strauss στο έργο του *Anthropology and Myth: Lectures* του 1982, αποτέλεσε την βάση της μελέτης του αρχαιολόγου Jan Driessen για την μινωική κοινωνία. Βέβαια, υπάρχουν αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις μεταξύ των περιπτώσεων του Levi-Strauss και του Driessen καθώς οι μελέτες τους έχουν εντελώς διαφορετική βάση. Ο Levi-Strauss πραγματοποίησε τις έρευνες του διενεργώντας επιτόπια έρευνα στις υπό μελέτη κοινωνίες και ο Driessen στην δημοσίευση του *Spirit of place:minoan houses as major actors* του 2010, προχώρησε στις έρευνες του με την αρχαιολογική σκαπάνη για να εξετάσει την μινωική κοινωνία.

Οι βασικές διαφορές τους θα μπορούσαν να επικεντρωθούν στα εξής τρία σημεία.

---

⁴² Μορφή κοινωνικής οργάνωσης στην οποία ο πατέρας ή ο μεγαλύτερος άνδρας είναι ο αρχηγός της οικογένειας και η καταγωγή και η σχέση υπολογίζονται μέσω της πατρόγραμμικότητας.

⁴³ Μορφή κοινωνικής οργάνωσης στην οποία η μητέρα ή η μεγαλύτερη γυναίκα είναι ο αρχηγός της οικογένειας και η καταγωγή και η σχέση υπολογίζονται μέσω της μητρογραμμικότητας.

⁴⁴ Carsten – Hugh-Jones 1995α, 1-46.

Α) ο Levi-Strauss προχώρησε στην οργάνωση των «οίκων» λόγω της διαπίστωσης του πως απουσίαζε η σαφήνεια της γενεαλογικής γραμμής της διαδοχής άλλα και λόγω του γεγονότος πως η αξία των συγγενικών δεσμών έβαινε συνεχώς μειούμενη. Από την άλλη, ο Driessen με τις μελέτες του, διαφαίνεται πως λαμβάνει υπόψη του τόσο τους δεσμούς συγγένειας όσο και την οργάνωση σε νοικοκυριά για την διαδικασία δημιουργίας των «οίκων». Επιπλέον, ενώ για τον Levi-Strauss το οίκημα που διαμένει η οικογένεια δεν διαδραματίζει κάποιο σημαίνοντα ρόλο στην οργάνωση του «οίκου», ο Driessen από τη πλευρά του θεωρεί πως η αρχιτεκτονική του χώρου διαμονής διαδραματίζει καίριο ρόλο στην συνέχιση και στην μόνιμη εγκαθίδρυση του «οίκου». Σαν τελευταία διαφοροποίηση, ενώ ο Levi-Strauss δεν έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην κοινωνική διαστρωμάτωση, ο Driessen από τη μεριά του, πρότεινε ότι υπήρχε μία μορφή ιεραρχικής δομής τη κοινότητας και την οργάνωσή της σε «οίκους», στους οποίους όμως «οίκους» θα υπάρχει ιεραρχική διαφοροποίηση μεταξύ της ισχύος και του πλούτου. Όπως εννοεί ο Driessen τον «οίκο», με βάση αυτές τις διαφορές με τον «οίκο» του Levi-Strauss, προσομοιάζει σε μεγάλο βαθμό τον «οίκο» των μεταγενέστερων ιστορικών χρόνων, κατά τους οποίους ο «οίκος» θεωρούνταν το επόμενο φυσικό στάδιο του γένους και στον οποίο συμπεριλαμβάνονταν οι πόροι ως υλική περιουσία άλλα και οι συγγενικές σχέσεις που εξέφραζαν τους αριστοκρατικούς οίκους οι οποίοι ήλεγχαν και την πολιτική εξουσία.

Σχετικά με τα στοιχεία του μινωικού πολιτισμού και την ρύθμιση και προσαρμογή του «οίκου» σε αυτά τα δεδομένα, πραγματοποιήθηκαν πρόσφατα ορισμένες συζητήσεις και παρέμεναν υπό συζήτηση τα ζητήματα αυτά για ορισμένες θέσεις του μινωικού πολιτισμού καθώς και της υπόλοιπης αρχαϊκής Ελλάδας. Ο Driessen προχώρησε στην συστηματική καταγραφή των χαρακτηριστικών του «οίκου» στην μινωική Κρήτη και από τότε και έπειτα η εν λόγω δομή των χαρακτηριστικών συμπεριλαμβάνεται στις μελέτες που πραγματοποιούνται σήμερα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους έρευνας αναφορικά με τον μινωικό πολιτισμό αποτελεί ένα πρόσφατο διεθνές συνέδριο το οποίο διοργάνωσε ο Driessen αποσκοπώντας στην ευρύτερη μελέτη της δομής του «οίκου» στην Μεσόγειο και συγκεκριμένα στο Αιγαίο πέλαγος.⁴⁵

---

⁴⁵ Relaki & Driessen 2020, 63-80.

2.5. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣ

Η επιστήμη της Αρχαιολογίας προσπαθεί να φωτίσει πολύπλευρα τις αρχαίες κοινωνίες τις οποίες διερευνά και εξετάζει. Για να επιτευχθεί αυτό εξετάζονται πολλαπλά δεδομένα και ένα από αυτά είναι η αρχιτεκτονική του χώρου. Το περιβάλλον στο οποίο διαβιούσαν οι κάτοικοι, το οποίο συμπεριλαμβάνει το υλικό πλαίσιο (πόρους, αντικείμενα κ.α.), άλλα και το άυλο περιβάλλον (σύμβολα, κοινωνική διαστρωμάτωση, ιδεολογία, κ.α.) διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο σε ανάλογου είδους έρευνες. Φερ' ειπείν, πλέον της λειτουργικής χρήσης αυτών των χώρων, είναι σχεδόν βέβαιο πως τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που περιλαμβάνονται σε αυτούς διαμορφώνονται από πολιτισμικές εκφράσεις που γεννιούνται από ιδεολογίες και εν μέσω αυτών η διαμόρφωση των αρχιτεκτονικών στοιχείων είναι αποτέλεσμα των κοινωνικών σχέσεων και διεργασιών που διαμορφώνονται.⁴⁶

Μία πρώτη ματιά στην αρχιτεκτονική και στη σημειολογία των χώρων των κατοικιών, επικεντρώνεται στο γεγονός πως, υπάρχει εύγλωττη αποτύπωση των αντιλήψεων, τόσο των ιστορικών όσο και των κοσμολογικών, των ανθρώπων που τα κατασκεύασαν. Οι αντιλήψεις αυτές σχηματίζονται και αποτελούν σημεία έκφρασης σε στοιχεία των κατοικιών, όπως τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την δόμηση τους, ο προσανατολισμός των κατοικιών, η διάταξη τους σε σχέση με τα σημεία του ορίζοντα, Βορράς-Νότος κ.α., ή η κατασκευή της εστίας για την προετοιμασία των γευμάτων.⁴⁷

Συνεπώς, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο του «οίκου» του Levi-Strauss, ο χώρος ή καλύτερα η κατοικία στην οποία διαμένει μία κοινωνική ομάδα, διαμορφώνεται και εξελίσσεται, όπως ένα ανθρώπινο σώμα και προσαρμόζεται αναλόγως των συνθηκών. Πλην της αρχιτεκτονικής, στην οποία ενσκήπτουν οι αρχαιολόγοι, οι κατοικίες εμπεριέχουν τόσο συμβολική όσο και ιδεολογική σημασία και λειτουργία, και ως εκ τούτου πρέπει να εξεταστεί ένα ευρύ φάσμα δεδομένων τα οποία ενδεχομένως να αποτυπώνουν και να αποτελούν σημείο αναφοράς και μνήμης του «οίκου». Είναι τόσο σημαντική αυτή η αποτύπωση στους χώρους, ώστε υπάρχουν περιπτώσεις όπου ακόμη και μετά την καταστροφή του, ο χώρος αυτός συνεχίζει να συνδέεται με την συλλογική μνήμη της ομάδας και συνεχίζει να αποτελεί τόπο μνήμης και περισυλλογής της ομάδας.

---

⁴⁶ Souvatzi 2008, 135-136.

⁴⁷ Blanton 1994, 6.

Σε έρευνες που έχουν γίνει, αναφορικά με την αξιολόγηση της αρχιτεκτονικής στο πλαίσιο του «οίκου» εξήχθησαν ορισμένα εναλλακτικά συμπεράσματα. Παρατηρήθηκαν οικίες, στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, στις οποίες υπήρχε εκτεταμένη καύση στο εσωτερικό τους, γεγονός που ενδεχομένως υποδήλωνε συγκρούσεις. Εκτός όμως αυτού, αυτό το φαινόμενο ίσως να υποδήλωνε και το συμβολικό «θάνατο» και του οικήματος μαζί με τον θάνατο του ιδιοκτήτη. Βασιζόμενοι πάντα στον ίδιο τρόπο σκέψης, η επαναχρησιμοποίηση εγκαταστάσεων που έχουν εγκαταλειφθεί, όπως οι εστίες μαγειρέματος ίσως δηλώνουν την επιθυμία σύνδεσης με αυτό τον χώρο εξασφαλίζοντας την συνέχεια του.⁴⁸

Οι κοινωνικές ομάδες που χρησιμοποιούν ένα κτίριο συνδέονται και ταυτίζονται με αυτό άλλα και με τον ευρύτερο χώρο της οικίας τους. Παρόλα αυτά, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν υπάρχει αυτή η αυστηρή ταύτιση της κοινωνικής ομάδας με μία συγκεκριμένη κατοικία. Οφείλουμε να τονίσουμε σε αυτό το σημείο πως, το κάθε οίκημα δε δύναται να επηρεάσει το μέγεθος και το σύνολο της ομάδας που το χρησιμοποιεί αλλά συμβαίνει το αντίθετο. Δηλαδή, το εκάστοτε οίκημα προσαρμόζεται αναλόγως με τις ανάγκες της ομάδας που κατοικεί σε αυτό, εξ ου και το γεγονός, πως εξετάζοντάς το, αντιλαμβανόμαστε τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής ομάδας.⁴⁹

Αν εμβαθύνουμε λιγάκι παραπάνω σε αυτό το ζήτημα, θα δούμε πως αρκετές μελέτες έχουν ρίξει το βάρος στην αξιολόγηση της σύνδεσης μεταξύ του οικήματος και του μεγέθους και των δραστηριοτήτων των ενοίκων. Περισσότερη βάση σε αυτό έχει δοθεί στο οικονομικό κομμάτι της αρχιτεκτονικής. Αναλυτικότερα, παρατηρήθηκαν τρεις συνιστώσες οι οποίες δύναται να επηρεάσουν τη δόμηση μίας οικίας όπως:

- A) πόσα άτομα κατοικούν στην οικία, ο αριθμός των ατόμων δηλαδή,
- B) η οικονομική κατάσταση των ατόμων,
- Γ) οι πόροι που βρίσκονται αποθηκευμένοι στο σπίτι για χρήση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ανωτέρω, είναι ο χώρος των 70 τετραγωνικών μέτρων στην μινωική Κρήτη, ο οποίος αποτελεί όριο για την διάκριση των πυρηνικών από τις εκτεταμένες οικογένειες. Ουσιαστικά αυτό σημαίνει πως οικίες έως και 70 τετραγωνικά μέτρα πιστεύεται πως ανήκαν σε μία πυρηνική οικογένεια, ενώ αντιθέτως, οικίες με έκταση μεγαλύτερη των 70 τετραγωνικών μέτρων θεωρείται πως ανήκαν σε εκτεταμένες οικογένειες.

---

⁴⁸ Tringham 1991, 92-93.

⁴⁹ Souvatzi 2012, 173-179.

Επιπλέον, πιστεύεται πως κατ' αναλογία, η πιο μεγάλη έκταση του χώρου μίας κατοικίας δε σήμαινε και αυξημένο μέγεθος ομάδας που κατοικούσαν σε αυτή άλλα ούτε και αποτελούσε δείκτη πλουτισμού.⁵⁰

Συνοψίζοντας λοιπόν, θα λέγαμε πως για την κοινωνική ομάδα, η οικία διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο. Αυτό καταδεικνύεται από τις ποικιλόμορφες απεικονίσεις και τα σχέδια των οικιών, τα χρώματα που χρησιμοποιούνταν για το βάψιμό τους, τις ιδιαίτερες διακοσμήσεις τους, την οριοθέτηση και τη διαφοροποίηση των χώρων με διαφορετικές λειτουργίες. Όλα αυτά τα στοιχεία υποδηλώνουν πως υπήρχε μέριμνα και φροντίδα για το κτίριο στο οποίο διέμεναν. Φροντίδα η οποία ικανοποιούσε και την αισθητική της ομάδας άλλα και τη λειτουργικότητα του χώρου.

Φυσικά τα ανωτέρω δεν συνεπάγονταν και κοινωνική απομόνωση της ομάδας που φρόντιζε το οίκημα στο οποία διέμενε ώστε να είναι λειτουργικό. Λόγου χάρη, για να επιβεβαιωθεί αυτό θα πρέπει να εξεταστούν εάν υπήρχαν στις οικίες αίθριοι χώροι, όπως μπαλκόνια, αυλές, κ.α. τα οποία θα επέτρεπαν επαφές κοινωνικού χαρακτήρα και θα αποδείκνυαν αυτή την εγγύτητα των ατόμων που κατοικούσαν σε αυτές.

Συγκεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η αρχιτεκτονική μίας κατοικίας μας δίνει μία άποψη του υλικού πολιτισμού και αντιπροσωπεύει τις επιλογές των κατοίκων της σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, όπως είναι η ασφάλεια και η στέγαση της οικογένειας, ο χώρος που επιτρέπει την διαμόρφωση και την πραγμάτωση της κοινωνικής ταυτότητας των ατόμων και παράλληλα ένας τόπος στον οποίο συγχρωτίζεται το ιδιωτικό με το δημόσιο και το φυσικό με το συμβολικό.

Η οικιακή αρχιτεκτονική στην μινωική Κρήτη, έχει γίνει αντικείμενο διερεύνησης υπό το φως των ανωτέρω θεωριών της οικιακής αρχιτεκτονικής, αναφορικά και με το κοινωνικό στοιχείο της άλλα και με το συμβολικό. Ο Driessen θεωρεί πως το αρχιτεκτονικό ύφος και η δομή μίας οικίας στην μινωική Κρήτη, αποτελεί έναν φορέα ιστορικής συνέχειας, συμβολισμού και μνήμης ο οποίος ακολουθεί τον «οίκο» που εδράζεται στην οικία. Επιπλέον, υπάρχουν και οι απόψεις οι οποίες αναφέρονται στην αρχιτεκτονική των Μινωιτών ως ένα φορέα κοσμολογικού συμβολισμού. Αναλύοντάς το έτι περαιτέρω αυτό, εννοείται πως η μινωική αρχιτεκτονική αποτελεί μία απόδοση του κόσμου σε μικρογραφία, τόσο του φυσικού τοπίου όσο και των ουράνιων σωμάτων ή του περιβάλλοντος.⁵¹

---

⁵⁰ Cutting 2006, 231-232.

⁵¹ Driessen 2017, 80-82.

Σύμφωνα με τους ερευνητές, Schoep και Driessen, σε ορισμένες κατοικίες οι οποίες ήταν πλούσιες και με επιμέλεια διακοσμημένες, διαφαίνεται πως διέμεναν οικογένειες εγνωσμένου πλούτου και κύρους κάτι το οποίο νομοτελειακά οδήγησε στην ιεράρχηση της κοινωνίας. Επίσης, μαζί με την αρχιτεκτονική μελέτη των οικιών, φαίνεται πως υπολογιζόταν η διάταξη των χώρων της κάθε οικίας, η ορατότητα που παρείχε αυτό εξωτερικά καθώς με αυτούς τους τρόπους δινόταν έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα των οικιών.⁵²

Συγκεκριμένες έρευνες για το ανάκτορο στη Ζάκρο, συνδύασαν διαφορετικούς τρόπους και μεθόδους με τις οποίες ανέλυσαν τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των οικιών αποσκοπώντας στην κατανόηση της κοινωνικής ομάδας που διαβιούσε στο χώρο.⁵³ Ένα ακόμη σημείο το οποίο διερευνήθηκε, σχετικά με τη μινωική αρχιτεκτονική των ανακτόρων, είναι η πολυπλοκότητα των χωρικών σχέσεων εντός των ανακτόρων και οι επιτηδευμένοι τρόποι κυκλοφορίας που υπήρχαν μέσα σε αυτά. Μέσω αυτής της διερεύνησης, υποστηρίζεται πως και η κοινωνική δομή ήταν εξίσου εξεζητημένη και πολύπλοκη.⁵⁴

Εν γένει, σε γενικότερες μελέτες των μινωικών χρόνων έχει παρατηρηθεί η ύπαρξη μίας αμφίδρομης σχέσης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και των οικιών στις οποίες διέμεναν αυτές. Δηλαδή, οι οικίες κατασκευάζονταν βάσει συγκεκριμένων προτιμήσεων, παράλληλα όμως η αρχιτεκτονική διαμόρφωνε και τις σχέσεις των κατοίκων που ζούσαν σε αυτές τις οικίες.⁵⁵

2.6. ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣ

Άρρηκτα συνδεδεμένο με την έννοια του οίκου είναι το ζήτημα των κοινωνικών φύλων και των έμφυλων σχέσεων, το οποίο απασχολεί την έρευνα τα τελευταία χρόνια. Επί πολλούς αιώνες τα κοινωνικά φύλα εξετάζονταν από την παραδοσιακή ανδροκρατούμενη επιστημονική κοινότητα, που επηρεασμένη από την Φυσιοκρατία, απέδιδε στα βιολογικά χαρακτηριστικά του σώματος την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου. Αυτός ο βιολογικός ντετερμινισμός, όπως ονομάστηκε, επικρατούσε και επικρατεί αρκετά ακόμη και σήμερα στις επιστήμες και κυρίως τις βιολογικές. Αυτή ουσιαστικά η διάκριση βιολογικού φύλου(sex)⁵⁶

---

⁵² Driessen 1995, 649-664.

⁵³ Σαλίχου 2012, 3-18.

⁵⁴ Letesson 2013, 334-335.

⁵⁵ Romanou 2007, 77.

⁵⁶ Τα βιολογικά χαρακτηριστικά του θηλυκού και του αρσενικού σώματος, τις εκ γενετής διαφορές και τις αναπαραγωγικές λειτουργίες αυτών.

και του κοινωνικού φύλου(gender)⁵⁷ που ίσως να μας φαίνεται σήμερα αναμενόμενη στον χώρο της επιστήμης δεν ήταν πάντα τόσο ξεκάθαρη. Βέβαια, στις ανθρωπολογικές επιστήμες που εντάσσεται και η αρχαιολογία τέτοιες αντιλήψεις και γενικεύσεις οδηγούν πολλές φορές σε λανθασμένα και σεξιστικά συμπεράσματα, που αλλοιώνουν την προσπάθεια ανασύνθεσης του παρελθόντος. Έτσι κατά την δεκαετία του 1980 εμφανίζεται στον επιστημονικό χώρο της αρχαιολογίας μία τάση για αμφισβήτηση των παγιωμένων αυτών αντιλήψεων. Σε συνδυασμό με την εμφάνιση του φεμινιστικού κινήματος, το κοινωνικό φύλο άρχισε να μελετάται διαφορετικά από τους/τις ερευνητές/τριες. Το παραδοσιακό δίπολο άνδρας- γυναίκα , φαίνεται να αρχίζει να κλονίζεται αφού στην έρευνα λαμβάνονται πλέον υπόψιν περιπτώσεις με διεμφυλικά σώματα, ερμαφρόδιτα άτομα, άτομα χωρίς φύλο και γενικότερα ό,τι ανήκει στην κατηγορία queer. Έτσι γίνεται φανερό ότι ούτε η ίδια η Φύση δεν επιβάλλει ένα συγκεκριμένο φύλο στο εκάστοτε άτομο.⁵⁸ Γι' αυτό λοιπόν μπορούμε να πούμε ότι το κοινωνικό φύλο είναι μία κοινωνική -πολιτισμική κατασκευή η οποία ανάλογα με την εποχή και την περιοχή που μελετάμε είναι διαφορετική. Στο πλαίσιο της ταυτότητας, έρχεται να προστεθεί και έννοια της νοηματοδοτημένης δράσης (agency) που αναφέρεται στις πράξεις που τελούνται από τα άτομα με σκοπό να επιτευχθεί ένας στόχος. Η δράση αυτή επηρεάζεται από αξίες, το περιβάλλον του ατόμου, και τις σχέσεις του με την κοινωνία στην οποία ανήκει. Σημαντικό είναι γι' αυτόν τον λόγο να εξετάζουμε τις διαδικασίες κατασκευής του κοινωνικού φύλου, οι οποίες είναι πολύπλοκες. Μέσω της διαμόρφωσης της κοινωνικής ταυτότητας απορρέουν και οι έμφυλοι ρόλοι της εκάστοτε κοινωνίας. Αυτοί οι ρόλοι βέβαια δεν είναι ούτε παγιωμένοι, ούτε διαχρονικοί αλλά μεταβάλλονται συνεχώς και δεν μπορούν να περιοριστούν στο παραδοσιακό δίπολο άνδρας-γυναίκα.

Σε πλαίσια του οίκου, το γυναικείο φύλο πάντα θεωρούνταν ο "κλασικός αντιπρόσωπος" του ιδιωτικού -οικιακού χώρου, ενώ ο άνδρας συνδεόταν πάντα με τον "έξω" δημόσιο χώρο. Με την έλευση των φεμινισμών στον τομέα της αρχαιολογίας, όπως προ είπαμε, αυτά τα στερεότυπα αρχίζουν να κλονίζονται. Το "ασθενές" φύλο, βγαίνει από τα παραδοσιακά πλαίσια, κάνει την παρουσία του αισθητή στην ιστορία του ανθρώπινου είδους και μετέχει ενεργά στην παραγωγική εργασία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι περιπτώσεις των μεταλλείων στην Βορειοδυτική Ευρώπη. Πληθώρα ορυχείων χαλκού έχουν βρεθεί στις περιοχές αυτές, με διασημότερα τα ορυχεία του Μεγάλου Ορμού (Great Orme Copper Mines), στην Ουαλία τα οποία θεωρούνται μάλιστα τα μεγαλύτερα της

---

⁵⁷ Είναι ο ρόλος που αποδίδεται στα άτομα μέσα από την κοινωνία, την οικογένεια, το σχολείο.

⁵⁸ Hays-Gilpin K. 2000, 86-106.

εποχής. Από πολύ νωρίς στην ιστορία του ανθρώπου η ενασχόληση με την εξόρυξη και την επεξεργασία των μεταλλευμάτων ήταν διαρκής. Από την προϊστορική περίοδο μέχρι τον Μεσαίωνα και βιομηχανική εποχή, ακόμη και σήμερα η μεταλλευτική δραστηριότητα κατέχει σημαντική θέση στην τοπική και παγκόσμια οικονομία. Ειδικά στην Εποχή του Χαλκού, έχει παρατηρηθεί ιδιαίτερη έντονη δραστηριότητα στα ορυχεία, όπως σημειώνει και ο O'Brien, σχεδόν παντού στην περιοχή προϊστορικής Ευρασίας. Πολλές μελέτες, έχουν πραγματοποιηθεί στο πεδίο με αναλύσεις γεωλογικές, χημικές και στατιστικές. Όμως, οι μελέτες αυτές δεν επικεντρώνονται κατά κύριο λόγο στον ανθρώπινο παράγοντα και στις κοινωνικές δομές αλλά περισσότερο στην μελέτη υλικών αντικειμένων.

Όλη αυτή η διαδικασία (εξόρυξης, επεξεργασίας κ.α.) δεν αποτελεί ένα απλό σύστημα, αλλά μία πολύπλοκη αλυσίδα εργασίας, *chaîne opératoire*, που διαμορφώνει όχι μόνο εργασιακές σχέσεις αλλά και κοινωνικούς ρόλους. Παραδοσιακά, οι μελετητές, επηρεασμένοι από τα πατριαρχικά στερεότυπα και τις ανδροκρατούμενες αντιλήψεις τείνουν να συνδέουν τον συγκεκριμένο τομέα της οικονομίας εξ ολοκλήρου με το αντρικό φύλο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, είναι η κλασική εικόνα- αναπαράσταση που εντοπίζουμε στις δημοσιεύσεις ανασκαφών από περιοχές όπου βρέθηκαν ορυχεία: ένα σύνολο ανθρώπων, χωρισμένων σε γυναίκες και άντρες, ενήλικες, ηλικιωμένους και παιδιά. Σχεδόν πάντα οι ενήλικοι δυνατοί άντρες είναι εκείνοι που κάνουν τις "βαριές" δουλειές, παίρνουν την απόφαση για την τοποθεσία, ξεκινούν την εξόρυξη, φέρνουν στην επιφάνεια το μέταλλευμα, το επεξεργάζονται και το ετοιμάζουν για να λιώσει. Από την άλλη πλευρά οι γυναίκες κάθονται στην άκρη μίας λίμνης κουβεντιάζοντας και τραγουδώντας ενώ με ένα γουδοχέρι θρύβουν το ακατέργαστο μέταλλευμα. Όσες δε, δεν ασχολούνται καθόλου με την δραστηριότητα αυτή, ετοιμάζουν φαγητό και προσέχουν τα παιδιά.⁵⁹ Ακριβώς ίδιο αντίστοιχο παράδειγμα, βλέπουμε και στο γνωστό "μοντέλο" του άνδρα θηρευτή και της γυναίκας τροφосуλλέκτριας. Οι γυναίκες, πάντα, να περιορίζονται σε "ελαφριές", "εύκολες" και μη "επικίνδυνες" δουλειές, χωρίς να υπάρχουν επαρκή αρχαιολογικά δεδομένα και αποδείξεις για να το στηρίξουν. Σε έναν Δυτικό κόσμο, που επί σειρά αιώνων τοποθετούσε (και τοποθετεί ακόμα και σήμερα δυστυχώς) τη γυναίκα στο περιθώριο, μειώνοντάς την λόγω της βιολογικής της ταυτότητας, θεωρώντας την αδύναμη λόγω του σώματός της και επιβάλλοντάς της να ταυτίζει την κοινωνική της ταυτότητα με το βιολογικό της φύλο, δεν μας φαίνεται καθόλου παράξενο το γιατί ερμηνεύουμε και το παρελθόν με αυτόν τον διαστρεβλωμένο, σεξιστικό τρόπο. Αυτές οι αναπαραστάσεις, έχουν αναφερθεί αναλυτικά

---

⁵⁹ O'Brien 2004, 573-580.

στις δημοσιεύσεις για τα ορυχεία στα νησιά Ross(περ. 2.400-1.900 π.Χ.) στην Ιρλανδία και στο Engine Vein(περ. 1.800 π.Χ.) στην Μεγάλη Βρετανία.⁶⁰

Τα ευρήματα που εντοπίστηκαν, που ήταν επί το πλείστον λίθινα εργαλεία για την εξόρυξη και την επεξεργασία του μεταλλεύματος, ερμηνεύτηκαν δίχως δεύτερη σκέψη ως αντρικά, άρα με την λογική αυτή η μεταλλευτική δραστηριότητα ήταν καθαρά ανδρικό επάγγελμα.⁶¹ Οικισμοί και ταφές δεν έχουν βρεθεί, ή και αν έχουμε λίγες ταφές δεν μας δίνουν επαρκή στοιχεία. Όπως αναφέρει και ο Kamp, το κοινωνικό φύλο και η ηλικία είναι κάτι που δίνεται στο άτομο καθ' όλη την διάρκεια της ζωής.⁶² Αναλόγως τα βιολογικά χαρακτηριστικά και τις ψυχολογικές αλλαγές, αυτή η ταυτότητα δύναται να μεταβληθεί. Η αλυσίδα όλων αυτών των διαδικασιών που απαιτούνται για την μεταλλευτική εργασία δεν έχουν να κάνουν σε καμία περίπτωση με το φύλο ή την ηλικία του καθένα που συμμετέχει. Τα λίθινα εργαλεία που βρέθηκαν, θα μπορούσαν φυσικά να ανήκουν ή να έχουν χρησιμοποιηθεί από γυναίκες και κάλλιστα να δείχνουν την ενεργή συμμετοχή των γυναικών στα στάδια της εξόρυξης. Ακόμη, σκεπτόμενοι το ότι μέσα από την ενασχόληση με ένα υλικό, δεν δημιουργείται απλά ένα εργαλείο π.χ. ένα τσεκούρι αλλά δημιουργείται και διαμορφώνεται η ταυτότητα του ατόμου που το χρησιμοποιεί. Ακόμη, ένα υλικό δεν έχει μόνο χρηστικό χαρακτήρα αλλά κουβαλάει μία ιδεολογία, ένα νόημα, μία ισχύ.⁶³ Έτσι λοιπόν οι ταυτότητες είναι μία διαδικασία που είναι συνεχώς εν εξελίξει. Όλες οι κοινωνίες δεν δίνουν την ίδια σημασία στο φύλο (και στην ηλικία) ούτε τα προσδιορίζουν με τα δικά μας σημερινά κριτήρια. Πολλοί υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας ίσως να ήταν αποκλεισμένες από την εξόρυξη και την επεξεργασία μεταλλευμάτων.⁶⁴ Στον αντίποδα, τον παλαιών παραδοσιακών θεωριών έχουν προταθεί διάφορες απόψεις, που ακόμα και να βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο δίνουν φως για την ζωή των ανθρώπων εκείνων. Τα στοιχεία που έχουμε για τα ορυχεία της Ιρλανδίας και της Μ. Βρετανίας μπορεί να μας δίνουν πλούσια γεωλογικά κατάλοιπα για μελέτη αλλά η ακριβής τεχνολογία πίσω από την εξόρυξη δεν είναι σαφής ακόμα. Υπάρχει λοιπόν, περίπτωση η διαδικασίες να μην ήταν όπως τις φαντάζεται η ανδροκρατούμενη κοινωνία, να ήταν πιο απλή ή πιο συνθέτη στην χρήση των εργαλείων και τεχνικών. Συνεπώς η εργασία θα ήταν ανοιχτή σε όλους χωρίς διακρίσεις φύλου η ηλικίας. Λόγω της σημαντικότητας της εργασίας και παρατηρώντας κατά την διάρκεια των αιώνων

---

⁶⁰ Wager E. 2002, 105-113.

⁶¹ O'Brien 2004, 434-447.

⁶² Kamp 2001, 427-450.

⁶³ Dobres 2000, 216.

⁶⁴ Budd/Taylor 1995, 133-143.

και άλλους πολιτισμούς, μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπήρχε και κάποιο τελετουργικό στοιχείο στην όλη διαδικασία. Συγκεκριμένα σύμφωνα με τον Helbert, στην φυλή Yede του Κονγκό, γυναίκες έχουν άμεσο και ενεργό ρόλο στις τελετουργίες πριν την εξόρυξη.⁶⁵ Επιπλέον έχει παρατηρηθεί ότι στα ορυχεία του Ορμού, υπάρχουν πολύ στενά περάσματα στα οποία, λογικά, πολύ δύσκολα θα μπορούσαν να χωρέσουν και να περάσουν άνδρες με όγκο και ανάστημα, ίσως να ήταν αποκλειστικά για γυναίκες ή παιδιά; Όπως έχουν επισημάνει στις μελέτες τους οι Reid και MacLean το 1995, παραθέτοντας ένα εθνογραφικό παράλληλο του 19^{ου} αιώνα μίας μικρής φυλής στην Αφρική, μπορεί οι γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας να εξαιρούνταν από την εργασία αλλά τα νεαρά κορίτσια και οι γυναίκες που είχαν περάσει την εμμηνοπαυσιακή περίοδο να ήταν αποδέκτες. Οι ερευνητές/τριες κατέληξαν ότι δεν ήταν οι γυναίκες που θεωρούνταν ‘‘κίνδυνος’’ ή ακατάλληλες, αλλά η δύναμη της αναπαραγωγικότητάς τους. Επιπροσθέτως, είναι ιδιαίτερος σημαντικό να μην παραλειφθεί και ένα άλλο εθνογραφικό παράλληλο πάλι από την Αφρική, όπου στην φυλή Himba, η ηλικία δεν μετρείται από την ημέρα της γέννησης ενός παιδιού αλλά από την στιγμή σύλληψής του σαν ιδέα στο μυαλό της μητέρας του. Όλα τα προαναφερθέντα παραδείγματα, μας βάζουν σε σκέψεις και μας κάνουν να αναθεωρούμε τα ήδη υπάρχοντα δεδομένα.

Όσον αφορά τον χώρο της προϊστορικής αιγιακής αρχαιολογίας, τα πράγματα είναι πολύ πιο περίπλοκα. Ήδη από την εποχή του Evans, το γυναικείο φύλο κατέχει σημαντική θέση στην μινωική κοινωνία και θρησκεία. Συχνά, μάλιστα, αναφέρεται η μινωική κοινωνία ως μητριαρχική. Η αρχιτεκτονική διαρρύθμιση, η εικονογραφία και η ειδωλοπλαστική έχουν χρησιμοποιηθεί ανά τα χρόνια ως εργαλεία μελέτης του φύλου στην μινωική κοινωνία.

Όπως προτείνει και ο J. Driessen στην δημοσίευσή του , *For an Archaeology of Minoan Society. Identifying the principles of social structure*, στη Νεοανακτορική Κρήτη οι χώροι και οι εργασίες ήταν διαχωρισμένοι ανάλογα με το φύλο. Οι άνδρες ασχολούνταν περισσότερο με την κατανάλωση κρασιού ενώ οι γυναίκες με εργασίες σχετικά με προετοιμασία του φαγητού, ύφανσης και επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων. Με λίγα λόγια, αυτό σημαίνει ότι δεν υπήρχε ιεραρχική δομή στην διάκριση των φύλων, αλλά τα δύο φύλα λειτουργούσαν συμπληρωματικά, χωρίς να υποτιμάται η σημασία του ενός ή του άλλου σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Ακόμα, ο ίδιος υποστηρίζει ότι στις μεγάλες οικίες υπήρχε λόγω χώρου διαφοροποίηση με βάση το φύλο στις εργασίες ενώ στις μικρές οικίες κάτι

---

⁶⁵ Iles Louise 2020, 177-199.

τέτοιο δεν συνέβαινε.⁶⁶ Όμως, η υπόθεση του Driessen αναφορικά με τη θεωρία του περί διαχωρισμού του νοικοκυριού στη Μινωική Κρήτη αναλόγως του φύλου των ενοίκων, φαίνεται πως δεν βασίζεται σε στέρεες βάσεις, καθώς όπως αναφέραμε και ανωτέρω, η υπόθεση του βασίζεται ενδεχομένως σε υπολογισμούς οι οποίοι δεν έγιναν με σωστό τρόπο. Συνεπώς, αν και αναφέρουμε την υπόθεση αυτή για να γίνει αντιληπτό το πολυποίκιλο πλαίσιο υποθέσεων των αρχαιολόγων για την Μινωική Κρήτη, δεν την ενστερνιζόμαστε.⁶⁷

Τέλος, οι προσεγγίσεις στην παιδική ηλικία στη μινωική Κρήτη, στη διάκριση των ηλικιών, είναι ακόμα πιο δύσκολες. Εκτός από τα σωζόμενα παιδικά σκελετικά κατάλοιπα, βασική πηγή πληροφοριών αποτελούν για άλλη μία φορά τα σωζόμενα εικονογραφικά δείγματα, που λόγω μεγέθους ή χρήσης, έχουν θεωρηθεί ως παιδικά ή σχετιζόμενα με την ανατροφή των παιδιών. Επιπλέον, υπάρχουν κάποιες αναφορές που σημειώνουν τη συμμετοχή παιδιών και εφήβων σε διάφορες εργασίες, γεγονός που σηματοδοτεί και την ηλικία εκμάθησης κάποιας τέχνης. Το γεγονός, όμως, ότι στην πλειονότητα των απεικονίσεων οι νεαροί/ες συμμετέχουν σε τελετουργικά δρώμενα, εκ των οποίων κάποια πιθανώς πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο διαβατήριων τελετών, κάνει την μελέτη μας πιο δύσκολη.

---

⁶⁶ Driessen 2015, 149-166.

⁶⁷ Mina 2015, 181-198.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σύμφωνα με τα ανωτέρω λεχθέντα, αναφορικά με τις κύριες ομάδες οίκων στην Μινωική Κρήτη, προέκυψαν οι μεθοδολογικές κατευθύνσεις τις οποίες θα εφαρμόσουμε στην εν λόγω έρευνα. Πρωτίστως θα πρέπει να γίνει σαφές το γενικότερο πλαίσιο εν μέσω του οποίου δημιουργήθηκαν τα βασικότερα στάδια των μινωικών κοινοτήτων ανατρέχοντας στις πρωταρχικές αναλύσεις της έννοιας του «οίκου» και του «νοικοκυριού».

Βασιζόμενοι λοιπόν στα ανωτέρω, θα αναζητήσουμε έρευνες, τόσο κοινωνιολογικές όσο και ανθρωπολογικές οι οποίες κάλυψαν και εμβάθυναν πάνω σε αυτές τις δύο έννοιες. Μέσω της βαθιάς διερεύνησης αυτών των μοντέλων τα οποία προσεγγίζουν τις οικιακές ομάδες στη Μινωική Κρήτη, θα μας επιτραπεί να ασκήσουμε την κριτική μας στις έρευνες που έχουν γίνει, αντιλαμβανόμενοι σε μεγάλο βαθμό την πραγματική τους εφαρμογή και συνεχίζοντας την έρευνά μας βασιζόμενοι σε συγκεκριμένα παραδείγματα.

Θεωρούμε πως η εν λόγω έρευνα, λόγω του γεγονότος πως θα εστιάσει, πλην του κεντρικού ανακτόρου, και σε παρεμφερείς οικιστικούς χώρους εκτός των βασιλικών ανακτόρων, γεγονός το οποίο δεν έχει διερευνηθεί και μελετηθεί όσο θα έπρεπε από τους ερευνητές, θα δώσει μία φρέσκη ματιά εν γένει στο «νοικοκυριό» και στον «Οίκο» στην Μινωική Κρήτη. Θεωρούμε πως θα κατορθώσουμε να δώσουμε μία σφαιρική εικόνα του οικιστικού χώρου στη Μινωική Κρήτη συμπεριλαμβάνοντας και τους απλούς οικιστικούς χώρους στους οποίους διαβιούσαν απλοί Μινωίτες. Είναι ισχυρή μας πεποίθηση πως καταγράφοντας και μελετώντας όλα αυτά θα καταφέρουμε να αντιληφθούμε καλύτερα τη δομή του Μινωικού πολιτισμού.

3.1. ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΧΩΡΟ ΚΑΤΟΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ

ΠΕΡΙΟΔΟ

Όπως θα αναφέρουμε και στα παρακάτω κεφάλαια αυτής της εργασίας, αντιμετωπίζουμε δυσκολίες στο να ορίσουμε με σαφήνεια και ακρίβεια τα όρια του οικιακού χώρου. Αυτό συμβαίνει διότι, η ποιότητα των ενδείξεων που έχουμε δεν θα προσφέρουν την εικόνα μεμονωμένων σπιτιών με ευκρινή όρια. Ακόμη, σε πολλές οικιστικές θέσεις, όπως η Ψείρα, παρατηρείται έντονα η τάση για προσάρτηση νέων χώρων στα ήδη υπάρχοντα κτήρια. Στην παρούσα εργασία θα εξεταστούν κτήρια τα οποία θεωρούνται από τους/τις ειδικούς, ότι

λειτούργησαν κατά κύριο λόγο ως σπίτια. Έτσι, ως χώρος κατοίκησης της βασικής κοινωνικής ομάδας θεωρείται αυτός ενός μεμονωμένου σπιτιού. Όπως αναφέρει και η Tringham, για τη διευκόλυνση της μελέτης, συχνά προβαίνουμε σε μια αναγκαστική σύμβαση, σύμφωνα με την οποία σε κάθε σπίτι εντοπίζεται κάποιου είδους δράση του νοικοκυριού, έστω και αν τα μέλη του δεν διέμεναν εκεί μόνιμα.⁶⁸ Από την άλλη πλευρά, γνωρίζουμε ότι η λειτουργία της ανθρώπινης δράσης είναι πολυσύνθετη. Η χρήση των χώρων αλλάζει και προσαρμόζεται με βάση τις ανάγκες των ανθρώπων που κατοικούν σε αυτά. Γι' αυτό έχει τονιστεί, πως η κοινή λογική και οι συμβάσεις δεν επαρκούν για την μελέτη των σπιτιών.⁶⁹ Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, θα εντάξουμε και εξωτερικούς χώρους καθώς η δράση του ατόμου δεν μπορεί να περιορίζεται στα αρχιτεκτονικά πλαίσια του εσωτερικού ενός κτίσματος. Εξάλλου, όπως αναφέρει και ο Driessen ‘*Οι Οίκοι είναι συλλογικά σώματα, μερικές φορές σχετικά μεγάλα, οργανωμένα γύρω από την κοινή τους κατοικία και από τον κοινό τους τρόπο συντήρησης και παραγωγής, με άτομα που έχουν κοινή καταγωγή και τελούν κοινές τελετουργικές πράξεις. Οι Οίκοι ορίζουν και αναπαράγουν κοινωνικά τους εαυτούς τους μέσω τελετουργικών πράξεων, οι οποίες σχετίζονται με τη διατήρηση της υλικής τους υπόστασης, δηλαδή των κτιρίων αυτών καθαυτά, καθώς και των διάφορων άλλων κινητών αντικειμένων Έτσι, κτίρια, ή και ολόκληρα τετράγωνα πόλεων, αποτελούν τη χωρική εκδήλωση των Οίκων*’. Αυτές οι εκτεταμένες οικιστικές μονάδες ενώ παλιότερα εικαζόταν ότι φιλοξενούσαν τα σπίτια κάθε οικογένειας, πλέον έχει υποστηριχθεί ότι κάθε οικιστικό τετράγωνο αποτελούσε και έναν «οίκο».

Εξετάζοντας όλα τα παραπάνω, και συνυπολογίζοντας ότι η παρούσα εργασία εξετάζει τις οικιακές δραστηριότητες, ως δείγμα μελέτης θα ενταχθούν τα οικιστικά κατάλοιπα και ο σταθερός και κινητός εξοπλισμός που εντοπίστηκε στο εσωτερικό τους. Ακόμη, θα εξεταστούν χώροι εκτός των οικιακών εγκαταστάσεων, όπως κοινές αυλές, στοιχείο που θα μας βοηθήσει στην βαθύτερη διερεύνηση της Νεοανακτορικής περιόδου.

Τέλος, η εργασία ακολουθεί κατά κύριο λόγο την προσέγγιση του Driessen σχετικά με τον «οίκο». Αναλυτικότερα, όπως έχει προαναφερθεί και σε προηγούμενα κεφάλαια ο Driessen, επηρεασμένος από τον Strauss ότι σε αρκετές μινωικές οικιστικές και τα δεδομένα θα μπορούσαν να υποδηλώνουν την παρουσία «οίκων», δηλαδή σχηματισμών, που αποτελούνται από πολλές γενιές, δεμένες στον χώρο με ένα αρχιτεκτόνημα, υπερβαίνουν τη συγκρότηση

---

⁶⁸ Tringham 2000a, 121.

⁶⁹ McEnroe 1982, 13.

οικογενειών και νοικοκυριών, διαφοροποιούνται από τις φατρίες και επικεντρώνονται στη συγκέντρωση και τη διατήρηση της περιουσίας και της συνέχειας στον χρόνο.⁷⁰

3.2. ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Πρωτίστως η παρούσα έρευνα βασίστηκε στο δείγμα του νεοανακτορικού οικισμού της Κάτω Ζάκρου και στα καλύτερα διατηρημένα τμήματα του οικισμού. Πλην της εξαιρετικής κατάστασης στην οποία βρέθηκε το δείγμα της έρευνάς μας, περεταίρω στοιχεία τα οποία μας οδήγησαν στην επιλογή αυτή είναι οι ελάχιστες παρεμβάσεις και μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν από τις ανασκαφές καθώς και οι σημαντικές αμετάβλητες από το χρόνο και τη σκαπάνη σφραγισμένες προθήκες οι οποίες έδωσαν σημαντικά στοιχεία για την οικία. Για να επιτευχθεί αυτό στο κυρίως μέρος του δείγματος, τα στοιχεία κατανεμήθηκαν σε δύο ομάδες. Η αρχική ομάδα προσβλέπει στην αρχιτεκτονική κατασκευή άλλα και στα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τόσο των κτιρίων όσο και των επιμέρους χώρων, και η δεύτερη ομάδα προσβλέπει στην εξέταση των κινητών σκευών και αντικειμένων τα οποία βρέθηκαν στους εσωτερικούς χώρους των κτιρίων.

Πλην του ανωτέρου βασικού πυλώνα δείγματος της εργασίας, ως μέρος του δείγματος θα συνυπολογιστούν και θα αξιολογηθούν και άλλες οικιστικές θέσεις της Μινωικής Κρήτης, όπως είναι η Κνωσός, τα Μάλια, η Αγία Τριάδα, ο Μοχλός, η Ψείρα, το Παλαίικαστρο και ο Σκλαβόκαμπος. Η επιλογή των ανωτέρω οικιστικών θέσεων δεν έγινε με τυχαίο τρόπο άλλα μελετήθηκαν με προσοχή τα χαρακτηριστικά τους αποσκοπώντας στην διερεύνηση των οικιστικών θέσεων οι οποίες δεν συγκλίνουν με συγκροτήματα ανακτόρων. Θα δοθεί έμφαση λοιπόν στις οικιστικές θέσεις εκτός των ανακτόρων καθώς η πλειοψηφία των ερευνητών/τριων μελετούν κατ' αποκλειστικότητα τα ανακτορικά συγκροτήματα, ενώ οι υπόλοιπες οικιστικές θέσεις τείνουν να παραμελούνται. Αποτέλεσμα αυτής της παραμέλησης είναι η λανθασμένη διατύπωση των συμπερασμάτων για την ανασύνθεση του παρελθόντος και κατά αυτό τον τρόπο γίνεται η διαστρέβλωση των πραγματικών παρελθοντικών στοιχείων. Επιπλέον, λόγω του ότι οι πληροφορίες που υπάρχουν διαθέσιμες από τις ανασκαφές δεν έχουν κάποια ομοιογένεια, προσπαθήσαμε να επιλέξουμε τις οικιστικές θέσεις που εν τέλει καταλήξαμε να μελετήσουμε με βάση την ποσότητα των πηγών που είχαμε στην διάθεσή μας άλλα και με την πραγματική κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα κτίρια. Έτσι καταλήξαμε, όπως προαναφέραμε, σε μία ευρύτερη

---

⁷⁰ Driessen 2012α, 375-376.

εικόνα των οικισμών που θα μελετήσουμε. Για την ανάλυση αυτών των δειγμάτων που αναφέραμε ανωτέρω και τα οποία αποτελούν τη βασική οικιακή ομάδα, η επιλογή τους έγινε με βάση το πόσα στοιχεία υπήρχαν δημοσιευμένα για αυτούς. Συνεπώς λοιπόν, και ενώ οι αρχαιολογική σκαπάνη έχει φέρει στο φως μεγάλο όγκο αρχαιολογικών δεδομένων της Νεοανακτορικής περιόδου, σε αυτή την έρευνα θα συμπεριληφθούν επίσης θέσεις για τις οποίες έχουμε αρκετά δεδομένα ώστε να αντιληφθούμε σφαιρικά την οικιακή ομάδα. Τα επιπλέον δείγματα που αναφέραμε είτε αποτελούν μέρη οικισμών των ανακτόρων, είτε είναι αυτόνομες αγροτικές οικίες.

Το σύνολο των δεδομένων τα οποία συγκεντρώθηκαν όταν πραγματοποιήθηκε η διερεύνηση των κτιρίων καθώς και των ευρημάτων σε αυτά, θα μας βοηθήσουν στο να εξετάσουμε και να κατανοήσουμε με καλύτερο και πληρέστερο τρόπο, τον χαρακτήρα των οικιακών ομάδων. Οι επιπλέον λεπτομέρειες, δηλαδή τα δομικά υλικά, τα κεραμικά αγγεία και οι σχεδιασμοί που εντυπώνονται σε αυτά ολοκληρώνουν τη μελέτη των οικιακών ομάδων. Διαμέσου λοιπόν των συνδυασμών των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών, όπως οι κινητές συσκευές άλλα και οι σταθερές εγκαταστάσεις γίνεται μία προσπάθεια περαιτέρω μελέτης της λειτουργίας του κάθε χώρου στον ευρύτερο σχεδιασμό των κτιρίων. Τα συνηθέστερα ευρήματα, όπως είναι τα κεραμικά σκεύη, αποτελούν έναν σημαντικό αξιόπιστο δείκτη με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και προσδιορίζουμε τον χαρακτήρα άλλα και την χρήση των χώρων. Συνεπώς λοιπόν, στη εν λόγω εργασία θα χρησιμοποιηθούν και τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά άλλα και ο τρόπος με τον οποίο ήταν διαμορφωμένοι οι χώροι, ήτοι δομικά υλικά, μεγέθη χώρων, κ.α. καθώς και τα φορητά σκεύη άλλα και άλλα ευρήματα, ήτοι κεραμικά και πήλινα σκεύη, κάποια εργαλεία, κ.α. Προχωρώντας λοιπόν σε μία συνδυαστική εξέταση όλων των ανωτέρω στοιχείων, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνταν οι βασικοί χώροι από τις οικιακές ομάδες άλλα και ενδεχομένων άλλων χρήσεων που μπορεί να είχαν οι χώροι αυτοί δευτερευούσης σημασίας.

Συνεπώς λοιπόν, σκοπός μας είναι να μελετηθούν οι ανωτέρω περιοχές εις βάθος ώστε κατορθώσουμε να κάνουμε μία σφαιρική αποτίμηση των στοιχείων και να κατανοήσουμε καλύτερα τις σχέσεις του νοικοκυριού και του Οίκου με τα ανάκτορα άλλα και σε ένα γενικότερο πλαίσιο το ρόλο που είχε αυτή στην Μινωική Κρήτη.

3.3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αναφορικά με τους περιορισμούς της εν λόγω έρευνας, βασικότερο σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε και να αναφέρουμε είναι οι αρκετά παλαιές έρευνες οι οποίες δεν εμπεριέχουν σύγχρονες μεθόδους ανασκαφής με αποτέλεσμα να είναι αρκετά προβληματική η διαχείριση των ευρημάτων και η μετέπειτα αξιολόγηση αυτών με ορθά κριτήρια. Πλην αυτού του βασικού προβλήματος της έρευνας, ακόμη ένα πρόβλημα προστίθεται που αφορά τα οικιστικά κατάλοιπα και την ανεπαρκή μελέτη της στρωματογραφίας άλλα και την έλλειψη του αρχαιολογικού υλικού. Και ακόμη ένα σημαντικό κομμάτι το οποίο περιορίζει δραστικά την έρευνα είναι, πως σε αρκετές περιπτώσεις, τα προς μελέτη κατάλοιπα των οικιστικών χώρων βρίσκονται στον σύγχρονο πολεοδομικό ιστό της κάθε πόλης ή του κάθε χωριού και αυτό στην ουσία σημαίνει πως είναι αρκετά δύσκολο να δημιουργηθεί μία σαφής εικόνα του οικιστικού χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΟΙΚΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Στο κεφάλαιο αυτό, θα μελετήσουμε αρχαιολογικές θέσεις της Κρήτης με οικιστικό χαρακτήρα που χρονολογούνται κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Στόχος μας είναι, όχι μόνον να ερευνήσουμε τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αλλά και να εντοπίσουμε τη δομή και τον χαρακτήρα των οικιακών μονάδων. Οι πληροφορίες που έχουμε από τους ανασκαφείς είναι κυρίως ανομοιογενείς και διάσπαρτες, πράγμα που δεν μας διευκολύνει στη μελέτη. Οι οικιστικές θέσεις που επιλέχθηκαν, έγιναν με κριτήριο τον αριθμό των πηγών που έχουμε στη διάθεσή μας καθώς και την κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα κτήρια. Επιλέχθηκαν δειγματοληπτικά οικίες από διάφορες κατηγορίες ώστε να έχουμε μία πιο γενική εικόνα όπως, οικισμοί οι οποίοι βρέθηκαν γύρω από τα ανακτορικά συγκροτήματα και οικισμοί που δεν αναπτυχθήκαν γύρω από τα ανάκτορα.

4.1 ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΣ

Μία εκτενέστατα ανεσκαμμένη οικιστική θέση, είναι αυτή της Κάτω Ζάκρου η οποία φαίνεται να κατοικείται ήδη από τα χρόνια. Όπως διαπιστώνουμε και από κάτοψη του οικισμού (εικ.1), παρατηρούμε ότι πρόκειται για ένα πυκνό οικοδομικό σχέδιο με ταυτόχρονη ύπαρξη οδικού δικτύου, κάτι που φανερώνει έναν άκρως οργανωμένο οικισμό.⁷¹ Για την ευκολότερη μελέτη των οικιακών μονάδων αλλά και της αρχιτεκτονικής, θα χωρίσουμε τον οικισμό σε επιμέρους ενότητες ανάλογα με τη γεωγραφική τους θέση.

Αρχικά, θα εξετάσουμε τις οικίες που βρίσκονται βόρεια και νότια του Οδού Λιμένος, όπως ονομάστηκε ο καλύτερα διατηρημένος οδικός άξονας του οικισμού της Κάτω Ζάκρου καθώς θεωρούταν ότι ένωνε την ΒΑ πύλη του ανάκτορου με το λιμάνι. Φαίνεται ότι οι οικίες στην συγκεκριμένη περιοχή έχουν συνεχή κατοίκηση από την Παλαιονακτορική Εποχή έως τη Νεοανακτορική, με ανάλογες αναδιαμορφώσεις στην αρχιτεκτονική και την χρήση τους ανά περιόδους.⁷² Τα κτίσματα που θα εξεταστούν στην παρούσα εργασία είναι εκείνα του *Κτηρίου των Κογχών*, του *Σπιτιού του Πολυθύρου* και το *Κτήριο Ι*, καθώς τα υπόλοιπα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, δυστυχώς, δεν αποτελούν ασφαλές δείγμα.

Το *Κτήριο των Κογχών*, ανασκάφθηκε πρώτη φορά το 1975 και βρίσκεται στην νότια πλευρά της Οδού του Λιμένος. Πρόκειται για ένα κτήριο με πολλαπλά επίπεδα, εάν και

---

⁷¹ Πλάτων 1974, 43-44.

⁷² Σαλίχου 2012, 86-89.

σήμερα με σιγουριά μπορούμε να εντοπίσουμε μόνον τρία. Περιλαμβάνει περίπου είκοσι δωμάτια και μία κλίμακα. Το πρώτο επίπεδο περιλαμβάνει τα δωμάτια, που έχουν οριστεί από τους ερευνητές/τριες ως I-VI και XII-XVI. Στο δεύτερο επίπεδο βρίσκουμε τα δωμάτια IX, XVII, XI και στο τρίτο επίπεδο τα VI, VII και X. Στην νότια πλευρά του κτηρίου βρίσκονταν τα δωμάτια V και XII, στα οποία εντοπίζουμε κατάλοιπα για τις δραστηριότητες των ενοίκων. Το δωμάτιο V, διαθέτει ένα μοναδικό αρχιτεκτονικό γνώρισμα, το οποίο έδωσε και το όνομά του στο κτήριο. Εντοπίστηκαν σειρές, πλίνθινων κογχών, τέσσερις βόρεια και τέσσερις ανατολικά, που ακουμπούν επάνω στο έδαφος.⁷³ Πρόκειται για ένα αρχιτεκτονικό δημιούργημα που ακριβές παράλληλό του εντοπίζεται στις κόγχες του θησαυροφυλακίου του ανακτόρου. Παρ'όλο που βρέθηκαν ελάχιστα κινητά ευρήματα, όπως μία χάλκινη πρόχους και ένας μονωτός κύαθος, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η χρήση του μέσα στην οικία προοριζόταν για φύλαξη αντικειμένων.⁷⁴ Στο βόρειο τμήμα του κτηρίου, εντοπίζουμε τους χώρους I, II, III και IV. Στους δύο πρώτους χώρους, I και II, βρέθηκαν διάφορα αντικείμενα όπως κωνικά κύπελα, πρόχους με ωοειδή κοιλιά, θραύσματα από λίθινα αγγεία, τρίωτος πιθαμοφρέας και διακόσμηση καθώς και απανθρακωμένα όσπρια, τα οποία ίσως να ήταν αιγυπτιακής προέλευσης. Λόγω αυτών των στοιχείων, οι χώροι αυτοί χαρακτηρίστηκαν ως χώροι φύλαξης σκευών και ίσως αγροτικών προϊόντων. Προχωρώντας, στο δωμάτιο XII, βλέπουμε πως επικοινωνούσε με τον διάδρομο μέσω δίθυρου και διέθετε διαχωρίσματα στους τοίχους. Εντοπίστηκαν πολυάριθμα ευρήματα, τα περισσότερα εκ των οποίων δεν σώζονται ολόκληρα. Μας δίνουν όμως πληροφορίες για τη χρήση του χώρου. Διάφορα αγγεία όπως στάμνοι, προχοΐσκη με σφαιρική κοιλιά, κωνοειδής καδίσκος, μικρός διακοσμημένος πίθος, καθώς και θραύσματα λίθινης κιονωτής τράπεζας προσφορών βρέθηκαν στο εσωτερικό του χώρου, υποδεικνύοντας τον πολυλειτουργικό χαρακτήρα του δωματίου XII, που εκτός από την αποθήκευση αγγείων και αγροτικών προϊόντων ίσως χρησιμοποιούταν για την παραγωγή χρωμάτων μίας και βρέθηκαν στοιχεία ύπαρξης μίας μικρής ορθογώνιας τράπεζας για την τριβή χρωμάτων από τεφρό λίθο.⁷⁵ Αντίστοιχη εικόνα έχουμε και για το δωμάτιο XIII, όπου φαίνεται ότι και αυτό λειτουργούσε για φύλαξη σκευών και αγροτικών προϊόντων.

Επιπλέον, προχωρώντας στο τελευταίο επίπεδο του Κτηρίου των Κογχών, εντοπίζουμε τα δωμάτια VII και VIII καθώς και το δωμάτιο X στα ανατολικά. Όπως αναφέρει ο Ν. Πλάτων, οι δύο πρώτοι χώροι σε πρώτη φάση μάλλον αποτελούσαν ένα ενιαίο δωμάτιο που είχε αποθηκευτική λειτουργία και στον πάνω όροφο ίσως βρισκόταν

---

⁷³ Πλάτων 1974, 236-238.

⁷⁴ Πλάτων 1975, 344-346.

⁷⁵ Πλάτων 2000α, 196.

εγκατάσταση για εργαλείο. Σε επόμενη φάση, ο ενιαίος χώρος χωρίστηκε, αφού παρατηρείται ανύψωση του δαπέδου και δημιουργία τοιχίου για να ξεχωρίζουν οι δύο χώροι. Από τον χώρο VII σημειώθηκαν ευρήματα όπως τριποδική χύτρα, ευρύστομος αμφορέας, πρόχους, και ένας λύχνος, γεγονός που υποδεικνύει ότι ο χώρος αξιοποιήθηκε κυρίως για τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες, ενώ ο χώρος VIII δε μας δίνει σαφή και επαρκή ευρήματα.⁷⁶ Τέλος, το δωμάτιο X φαίνεται πως και αυτό τροποποιείται μέσα στα χρόνια. Αρχικά υποστηρίζεται ότι αποτέλεσε εργαστηριακό χώρο ο οποίος έπειτα μετατράπηκε σε χώρο αποθήκευσης. Από την δεύτερη αυτή φάση έχουμε πληθώρα κινητών ευρημάτων μεταξύ των οποίων ένα πόδι χύτρας, ένας ευρύς πίθος, κωνικά κύπελλα, τριπτήρας, αγγεία τύπου Βαφειού, προχοϊσκη καθώς και οστά ζώων.

Επομένως, το *Κτήριο των Κογχών*, είναι ένα κτίσμα με επιμελημένη κατασκευή και εκτεταμένο που ενσωματώνει δυο ανακτορικά στοιχεία στο εσωτερικό του, τις πλίνθινες κόγχες και τα πολύθυρα ανοίγματα. Στην πρώτη φάση λειτουργίας του, εντοπίζουμε ότι δραστηριότητες που είχαν τροφοπαρασκευαστικό χαρακτήρα καταλάμβαναν το νότιο τμήμα, ενώ το βόρειο τμήμα φαίνεται να προοριζόταν για την διαβίωση των κατοίκων και ως χώρος κοινωνικών συναναστροφών. Αργότερα παρατηρούμε ότι το οικοδόμημα υποβάλλεται σε αρχιτεκτονικές μετασκευές, αλλάζοντας έτσι την λειτουργία των δωματίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η βόρεια πτέρυγα όπου ενώ στην πρώτη φάση, όπως προαναφέρθηκε, αποτελούσε χώρο διαβίωσης μετατράπηκε σε χώρο αποθήκευσης, επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων και ύφανσης. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι παρόλο που κάποιοι χώροι του κτηρίου έφεραν ανακτορικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκαν σε χώρους κυρίως αποθήκευσης, χάνοντας έτσι όποιον κοινωνικό ή επιδεικτικό χαρακτήρα είχαν.⁷⁷ Οι επανειλημμένες αρχιτεκτονικές μετατροπές και φυσικά, οι φθορές στο *Κτήριο των Κογχών*, δεν μας επιτρέπουν με ασφάλεια να ορίσουμε την φύση της κοινωνικής ομάδας που διαβιούσε σε αυτό. Παρόλα αυτά η μεγάλη έκταση του κτηρίου, το πλήθος των σκευών που ανευρέθηκαν και ο εντατικός και οργανωμένος βαθμός της αποθηκευτικής οργάνωσης υποδηλώνουν την δραστηριοποίηση μιας διευρυμένης ομάδας.

Από την άλλη πλευρά τον *Κτήριο I*, παρόλο που ανασκάφθηκε το 1900 δεν μας δίνει τόσες πολλές πληροφορίες. Ο ανασκαφέας, σημειώνει ότι πρόκειται για ένα κτίσμα περίπου 300 τ.μ. με 20 χώρους στο εσωτερικό του και περίπλοκη διάταξη. Το πιο καλά διατηρημένο δωμάτιο είναι το XVI, το οποίο ήταν χωρισμένο σε δύο περιοχές. Στη δυτική

---

⁷⁶ Πλάτων 1975, 346-360.

⁷⁷ Christakis 1999, 215-217.

πλευρά του δωματίου βρέθηκαν δύο αγγεία στερεωμένα σε περίφραγμα με το ένα από τα δύο να διαθέτει προχολή στραμμένη προς το άλλο. Κάτι τέτοιο ερμηνεύτηκε ως στοιχείο που υποδήλωνε ότι το δωμάτιο λειτουργούσε ως οινοπαραγωγική εγκατάσταση.⁷⁸ Σχετικά με τα υπόλοιπα δωμάτια, εντοπίζουμε πληθώρα μεγάλων πίων καθώς και ενός αντικειμένου που έχει ερμηνευθεί ως μελισσοουργικό καπνιστήρι.⁷⁹

Λόγω απουσίας σημαντικών πληροφοριών για το *Κτήριο I*, μας είναι δύσκολο να διερευνήσουμε την ομάδα που κατοικούσε σε αυτό. Όμως, μπορούμε να υποθέσουμε, ότι λόγω της μεγάλης έκτασης του κτίσματος και της μεγάλης αποθηκευτικής ικανότητας που φαίνεται να κατείχε, ότι σε αυτό κατοικούσε μια πολυμελής ομάδα.⁸⁰

Τέλος, το *Σπίτι του Πολυθύρου*, βρίσκεται βόρεια της Οδού του Λιμένος και ανασκάφτηκε για πρώτη φορά το 1975. Μόνο το κάτω άνηρο του κτηρίου έχει μελετηθεί σε βάθος, γι' αυτό και θα αναφερθούμε σ' αυτό. Το κάτω άνηρο έχει έκταση περίπου 100 τ.μ., και είχε πολλούς εσωτερικούς χώρους. Διέθετε είσοδο με παραστάδες και κατώφλι με δύο πλάκες, και μέσω αυτής ο ένοικος προχωρά προς τον προθάλαμο και μετά κατευθείαν στο δωμάτιο Β, το οποίο είναι το μεγαλύτερο σε έκταση. Στο κέντρο του χώρου υπήρχε ένας τετραγωνικός πεσσός ως στήριγμα και χωμάτινο δάπεδο. Το δωμάτιο βάσει των ευρημάτων και των αρχιτεκτονικών του χαρακτηριστικών χαρακτηρίζεται ως δωμάτιο διαβίωσης και δραστηριοποίησης. Χαρακτηριστικά βρέθηκαν χύτρες, πρόχοι, πώμα λυχνού και επί το πλείστον αγγεία χρηστικών σκευών. Ακόμη, εντοπίστηκαν εσοχές στον τοίχο του νότιου τμήματος του χώρου, κάτι που ερμηνεύτηκε από τον ανασκαφέα ως υποδοχή ξύλινων ραφιών για στήριξη αντικειμένων.⁸¹ Στα δυτικά του δωματίου Β, βρίσκεται το δωμάτιο Α το οποίο διέθετε πολύθυρα και στο δάπεδο του βρέθηκαν διάφοροι τύποι τριπτήρων και τριβείων κάτι που φανερώνει την χρήση του δωματίου, η οποία προορίζονταν για φύλαξη αγροτικών προϊόντων και προετοιμασίας φαγητού. Τα υπόλοιπα δωμάτια του κτηρίου δεν είναι εύκολο να χαρακτηριστούν ως προς την χρήση τους μίας και τα ευρήματα είναι ατελή και ασαφή πλην του δωματίου Δ, στο οποίο λόγω της εύρεσης τράπεζας προσφορών, ίσως μαρτυρά την τελετουργική και θρησκευτική χρήση του χώρου.⁸²

Από τα παραπάνω, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι το *Σπίτι του Πολυθύρου*, αποτελείται από δωμάτια που οργανώνονται γύρω από ένα κεντρικό δωμάτιο με κίονα.

---

⁷⁸ Platon 1988, 252-253.

⁷⁹ Κόπακα 2020, 416.

⁸⁰ Christakis 2008, 107.

⁸¹ Πλάτων 1976, 438.

⁸² Πλάτων 1978, 269-279.

Διέθετε χώρους που προορίζονταν για το μαγείρεμα, την επεξεργασία των αγροτικών προϊόντων, την αποθήκευση και την ύφανση καθώς και χώρους που ήταν αφιερωμένοι στην λατρεία. Η ύπαρξη μιας πυρηνικής ή εκτεταμένης οικιακής μονάδας υποδεικνύεται από την σποραδικότητα των αποθηκευτικών και μαγειρικών δοχείων που εντοπίστηκαν. Φαίνεται πως αυτή η ομάδα είχε πρόσβαση σε αντικείμενα υψηλής αξίας και διακρίνεται μια τάση συνδυασμού ανακτορικών και παραδοσιακών στοιχείων όσο αφορά την αρχιτεκτονική. Διακρίνουμε δηλαδή, την ταυτόχρονη ύπαρξη του πολυθύρου και του παραδοσιακού δωματίου με τον κίονα.⁸³

Συνεχίζοντας προς άλλη κατεύθυνση μέσα στον οικισμό εντοπίζουμε τη συνοικία του Αγίου Αντωνίου στον οποίο ο Ν. Πλάτων ανάσκαψε εννέα κτήρια της Νεοανακτορικής Περιόδου. Τρία από αυτά, οι οικίες Α, Β και Δα, θα αναφερθούν παρακάτω αφού αποτελούν πλήρη δείγματα μελέτης.

Η οικία Α, βρίσκεται ανατολικά του λόφου του Αγίου Αντωνίου και καλύπτει έκταση περίπου 300 τ.μ.. Διαθέτει 20 χώρους οι οποίοι χωρίζονται σε δύο τομείς από μία κλίμακα. Αρχικά θεωρήθηκε ότι λόγω αυτού του διαχωρισμού, το κτήριο μάλλον φιλοξενούσε δύο οικίες και όχι μία. Το δωμάτιο Λ, το μεγαλύτερο σε έκταση δωμάτιο διετέλεσε χώρος για την εγκατάσταση ληνού. Εντοπίστηκε περικλειστος χώρος ορθογώνιας κάτοψης με εκροή από κάθετα τοποθετημένους λίθους. Η εκροή αυτή κατέληγε σε ένα ελλειψοειδές αγγείο και σε ένα άλλο βοηθητικό σκεύος τα οποία ήταν βυθισμένα σε χαμηλότερο επίπεδο. Αργότερα, όμως, φαίνεται ότι η εγκατάσταση του ληνού καταργείται καθώς το δάπεδο ανυψώνεται. Λόγω του μεγέθους του χώρου και της παρουσίας ενός μεγάλου λίθου στο κέντρο του που λογικά στήριζε την οροφή, οι ειδικοί διαπιστώνουν πως ο χώρος είχε πολυλειτουργικό χαρακτήρα. Από την άλλη πλευρά, στην νοτιοανατολική πτέρυγα της Οικίας Α, βρέθηκαν χώροι οι οποίοι, λόγω των ευρημάτων που παρουσίασαν(π.χ. χύτρες ,κωνικά κύπελα), υποστηρίχθηκε ότι ήταν χώροι φύλαξης και τροφοπαραγωγικών δραστηριοτήτων. Εκτός από τους εσωτερικούς χώρους, η Οικία Α φαίνεται να διέθετε περικλειστη αυλή, αφού ανακαλύφθηκε ένας μεγάλος υπαίθριος χώρος Π στα νότιά της. Αυτό το στοιχείο αποτελεί έκπληξη , μίας και δεν είναι σύνηθες εύρημα στον οικισμό της Κάτω Ζάκρου. Έχει προταθεί ότι ο χώρος της αυλής χρησιμοποιούταν κυρίως για την επεξεργασία προϊόντων και την ύφανση, καθώς βρέθηκαν υφαντικά βάρη, τριβεία, κωνικά κύπελα και μία γούρνα.

---

⁸³ Platon 1988, 252-253.

Λαμβάνοντας υπόψιν όλα τα παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι σκιαγραφείται η κατοίκηση μιας πυρηνικής ή εκτεταμένης οικιακής ομάδας στο κτήριο, μιας και οι χώροι όπου φιλοξενούνται οι καθημερινές δραστηριότητες είναι εξαιρετικά περιορισμένοι. Ακόμα, σημαντικό στοιχείο, αποτελεί και το γεγονός ότι η αυλή αυτή έδινε πρόσβαση και στην οικία Δ, από την οποία δεν έχουμε πολλά ευρήματα. Φυσικά, κάτι τέτοιο θα υποδείκνυε ότι η κοινοχρησία της αυλής οδηγούσε και σε κάποιου είδους σχέση μεταξύ των νοικοκυριών των δύο οικιών, η οποία ίσως να ήταν συγγενική ή απλά συνεργατική.⁸⁴

Η οικία Β, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα Νεοανακτορικά κτήρια του οικισμού της Κάτω Ζάκρου. Όπως συμβαίνει και στο κτήριο Α, το κτήριο Β χωρίζεται σε δύο τομείς τον ΒΑ και τον ΝΑ. Στο ΝΑ τμήμα ανήκουν τα δωμάτια Α-Η, Ι-Ν και Ο-Τ ενώ στον ΒΑ τα δωμάτια Υ, Φ, Ψ και Ω.

Ξεκινώντας από το δωμάτιο Σ, παρατηρούμε ότι ενωνόταν με την ανατολική είσοδο του κτηρίου και είχε αποθηκευτική λειτουργία. Εντοπίστηκε πληθώρα αγγείων εκ των οποίων δώδεκα στάμνοι οι οποίοι βρίσκονταν κατά μήκος των τοίχων. Στο ακριβώς διπλανό δωμάτιο Π, βρεθήκαν 30 περίπου αποθηκευτικά αγγεία τύπου στάμνας και πιθίσκου καθώς και αμφορείς, κωνικά κύπελα, χύτρες, λίθινα αγγεία, υφαντικά βάρη και ένα χάλκινο μαχαίρι, κάτι που μας δείχνει ότι και αυτός χώρος όπως και ο διπλάνος του, λειτουργούσαν συμπληρωματικά ως χώροι αποθήκευσης. Συνεχίζοντας με τον χώρο Ν βλέπουμε να συνδέεται με ο δωμάτιο Μ και να λειτουργεί ως προθάλαμος σε αυτό. Στο δωμάτιο Μ, ανακαλύφθηκε εγκατάσταση σταφυλοπιεστηρίου καθώς και μία λεκάνη με προχολή στο κάτω τμήμα της και δύο αγωγούς κάτι που μας θυμίζει την Οικία Α.⁸⁵

Στην ΝΑ πλευρά του κτηρίου συναντάμε το δωμάτιο Ρ, το οποίο μάλλον λειτουργούσε ως ιερό στη Μετανακτορική περίοδο μίας και βρέθηκε πιθαμοφρέας με διακόσμηση χταποδιού στο εσωτερικό του. Στην ίδια πτέρυγα, βρίσκουμε και το δωμάτιο Ι, το οποίο διέθετε πολύθυρο στην πρώτη φάση του, κάτι που μας υποδηλώνει ότι θα λειτουργούσε ως χώρος συγκέντρωσης των ενοίκων, αλλά μετέπειτα μετατράπηκε σε τοίχο με σκοπό την λειτουργία του ως αποθηκευτικού χώρου. Ήρθαν στο φως πιθοειδή αγγεία, αμφορείς και χύτρες. Οι υπόλοιποι χώροι της ΝΑ πλευράς φαίνεται να είναι υπαίθριοι και να εξυπηρετούν την διακίνηση προϊόντων και ανθρώπων καθώς και τον φωτισμό των εσωτερικών δωματίων. Από την άλλη πλευρά ο ΒΑ τομέας φαίνεται να είναι πιο δύσκολος

---

⁸⁴ Σαλίχου 2012, 159-161.

⁸⁵ Πλάτων 1962, 144-145.

στην μελέτη και την κατανόησή του λόγω των αποσπασματικών ευρημάτων, παρ' όλα αυτά έχει υποστηριχθεί ότι είχε αποθηκευτική λειτουργία.⁸⁶

Η οικία Β, φαίνεται να φιλοξενεί ένα σύνολο με αρκετά μέλη, όπως υποστηρίζει και ο Πλάτων, αφού εντοπίστηκαν στο δωμάτιο Ι ίσος αριθμός πρόχων και αγγείων πόσεως, στοιχείο που υποδηλώνει την συνύπαρξη πολλών ατόμων στο εσωτερικό της οικίας.⁸⁷ Οι εργασίες της οικιακής ομάδας περιλαμβάνουν τις απαραίτητες τροφοπαρασκευαστικές, αποθηκευτικές, μεταποιητικές και υφαντικές δραστηριότητες, μαζί με την οινοπαραγωγή και πιθανότατα εκδηλώσεις θρησκευτικού χαρακτήρα. Το γεγονός ότι εντοπίστηκαν δυο κλιμακοστάσια στην ίδια πλευρά του κτηρίου με την ίδια πρόσβαση φανερώνει την πιθανή δραστηριοποίηση δυο ομάδων στην οικία Β. Παρατηρούμε λοιπόν ότι στο συγκεκριμένο κτίσμα στεγαζόταν μια διπυρηνική οικογένεια.

Τέλος, η Οικία Δα τοποθετείται μεταξύ Οικίας Δ και Κτηρίου Ζ του οικισμού. Ο Ν. Πλάτων υποστηρίζει ότι παρατηρούνται τουλάχιστον τρεις διακριτές φάσεις κατοίκησης με επάλληλες μετασκευές των χώρων και των δωματίων. Η πρώτη φάση κατοίκησης υπολογίζεται κατά την ΜΜ ΙΒ–ΥΜ ΙΑ περίοδο από την οποία μπορούμε να διακρίνουμε τρεις χώρους οι οποίοι επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Στην δεύτερη φάση κατοίκησης, πραγματοποιούνται σημαντικές μετασκευές που αλλάζουν τον χαρακτήρα και το είδος των δωματίων και ταυτόχρονα μας δείχνουν την αλλαγή στη σύσταση της οικιακής ομάδας. Αυτήν την περίοδο, ΥΜ ΙΒ, παρατηρείται κατασκευή γωνιώδους τοίχου που χωρίζει την οικία σε δύο μέρη. Σ το βόρειο τμήμα ο χώρος V, θεωρήθηκε ότι ήταν ο χώρος όπου στεγαζόνταν οι βασικές οικιακές εργασίες όπως επεξεργασία αγροτικών προϊόντων, τροφοπαρασκευής κ.α. καθώς βρέθηκαν χύτρες, κωνικά κύπελα, υφαντικά βάρη και θραύσματα από οστά ζώων. Αντίστοιχα στο νότιο τμήμα βρίσκουμε τους χώρους IV, X, VII, IX, XIV καθώς και κλιμακοστάσιο. Το δωμάτιο X φαίνεται να ήταν το επίκεντρο των δραστηριοτήτων των ενοίκων και οι υπόλοιποι χώροι λειτουργούσαν συμπληρωματικά ως χώροι φύλαξης και αποθήκευσης.⁸⁸

Υπολογίζοντας όλα τα παραπάνω, καταλήγουμε ότι η οικία Δα στην πρώτη φάση είναι της μορφής στεγάζεται μια ομάδα. Στην δεύτερή της φάση, οι χώροι διχοτομούνται γεγονός που υποδεικνύει και την διχοτόμηση της οικιακής ομάδας σε δυο πυρήνες. Η ύπαρξη

---

⁸⁶ Πλάτων 1962, 144-145.

⁸⁷ Ο Πλάτων αναφέρει ότι πρόκειται είτε για στιγμιότυπο της εξέλιξης είτε προετοιμασία συμποσίου, (Platon 2011α, 152-158).

⁸⁸ Christakis 1999, 207-208.

δυο κλιμακοστάσιων, όπως και στην Οικία Β, χωρίζει τον όροφο σε δυο τομείς. Έτσι οι πυρήνες να μεν συνεργάστηκαν σε δυο τομείς του ίδιου κτηρίου, αλλά κυρίως λειτουργούσαν αυτόνομα. Παρά τις αλλαγές που υπέστη σε αρχιτεκτονικό επίπεδο το κτήριο ανά τα χρόνια, οι δυο πυρήνες παρέμειναν στο κτίσμα, φανερώνοντας ότι είχαν συγγενικούς δεσμούς.

Ως τελευταίο πεδίο μελέτης, θα εξετάσουμε τα κτίσματα στον λόφο βορείως του ανακτόρου, όπως το *Κτήριο του Κυκλωπείου Πυργίσκου*, το *Κτήριο F*, το *Κτήριο των Δίθυρων*, το *Λοξό Κτήριο* και το *Κτήριο των Αποθετών Κεραμεικής*.

Ξεκινώντας, το *Κτήριο του Κυκλωπείου Πυργίσκου* βρίσκεται βόρεια του ανακτορικού συγκροτήματος. Το κτίσμα καταλαμβάνει έκταση περίπου 130 τ.μ. και περιλαμβάνει επτά δωμάτια. Το δωμάτιο Γ, φιλοξενούσε την είσοδο στην όπου βρέθηκε λίθινος πέλεκυς Νεολιθικής Περιόδου, αντικείμενο που είχε ιδιαίτερες ιδιότητες σύμφωνα με τον Ν. Πλάτωνα. Εντοπίστηκαν, επιπλέον, χρηστικά αγγεία και οστά καύσης ζώων ταυτίζοντας έτσι τον χώρο με την αποθήκευση προϊόντων και την προετοιμασία φαγητού. Οι χώροι Ζ και Η, ήταν τα δύο βασικά δωμάτια, τα οποία στεγάζονταν σε ένα υψηλότερο επίπεδο με βεράντα και άμεση οπτική επαφή με το ανάκτορο. Βρέθηκαν ολιγάριθμα ευρήματα μεταξύ των οποίων θραύσματα ρυτών με θαλάσσια θεματολογία, πιθαμφορέας, λεπίδες οψιανού και ανθρώπινα κόκκαλα. Λόγω της άμεσης οπτικής επαφής του κτηρίου με το ανάκτορο φαίνεται να είχαν ιδιαίτερη σχέση μεταξύ τους. Επιπλέον βρέθηκαν τμήματα πελεκητών πωρόλιθων, τα οποία σύμφωνα με τον ανασκαφέα δεν ήταν γνώρισμα των οικιών της Κάτω Ζάκρου αλλά γνώρισμα του ανακτορικού κτίσματος. Αν και δεν μπορούμε με σιγουριά να προσδιορίσουμε την λειτουργία των χώρων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το Κτήριο βρισκόταν σε άμεση συνεργασία με το ανάκτορο.⁸⁹

Το *Κτήριο του Κυκλώπειου Πυργίσκου* φαίνεται να έχει σχέση με το ανάκτορο, λόγω της άμεσης οπτικής επαφής που είχαν μεταξύ τους. Η μικρή έκταση του ωφέλιμου χώρου και η σπανιότητα των τέχνεργων μας οδηγεί να υποθέσουμε ότι το κτήριο στέγαζε μια πυρηνική οικογένεια.⁹⁰

Συνεχίζοντας, προχωρούμε στο Κτήριο F, το οποίο βρίσκεται δυτικά του Λοξού Κτηρίου. Για πρώτη φορά ανασκάφθηκε από τον αρχαιολόγο D.Hogarth και έπειτα από τον Ν. Πλάτωνα στην δεκαετία του 1980. Πρόκειται για ένα κτήριο τετραγωνικής κάτοψης με

---

⁸⁹ Πλάτων 1985,259-262.

⁹⁰ Σαλίχου 2012, 257-259.

έκταση 120 τ.μ. και χωρίζεται σε δύο μέρη, το βόρειο και το νότιο. Το δωμάτιο 1 φαίνεται να αξιοποιήθηκε ως χώρος αποθήκευσης αγροτικών προϊόντων και προετοιμασίας φαγητού καθώς ήρθαν στο φως εγκατάσταση για εστία κοντά στον ανατολικό τοίχο του δωματίου, αγγεία πόσης και μαγειρικής, χύτρες και υφαντικά βάρη. Το δωμάτιο 1 επικοινωνεί με το δωμάτιο 2 στο οποίο εντοπίστηκαν όστρακα χρηστικών αγγείων, οστά ζώου, γυάλινο δοχείο και ένα αυλακωτό τμήμα φύλλου χρυσού. Το βόρειο τμήμα περιλάμβανε το δωμάτιο I καθώς και κάποια άλλα βοηθητικά δωμάτια. Ο χώρος I διέθετε χαλικόσβεστο δάπεδο και απέδωσε ευρήματα όπως κωνικά κύπελα, μία χύτρα, θραύσματα πρόχους, αμφορείς, λεκανοειδή αγγεία καθώς και υφαντικά βάρη που μας πιστοποιούν ότι τα δωμάτια στο κτήριο F, είχαν κύρια χρήση την επεξεργασία προϊόντων και προετοιμασίας φαγητού, ποτού και την ύφανση.

Συμπερασματικά, το *Κτήριο F* είναι ένα κτίσμα με τετραγωνική κάτοψη, η οποία οικοδομήθηκε κατά την ΥΜ ΙΒ φάση. Στο κτήριο δεν έχουν ενσωματωθεί ανακτορικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Ως προς τις δραστηριότητες των ενοίκων, διαπιστώνονται οι κύριες δράσεις της επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων και της προετοιμασίας και κατανάλωσης φαγητού και ποτού, η αποθήκευση των απαραίτητων ή πλεοναζόντων προϊόντων και η ύφανση. Εξετάζοντας αυτά τα δεδομένα, σε συνδυασμό με τον σχετικά περιορισμένο διαθέσιμο χώρο διαμονής και το σχετικά μικρό πλήθος των αντικειμένων από το Κτήριο F, οδηγούμαστε προς την πρόταση, ότι οι ένοικοί του ήταν ένα ολιγομελές νοικοκυριό, πιθανώς πυρηνικής ή εκτεταμένης οικογένειας, που διέθεταν πρόσβαση στα αναγκαία για τη διαβίωσή τους, αλλά δεν είχαν στην κατοχή τους πολλά αντικείμενα κύρους.

Επιπρόσθετα, το *Κτήριο των Διθύρων* ανασκάφθηκε το 1971 και βρίσκεται δεξιά του κτηρίου G. Είναι ένα μεγάλο κτίσμα με τραπεζιόσχημη κάτοψη και ορόφους. Στο ισόγειο φιλοξενούνται εννέα χώροι με κλιμακοστάσια. Η είσοδος γινόταν από το δωμάτιο Z και διέθετε κατώφλι ενώ τα δωμάτια E και Δ, τα οποία χαρακτηρίζονται από την παρουσία των πολυθύρων επικοινωνούν με την είσοδο μέσω του δωματίου H, στο οποίο βρέθηκε ένα ειδώλιο αντρικής μορφής.

Επομένως, η περιορισμένη έκταση των χώρων διαβίωσης και ο μικρός αριθμός των ανευρεθέντων σκευών παραπέμπουν σε μία ολιγάριθμη οικιακή ομάδα, χωρίς όμως να μπορούμε να διαγνώσουμε τη σύνθεσή της. Τα στοιχεία αυτά, σε συνδυασμό με τη χαμηλή αποθηκευτική δυνατότητα των αγγείων του κτηρίου, παραπέμπουν σε μία πυρηνική ή εκτεταμένη οικογένεια.⁹¹

---

⁹¹ Christakis 1999, 213.

Προχωρώντας στο δωμάτιο Β, και συγκεκριμένα στην ΒΑ πλευρά βρέθηκαν διάφορα όστρακα, κωνικά κύπελα και οστά ζώου, κάτι που ερμηνεύτηκε από τον ανασκαφέα ως ύπαρξη σκευοφυλακίου. Στην ΝΔ γωνιά, εντοπίστηκε δίχωρο κτιστό δωμάτιο, το οποίο μάλλον χρησιμοποιούταν ως χώρος αποθήκευσης ή αποχωρητήριο. Με τον ίδιο τρόπο, ερμηνεύτηκε και η χρήση του δωματίου Δ ως αποθηκευτικός χώρος, όπου βρέθηκαν πληθώρα ευρημάτων όπως λίθινη γούρνα, τριπτήρας, αμφορέας, πολλά αγγεία πόσης και πολλές χύτρες. Ως δωμάτια διαμονής θεωρήθηκαν τα δωμάτια Α και Β, ενώ τα υπόλοιπα δωμάτια στέγαζαν διάφορες δραστηριότητες ίσως και ελαιοπαραγωγή, καθώς βρέθηκαν τμήματα ληνού.⁹²

Συνεχίζοντας περνάμε στο *Κτήριο των Αποθετών Κεραμικής* το οποίο βρίσκεται νότια του *Κτηρίου του Κυκλώπειου Πυργίσκου*. Περιλαμβάνει 13 χώρους και η κύρια είσοδος βρίσκεται στον χώρο Α, στον οποίο βρέθηκαν τμήματα χύτρας κάτι που υποδηλώνει την ύπαρξη φωτιάς που χρησιμοποιούταν για προετοιμασία γευμάτων. Το δωμάτιο Β, συνδέεται με το δωμάτιο Α μέσω του διαδρόμου και, μας προσφέρει αρκετά ευρήματα ώστε να κατανοήσουμε την χρήση του. Βρέθηκαν κλειστά αγγεία μεσαίου μεγέθους που φανερώνει βραχυπρόθεσμη αποθήκευση τροφίμων ενώ η ανεύρεση μαγειρικών σκευών υποδήλωναν την επιτόπια κατανάλωση γευμάτων. Ακόμα, οι λίθινες τριπτήρες και τα υφαντικά βάρη μας δίνουν την εικόνα της ενασχόλησης με την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων και την ύφανση. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το δωμάτιο Ε το οποίο λόγω της αρχιτεκτονικής του μορφής ταυτίζεται με δεξαμενή καθαρμών ενώ σε μετέπειτα φάση φαίνεται να καταργείται. Απέδωσε λίγα ευρήματα όπως ειδώλιο από όστρεο, χάλκινα ξυραφάκια, κωνικά κύπελα, και υφαντικά βάρη. Το ειδώλιο φαίνεται να κατασκευάστηκε κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, κάτι που ίσως δήλωνε ότι επρόκειτο για ένα αντικείμενο με αξία και γόητρο για τους ενοίκους της οικίας και ίσως φυλασσόταν ως κειμήλιο. Στο δυτικό τμήμα, τα δωμάτια Μ, Λ και Κ ερμηνεύτηκαν ως εργαστηριακοί χώροι για την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων. Στο επάνω όροφο, βρίσκονταν οι χώροι διαμονής των ενοίκων. Από τα παραπάνω, φαίνεται ότι κανένα δωμάτιο του *Κτηρίου των Αποθετών Κεραμικής* δεν έμεινε αναξιοποίητο αφού μέχρι και οι κόγχες των δωματίων χρησιμοποιήθηκαν για την τοποθέτηση αγγείων. Τα ανακτορικά στοιχεία που υιοθετήθηκαν (δεξαμενή καθαρμών) φαινόταν να μην ενσωματώθηκαν με επιτυχία κάτι που συνέβη κατά κόρον στις οικιστικές θέσεις.⁹³

---

⁹² Πλάτων 1971, 231-232.

⁹³ Πλάτων 1971, 231-232.

Στο *Κτήριο των Αποθετών* της Κεραμικής παρατηρούμε ότι κανένας χώρος του ισογείου δεν έχει μείνει ανεκμετάλλευτος. Οι χώροι προορίζονταν για την αποθήκευση, την ύφανση, το μαγείρεμα και για μεταποίηση αγροτικών προϊόντων. Ο περιορισμένος χώρος που είχε προβλεφθεί για τη διαμονή των ενοίκων, σε συνδυασμό με το μικρό αριθμό των σκευών που εντοπίστηκαν, ιδιαίτερα των μαγειρικών, μάς οδηγούν στο να υποστηρίξουμε ότι στο *Κτήριο των Αποθετών* Κεραμικής κατοικούσε μία ολιγομελής οικιακή ομάδα, του τύπου της πυρηνικής ή της εκτεταμένης οικογένειας.⁹⁴

Τέλος, θα μελετήσουμε το *Λοξό Κτήριο* το οποίο ανασκάφτηκε για πρώτη φορά κατά τον 20^ο αιώνα και στην αρχή θεωρήθηκε το σύνολο ως δύο διαφορετικά κτήρια ενώ το 1971 ο Ν. Πλάτων διευκρίνισε ότι επρόκειτο για ενιαίο σύνολο. Πρόκειται για ένα κτίριο ορθογώνιας κάτοψης, που χωρίζεται σε δύο μέρη νότιο και βόρειο. Η είσοδος βρισκόταν στο δωμάτιο Ε, το οποίο λειτουργούσε ως προθάλαμος. Στο δυτικό τμήμα του βόρειου τμήματος βρίσκονταν οι χώροι Ε VI-IX, ενώ στο ανατολικό τμήμα οι χώροι D IV-V. Οι χώροι Ε VI-IX, ενώ στην αρχή θεωρήθηκαν ως δύο διαφορετικοί χώροι, ο Ν. Πλάτωνας, ωστόσο, απόδειξε ότι πρόκειται για ενιαίο διαμέρισμα. Ο εξοπλισμός του δωματίου σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα ευρήματα (τέσσερα αγγεία, πιθοειδές σκεύος, ένα θαμμένο στο δάπεδο αγγείο) φανερώνει ότι στο σκεύος γινόταν η περισυλλογή ποσότητας -ίσως- μούστου. Στη νότια πλευρά, βρίσκεται ο χώρος D I, ο οποίος διαθέτει κίονα στήριξης και επικοινωνούσε με τα υπόλοιπα δωμάτια μέσω κλιμακοστάσιων. Δυστυχώς δεν διαθέτουμε επαρκή ευρήματα για να καταλάβουμε με σιγουριά την λειτουργία του συγκεκριμένου χώρου. Όπως φαίνεται, παρά τα λιγοστά και αποσπασματικά ευρήματα που βρέθηκαν στο *Λοξό Κτήριο*, μπορούμε να έχουμε μία γενική εικόνα η οποία φανερώνει μία άμεση σύνδεση με το ανάκτορο. Η ύπαρξη λαξευτού πωρόλιθου ως υλικού δόμησης ενισχύει αυτήν την άποψη. Στο επίπεδο του ισογείου, ο διαθέσιμος για τη διαβίωση, τις καθημερινές και τις κοινωνικές δραστηριότητες χώρος είναι πολύ περιορισμένος, δεν μπορούμε όμως να γνωρίζουμε την ακριβή έκταση αντίστοιχων χώρων στο επίπεδο του ορόφου.⁹⁵

Έτσι παρ' όλο που τα ευρήματα του *Λοξού Κτηρίου* είναι αποσπασματικά, το κτήριο διαθέτει χαρακτηριστικά που το φέρνουν σε άμεση σύνδεση με το ανάκτορο. Αρχικά, στη δόμηση του ανατολικού τμήματος της βόρειας πρόσοψης του κτηρίου έγινε χρήση λαξευτού πωρόλιθου, ενός υλικού δόμησης που φαίνεται ότι προμηθευόταν, ήλεγχε και χρησιμοποιούσε το ανάκτορο. εντοπίστηκε στην περιοχή του Λοξού Κτηρίου ένα ζεύγος

⁹⁴ Σαλίχου 2012, 61, 259-262.

⁹⁵ Christakis 1999, 177-178.

διπλών κεράτων από πωρόλιθο, υποδεικνύοντας σε επίπεδο συμβολικό και τη σύνδεση του κτηρίου και των ενοίκων του με το ανακτορικό συγκρότημα. Η ανεύρεση υφαντικών βαρών και τριβείων με τριπτήρες παραπέμπει στις δραστηριότητες της ύφανσης και της επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων. Στο επίπεδο του ισογείου, ο διαθέσιμος για τη διαβίωση, τις καθημερινές και τις κοινωνικές δραστηριότητες χώρος είναι πολύ περιορισμένος, δεν μπορούμε όμως να γνωρίζουμε την ακριβή έκταση αντίστοιχων χώρων στο επίπεδο του ορόφου. Η γενική εικόνα του *Λοξού Κτηρίου* φαίνεται να παραπέμπει περισσότερο προς μία πυρηνική ή εκτεταμένη οικογένεια.⁹⁶

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω μπορούμε να διατυπώσουμε μερικές παρατηρήσεις σχετικά με τον οικισμό της Κάτω Ζάκρου. Αρχικά, όσο αφορά, την σχέση ανακτόρου και οικισμού παρατηρούμε ότι η σχέση είναι πολυεπίπεδη και αμφίδρομη. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι αντικείμενα υψηλής αξίας δεν βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες ακόμα και σε οικίες που είχαν υιοθετήσει κάποια ανακτορικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το ανάκτορο ήταν ο κύριος χώρος συγκέντρωσης πολύτιμων υλών όπως υαλόμαζα και ελεφαντοστό, και σ αυτά είχαν πρόσβαση μόνο αυτοί που είχαν την δυνατότητα να εισέρχονται στο ανακτορικό συγκρότημα. Επιπλέον, σημαντικό ζήτημα αποτελεί και η ενσωμάτωση ανακτορικών αρχιτεκτονικών στοιχείων στις οικίες της Κάτω Ζάκρου όπως το Μινωικό Σύστημα αιθουσών, οι δεξαμενές καθαρμών, η ευρύτατη χρήση του πωρόλιθου, οι κρύπτες πεσσών και η χρήση των πολυθύρων. Το τελευταίο στοιχείο απαντάται σε πολλά κτήρια όπως στο Κτήριο των Διθύρων, στο Σπίτι του Πολυθύρου, στο Κτήριο των Κογχών, στην Οικία Β Αγίου Αντωνίου, στην Οικία Δα Αγίου Αντωνίου και στο Κτήριο Ζ.⁹⁷ Όμως κατά την τελική ΥΜ ΙΒ φάση, παρατηρείται σε όλες σχεδόν τις οικίες (πλην της οικίας Ζ) φράσσονται τα πολύθυρα με σκοπό την εξυπηρέτηση άλλων αναγκών. Έτσι στοιχεία ανακτορικού χαρακτήρα παρατηρούμε ότι δεν μπόρεσαν να έχουν διαχρονική μετουσίωση στα πλαίσια της λειτουργίας της οικιακής ομάδας.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι το ανάκτορο δεν ήταν αποκομμένο από τον οικισμό αλλά είχαν άμεση και συνεχή επικοινωνία. Όπως σημειώνει και ο Ν. Πλάτων, τα δωμάτια του βόρειου τμήματος της δυτικής πτέρυγας του ανακτόρου διέθεταν θύρες και έτσι επικοινωνούσαν με την περιοχή της δυτικής αυλής. Ακόμη, πολλά κτήρια έχουν χαρακτηριστεί από τον ίδιο ως ανακτορικά παραρτήματα.⁹⁸

---

⁹⁶ Christakis 1999, 212.

⁹⁷ Σαλίχου 2012, 167-178.

⁹⁸ Πλάτων 1961, 222-223.

Όσον αφορά την σύνθεση των κοινωνικών ομάδων παρατηρείται ποικιλομορφία. Τα περισσότερα κτίσματα υποδηλώνουν την παρουσία πυρηνικών ή εκτεταμένων οικογενειών ενώ κάποια μας δίνουν την εικόνα ότι φιλοξενούσαν πολλαπλές οικογένειες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι επικοινωνία και η από κοινού χρήση της ενδιάμεσης αυλής από τους ενοίκους της Οικίας Α και της Οικίας Δ της ίδιας συνοικίας. Παρατηρούμε λοιπόν ότι στον οικισμό της Κάτω Ζάκρου κατοικούσαν και πολλαπλές οικογένειες και πυρηνικές που συνδέθηκαν με κάποια μορφή συνεργασίας. Αλλαγές στην σύνθεση αυτών των ομάδων εντοπίζουμε κυρίως κατά την ΥΜ ΙΒ φάση όπου οι περιβαλλοντικές συνθήκες αρχίσαν να προμηνύουν κάποιο είδος κρίση με αποτέλεσμα οι ομάδες να συσπειρωθούν σε μεγάλα σύνολα.⁹⁹ Από την άλλη μεριά η συγγένεια φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην σύνθεση της κοινωνικής μονάδας. Πληθώρα επιτραπέζιων προχυτικών αγγείων και αγγείων πόσης που βρέθηκαν μας υποδεικνύουν μια τάση για ενδυνάμωση συγγενικών δεσμών μέσω συμποσίων. Αυτή η παρατήρηση, φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τον ορισμό του Levi Strauss για τον «Οίκο» αφού σύμφωνα με αυτόν οι «Οίκοι» αποτελούν μορφώματα με ρευστούς δεσμούς συγγένειας, στα οποία η συμμετοχή εξασφαλίζεται μέσω της ικανότητας να διαιωνιστεί η υλική και η άυλη περιουσία, με τις μεταβλητές συγγένεια και καταγωγή να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Όπως όμως φαίνεται από τα αρχαιολογικά δεδομένα, φαίνεται ότι ο θεσμός της συγγένειας δεν ήταν τόσο παγιωμένος μιας και παρατηρούνται διάφορα σχήματα συμπεριφορά ως προς την οικογενειακή οργάνωση.

4.2. ΚΝΩΣΟΣ

Από τις πιο γνωστές προϊστορικές θέσεις στην Κρήτη είναι αυτή της Κνωσού. Πρώτος ο Arthur Evans, δημοσίευσε τα ευρήματα του στο έργο του ‘*The palace of Minos*’, το οποίο δέχθηκε σφοδρές κριτικές τα επόμενα χρόνια. Παρά το γεγονός, ότι η θέση της Κνωσού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ανάκτορο της Κνωσού, υπήρχε έντονο οικιστικό στοιχείο στην περιοχή.

Όπως αναφέρει και ο Whitelaw, οι οικίες στην Κνωσό μπορούν να διαχωριστούν με τον εξής τρόπο: αυτές που ήταν πολύ απλές αρχιτεκτονικά, αυτές που ήταν κοντά στο ανάκτορο και είχαν και αυτές απλή αρχιτεκτονική δομή και τέλος αυτές που ήταν κοντά στο

---

⁹⁹ Branigan 1995, 38-39.

ανάκτορο και ήταν πιο σύνθετες αρχιτεκτονικά. Το φαινόμενο αυτό φαίνεται να ισχύει για την Κνωσό, αλλά όχι σε άλλα ανακτορικά συγκροτήματα όπως η Ζάκρος.¹⁰⁰

Αρχικά, θα μελετήσουμε το κτήριο “*South House*”,(εικ.2), το οποίο είναι ένα μεγάλο κτήριο σε κοντινή απόσταση από το ανάκτορο. Διαθέτει το κλασικό Μινωικό Σύστημα Αιθουσών, πολύθυρα και προθάλαμο. Στο κεντρικό τμήμα, υπάρχει δεξαμενή καθαρμών, λουτρά καθώς και αποθηκευτικό χώροι. Το γεγονός ότι το κτήριο είχε μεγάλη έκταση και πολλές αίθουσες υποδοχής ενισχύει την άποψη των ερευνητών/τριων για ένα κτίσμα είδους προθαλάμου του ανακτόρου, ενός κτηρίου φιλοξενίας και ανεφοδιασμού. Από την άλλη πλευρά, η ανακάλυψη στοιχείων οικιακού χαρακτήρα του κτηρίου, όπως δωμάτια διαβίωσης και χώροι για αργαλειό αντικρούουν την υπόθεση αυτή. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί η διαφορετική διάταξη του κτηρίου από τα υπόλοιπα της Κρήτης, στα οποία το ισόγειο είναι αφιερωμένο στις καθημερινές εργασίες και ο όροφος για την διαβίωση των ενοίκων και της λατρείας. Η ύπαρξη δύο αποθηκευτικών χώρων υποδεικνύει ότι η οικία στέγαζε μία διπυρηνική οικογένεια επιφανούς τάξης, αφού βρέθηκαν και αντικείμενα πολυτελείας όπως ελεφαντόδοντο, ρυτά και σφραγιδόλιθοι.¹⁰¹

Παρ’όλο που η κατάσταση των αρχιτεκτονικών κατάλοιπων του κτηρίου *South House* δεν είναι φτωχή, φαίνεται ότι στέγαζε μια ομάδα πολυμελή, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως διπυρηνική, λόγω του ότι βρέθηκαν δυο χώροι διαβίωσης και δυο χώροι αποθήκευσης. Η εύρεση αντικειμένων υψηλής αξίας καθώς και τοιχογραφιών με φυσιοκρατικές παραστάσεις είναι ένδειξη πλούτου.

Επιπροσθέτως, τα κτήρια *Βασιλική Έπαυλη*¹⁰², η *Οικία του Ιερού Βήματος* και η *Οικία των Τοιχογραφιών*, μικρότερα σε έκταση από το *South House*, μας οδηγεί να υποθέσουμε ότι υπήρχε διαφοροποίηση της οργάνωσης των οικιακών μονάδων- στα πιο μεγάλα κτήρια διπυρηνικές οικογένειες ενώ στα πιο μικρά πυρηνικές-.¹⁰³

Στον αντίποδα, κτήρια που βρέθηκαν δυτικά του ανακτόρου όπως το *Acropolis House*, που χρονολογείται κατά την ΥΜ Ι περίοδο, φαίνεται να έχει διαφορές με τα προηγούμενα κτήρια. Παρ’όλο που έχει βρεθεί σε κακή κατάσταση, η οικία φαίνεται να είναι

---

¹⁰⁰ Whitelaw 2004, 148, 153.

¹⁰¹ Driessen 1982, 39-41.

¹⁰² Μαντζουράνη 2002, 121-122.

¹⁰³ Christakis 1999, 163.

αυτάρκης, πυρηνικού τύπου. Είναι μικρής έκτασης και οι χώροι της καλύπτουν τις βασικές ανάγκες του νοικοκυριού.

4.3. ΓΑΛΑΤΑΣ

Η ανακτορική θέση του Γαλατά, νοτιοανατολικά του Ηράκλειου, ανασκάφθηκε από τον Γ. Ρεθιμιωτάκη, ο οποίος υποστηρίζει ότι το ανάκτορο ιδρύθηκε κατά την ΜΜ ΙΙ και παράκμασε στην ΥΜ ΙΑ φάση. Το κτήριο έχει ανασκαφεί διεξοδικά και αυτό θα εξετάσουμε στην παρούσα μελέτη.¹⁰⁴

Το κτήριο με νούμερο 2(εικ.3), έχει έκταση 75-80 τ.μ. και διαθέτει 11-12 δωμάτια. Στο ισόγειο, τα δωμάτια 5 και 7 είναι αφιερωμένα για την διαβίωση των ενοίκων και τα υπόλοιποι χώροι προορίζονταν για την φύλαξη, την επεξεργασία και τη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων. Στον όροφο του κτηρίου, υπήρχαν οι χώροι για την ανάπαυση των ενοίκων, την άσκηση λατρείας και για κοινωνικές συναναστροφές.¹⁰⁵

Συνοψίζοντας τα παραπάνω στοιχεία, η διαρρύθμιση των χώρων του κτηρίου, παραπέμπουν στην εγκατάσταση μίας πυρηνικής οικογένειας. Όπως αναφέρει και η Αποστολάκη, το νοικοκυριό πιθανώς να ήταν αυτόνομο σε μεγάλο βαθμό, αφού διέθετε αργαλειό και μεγάλη αποθηκευτική ικανότητα. Επίσης διέθετε αριθμό τελετουργικών σκευών από υλικά υψηλής αξίας, πράγμα που φανερώνει ότι το νοικοκυριό συμμετέχει ενεργά σε βιοτεχνικά δίκτυα της περιοχής.

4.4. ΜΑΛΙΑ

Στα βορειοανατολικά του νησιού, κοντά στο σημερινό Ηράκλειο, και πάνω στην ακτογραμμή του νησιού βρίσκεται η θέση των Μαλίων. Με πλούσιο αρχαιολογικό θησαυρό, είναι γνωστή ήδη από την Παλαιονακτορική Περίοδο, στην οποία ανήκουν τα περισσότερα ευρήματα. Ακόμα γνωρίζουμε, ότι παρ' όλες τις μεταβολές κατά τους αιώνες πολλά κατάλοιπα έχουν εντοπιστεί και από τη Νεοανακτορική και Μετανακτορική περίοδο.¹⁰⁶ Λόγω των περιορισμένων δημοσιεύσεων που έχουμε για την συγκεκριμένη θέση, είμαστε ιδιαίτερος επιφυλακτικοί όταν μελετάμε τα αρχαιολογικά κατάλοιπα των Μαλίων. Η

---

¹⁰⁴ Driessen – Macdonald 1997, 91.

¹⁰⁵ Αποστολάκη 2014, 113-116, 118-122.

¹⁰⁶ Σαλίχου 2012, 167-178.

ασυνέχεια που παρατηρείται, μας εμποδίζει με σιγουριά να εντοπίσουμε μεταβολές, είτε αυτές αφορούν την αρχιτεκτονική είτε την κοινωνική οργάνωση της θέσης.

Όπως και στην Κνωσό και την Φαιστό, γύρω από τα ανακτορικά συγκροτήματα εντοπίζεται πληθώρα οικοδομημάτων. Για τους σκοπούς της εργασίας μας, θα εξετάσουμε τις οικίες από τις οποίες έχουμε τα περισσότερα αρχαιολογικά δεδομένα. Πρώτα, θα μελετήσουμε την οικία ΔΑ (εικ. 4), η οποία βρίσκεται στην συνοικία Δ, δυτικά του ανάκτορου των Μαλίων. Η διώροφη αυτή οικία φαίνεται να χρησιμοποιείται κατά την ΜΜ ΙΙΙ έως την ΥΜ Ι περίοδο, όταν εγκαταλείπεται. Στο εσωτερικό της βρίσκονται 14 δωμάτια, τα οποία χωρίζονται με έναν διάδρομο. Ο διάδρομος αυτός είχε λειτουργικό και συμβολικό χαρακτήρα καθώς χώριζε το κτίσμα σε δύο τομείς τον βόρειο και τον νότιο. Από την μία, η νότια πλευρά του κτηρίου καταλαμβάνεται κυρίως από χώρους που σχετίζονται με αγροτικές εργασίες και αποθηκευτικούς χώρους¹⁰⁷, ενώ από την άλλη η βόρεια πλευρά συνδέεται με δραστηριότητες κοινωνικού και θρησκευτικού χαρακτήρα. Εκεί εντοπίζουμε το Μινωικό Σύστημα αιθουσών, δεξαμενές καθαρών λουτρών και αποχωρητήρια. Η ύπαρξη κλιμακοστασίων γίνεται ορατή και στους δύο τομείς του κτηρίου. Φαίνεται, λοιπόν, εύκολα από την οργάνωση του χώρου και την διάταξη των δωματίων, ότι η κοινωνική και επαγγελματική δραστηριότητα των ανθρώπων που κατοικούσαν εκεί περιοριζόταν αποκλειστικά στον κάτω όροφο, ενώ στον επάνω βρίσκονταν ο προσωπικός χώρος των ενοίκων. Πολλοί, μέσα σ' αυτούς και η Ρωμανού, υποστηρίζουν ότι γίνεται ξεκάθαρο σε συνδυασμό με τα ευρήματα, ότι στην οικία ΔΑ, κατοικούσε μία πυρηνική οικογένεια.¹⁰⁸ Άλλοι, όπως ο Schmid διαφωνούν και υποστηρίζουν ότι η οργάνωση του χώρου υποδεικνύει κατοίκηση από διευρυμένη οικογένεια η οποία είχε και οικονομικές δραστηριότητες.¹⁰⁹ Σημαντικό, βέβαια, θα ήταν να σημειώσουμε ότι η οικία ΔΑ, σε αρχιτεκτονικό επίπεδο, υιοθέτησε πολλά στοιχεία ανακτορικού στυλ, όπως το σύστημα αιθουσών, τη δεξαμενή καθαρών και τα πολύθυρα.

Συνεχίζοντας, θα μελετήσουμε την περίπτωση των κτηρίων ΔΒ (εικ. 5). Όπως φαίνεται μετά από εκτενείς έρευνες, η οικία που ονομάζονταν ΔΒ, αποτελείται από τρία διαφορετικά κτήρια δύο από τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους. Για λόγους ευκολίας της μελέτης, τα κτήρια ορίστηκαν ως ΒΔ Ι, ΒΔ ΙΙ και ΒΔ ΙΙΙ. Τα κτήρια ΒΔ Ι και ΒΔ ΙΙ, δεν παρουσιάζουν κάποια εξιζητημένη αρχιτεκτονική διάταξη, και όπως σημειώνεται το ΔΒ Ι

---

¹⁰⁷ Driessen 1982, 50.

¹⁰⁸ Romanou 2007, 86- 88.

¹⁰⁹ Schmid 2011, 117.

ήταν ένα κτήριο αποκλειστικά αφιερωμένο στην διαβίωση των ενοίκων του ενώ το ΒΔ ΙΙ είχε περισσότερο χώρους αποθηκευτικούς. Στην περίπτωση αυτή, η Ρωμανού υποστηρίζει ότι μάλλον στα κτήρια αυτά κατοικούσε ένα είδος διπυρηνικής οικογένειας, η οποία προς τα τέλη της ΥΜ Ι αντικαταστάθηκε από μία πυρηνική. Δυστυχώς, δεν έχουμε επαρκή δεδομένα για να υποστηριχθεί με σιγουριά μία τέτοια υπόθεση. Για το κτήριο ΒΔ ΙΙΙ λόγω της κακής κατάστασης του μέχρι σήμερα, μας είναι πολύ δύσκολο να προσδιορίσουμε την αρχιτεκτονική και τη λειτουργία του.

Πέρα από την συνοικία Δ, που αναφέραμε παραπάνω έχει εντοπιστεί και μία άλλη συνοικία, στην οποία οι ερευνητές έδωσαν τον όνομα Ζ. Η οικία ΖΑ (εικ. 6), παρά τις μεγάλες καταστροφές που έχει υποστεί, μπορεί να μας δώσει σημαντικές πληροφορίες. Η ομοιότητά της με την οικία της συνοικίας Δ είναι εμφανής, καθώς εντοπίζουμε και σ' αυτή διμερή διαχωρισμό σε ανατολικό και βόρειο τομέα, Μινωικό Σύστημα αιθουσών, πολύθυρα, κλιμακοστάσια και αρκετούς χώρους αποθήκευσης. Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι στην οικία ΖΑ μάλλον κατοικούσαν δύο πυρηνικές οικογένειες ως ένα νοικοκυριό. Ακόμα, από τα κινητά ευρήματα, τα οποία χαρακτηρίζονται ιδιαίτερα και σπάνια (π.χ. ένα ρυτό, ένα αιγυπτιακό αλάβαστρο) φαίνεται πως η οικογένεια αυτή διατηρούσε στενές σχέσεις με τα ανακτορικά κέντρα.

Όσον αφορά τα κτήρια ΖΒ (εικ. 7) και ΖΓ, πρόκειται για ευμεγέθη κτήρια, με πολλούς εσωτερικούς χώρους, οι οποίοι παρομοιάζουν αυτούς των άλλων κτηρίων των Μαλίων. Φέρουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τις παραπάνω οικίες και θεωρείτο ότι και σε αυτά κατοικούσαν διπυρηνικές οικογένειες.

Παρατηρώντας όλα τα δεδομένα που έχουμε από τα κτήρια των συνοικιών στα Μάλια, διαπιστώνουμε ότι η δομή των οικιακών μονάδων συνίσταται από πυρηνικές ή διπυρηνικές οικογένειες. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που κάποια είναι μη επαρκή, μας δίνουν την εντύπωση μίας ομοιογένειας ως προς την αρχιτεκτονική των οικιών με σαφή διάταξη και διαχωρισμό των δραστηριοτήτων των κατοίκων. Έχουν αρκετά κοινά με τα ανακτορικά συγκροτήματα, το οποίο ίσως να οφείλεται σε κάποια στενή σχέση του εκάστοτε νοικοκυριού με το κεντρικό ανάκτορο.

Με βάση όλα τα παραπάνω στοιχεία, παρατηρούμε ότι στον οικισμό των Μαλίων κατοικούν πυρηνικές ή διπυρηνικές οικογένειες. Όπως επισημαίνει και Ρωμανού, με βάση τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα φαίνεται σταθερότητα της σύνθεσης των οικιακών ομάδων από την ΜΜ ΙΙ έως την ΥΜ ΙΒ φάση. Πολλές οικίες, εντοπίζει η ίδια, υιοθετούν ανακτορικά

αρχιτεκτονικά στοιχεία ιδιαίτερα στο επίπεδο του ισογείου. Το πόσο κοντά ή μακριά βρίσκονταν οι οικίες από το ανάκτορο φαίνεται να μην επηρεάζει την ενσωμάτωση αυτών των ανακτορικών στοιχείων.¹¹⁰

4.5. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ

Η θέση της Αγίας Τριάδας, κοντά στη Φαιστό, αποτελεί μία ειδική κατηγορία μελέτης. Από την μία πλευρά εντοπίζονται μικρά κτήρια και από την άλλη πλευρά βλέπουμε συγκροτήματα κτηρίων. Γνωρίζουμε ότι σε αντίθεση π.χ. με την Φαιστό, την Κνωσό και τα Μάλια η περιοχή της Αγίας Τριάδας δε διαθέτει κάποιο κεντρικό ανακτορικό συγκρότημα αλλά επαύλεις, που έχουν πολιτικοοικονομικό και θρησκευτικό χαρακτήρα. Ξεκινώντας θα μελετήσουμε την οικία “*Casa del Lebete*”, ένα κτήριο που διέθετε περίπου εννέα εσωτερικούς χώρους, διαβίωσης, αποθήκευσης προϊόντων και κάποιους βοηθητικού χαρακτήρα. Η οικία “*Casa del Lebete*,(εικ. 8) γενικότερα θεωρείται ότι είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα μικρής οικίας, που φιλοξενεί μία πυρηνική οικογένεια. Είναι όμως η πραγματικότητα έτσι; Η χωρητικότητα των αποθηκευτικών χώρων υποδηλώνει ότι στην οικία αυτή φυλασσόταν μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντων από τον αριθμό των πιθανών ενοίκων της, και ίσως να συνεργάζονταν με την έπαυλη.¹¹¹ Αργότερα φαίνεται να προστίθεται στο αρχικό κτήριο και άλλο ένα με την μορφή προέκτασης – το κτίσμα “*Casa delle Sfere Fittili*”, από το οποίο δεν έχουμε επαρκή ποσότητα ευρημάτων, ώστε να συμπεράνουμε με σιγουριά την χρήση του. Από αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, γίνεται αντιληπτό ότι διέθετε κλιμακοστάσιο και περίπου έξι χώρους αποθήκευσης και ένα δωμάτιο διαβίωσης.¹¹² Όπως αναφέρει και ο Χρηστάκης, πιθανόν στα δύο αυτά κτίσματα να κατοικούσαν πυρηνικές οικογένειες, οι οποίες ίσως συνδέονταν με δεσμούς συγγένειας, χωρίς αυτό να επηρεάζει την αυτάρκεια του κάθε κτηρίου. Τα δύο κτίσματα μάλλον λειτουργούν συμπληρωματικά καθώς το πρώτο διαθέτει τους αποθηκευτικούς χώρους, ενώ το δεύτερο χώρους για διαβίωση.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω στοιχεία, μπορούμε με ευκολία να υποθέσουμε ότι οι οικίες της Αγίας Τριάδας αποτελούνταν από πυρηνικές οικογένειες με ή χωρίς δεσμούς συγγένειας μεταξύ τους. Επιπλέον φαίνεται, ότι η παραγωγική δραστηριότητα κάθε νοικοκυριού-σε κάποιες περιπτώσεις- ξεπερνούσε την κάλυψη των αναγκών της οικιακής

---

¹¹⁰ Romanou 2007, 85-88.

¹¹¹ Christakis 1999, 179.

¹¹² Christakis 1999, 178.

μονάδας, κάτι που θα μπορούσε να μας υποδεικνύει ότι αυτά τα νοικοκυριά είχαν ενεργό ρόλο στο οικονομικό δίκτυο της περιοχής.

4.6. ΜΟΧΛΟΣ

Στη βόρεια μεριά του νησιού, ήδη από τον 20^ο αιώνα έχει γίνει γνωστή η θέση του Μόχλου, με συνεχή κατοίκηση από τα νεολιθικά χρόνια μέχρι τα Νεοανακτορικά. Η προϊστορική θέση του Μόχλου, βρίσκεται στην ακατοίκητη νησίδα και στο αντίστοιχο χερσαίο τμήμα απέναντι από αυτή. Ο Νεοανακτορικός οικισμός αποτελείται από την ‘Συνοικία των Τεχνιτών’, που αποτελείται από δύο κτήρια και από άλλα 10 κτήρια στις πλαγιές του νησιού.

Ξεκινώντας, το πρώτο κτήριο από την Συνοικία των Τεχνιτών (εικ. 9), αποτελείται από εννέα δωμάτια με αίθριους χώρους. Στο ισόγειο εντοπίζονται τα δωμάτια για την φύλαξη και την επεξεργασία προϊόντων καθώς και λιθοτεχνικών και μεταλλουργικών δραστηριοτήτων. Δεδομένων των στοιχείων που έχουμε από τους ανασκαφείς του κτηρίου, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το κτήριο φιλοξενούσε κάποια πυρηνική οικογένεια η οποία εξασκούσε ίσως δύο εξειδικευμένες εργασίες αυτές της μεταλλουργίας και της λιθοτεχνίας. Η εύρεση στοιχείων που αποδεικνύουν την ύπαρξη αργαλειού μας δίνουν πληροφορίες και για την υφαντική δραστηριότητα των ενοίκων. Υποθέσεις για την ύπαρξη κεραμικής παραγωγής έχουν ειπωθεί, λόγω του εντοπισμού λίθου υποδοχής και περιστροφής του κεντρικού ξύλινου άξονα του τροχού που εντοπίστηκε στο πρόσκτισμα της νότιας πλευράς του κτηρίου.¹¹³ Μία τέτοια υπόθεση για να υποστηριχθεί και να αποδειχθεί, θα έπρεπε να συνδυάζεται με την ανακάλυψη και άλλων κινητών ευρημάτων που να σχετίζονται με την κεραμική δραστηριότητα όπως είναι ο κλίβανος.

Το δεύτερο κτήριο της «Συνοικίας των Τεχνιτών», απαρτίζεται από 14 δωμάτια, τα περισσότερα εκ των οποίων προορίζονταν για τη διαβίωση και τη φύλαξη γεωργικών προϊόντων. Εγκατάσταση για αργαλειό βρέθηκε στο δωμάτιο με αριθμό 2, και το δωμάτιο 1 αναγνωρίστηκε ως οικιακό ιερό. Όπως και στα υπόλοιπα κτήρια, γίνεται εμφανής η εγκατάσταση πυρηνικής οικογένειας στο κτήριο. Το μεν κτήριο Β περιγράφεται σχεδόν διπλάσιο από το Α, οδηγώντας στο συμπεράσματα ότι κατοικούνταν από περισσότερους ανθρώπους.

---

¹¹³ Soles κ.ά. 2003^α, 34-35.

Η συγγενική σχέση μεταξύ των οικογενειών έχει εξεταστεί από τους μελετητές. Φαίνεται να υπάρχει ποικιλία στην δομή της βασικής οικιακής ομάδας. Παρά τα ομολογουμένως λιγιστά ευρήματα που έχουμε, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στα κτήρια A και B, κατοικούσε μία διπυρηνική οικογένεια η οποία είχε έντονη παραγωγική δραστηριότητα και σε αντιδιαστολή με άλλους οικισμούς δεν ελέγχονταν από τα ανακτορικά κέντρα.¹¹⁴

4.7. ΨΕΙΡΑ

Στο νησί της Ψείρας κοντά στον Μόγλο βρίσκεται η αρχαιολογική θέση της Ψείρας (εικ. 10). Ο οικισμός διαθέτει πολλά κτήρια, εκ των οποίων τα περισσότερα χρονολογούνται κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Λόγω επανειλημμένων καταστροφών τα κατάλοιπα δεν έχουν μείνει ακέραια, παρ'όλ' αυτά μπορούν να μας δώσουν σημαντικές πληροφορίες. Στην συγκριμένη θέση βρίσκουμε ποικιλομορφία κτηρίων σε θέμα χωρητικότητας και έκτασης βρίσκουμε.

Το πιο γνωστό κτήριο στην περιοχή της Ψείρας είναι το λεγόμενο κτήριο της Πλατείας (εικ. 11), το οποίο δεν σώζεται σε καλή κατάσταση. Μπορούμε να διακρίνουμε, βέβαια, ότι στο ισόγειο του κτηρίου τα δωμάτια ήταν προορισμένα για την διαβίωση ενοίκων, τις καθημερινές δραστηριότητες και τη φύλαξη προϊόντων. Στον επάνω όροφο, παρά τα λιγιστά κινητά ευρήματα που διαθέτουμε, μπορούμε να πούμε ότι υπήρχε δωμάτιο με λειτουργία ιερού καθώς και εγκαταστάσεις για εργασίες που σχετίζονται με τον αργαλειό.¹¹⁵ Αρκετές θεωρίες έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη σύνθεση του νοικοκυριού του συγκεκριμένου κτηρίου, με πολλούς να υποστηρίζουν ότι μάλλον χρησιμοποιούνταν και κατοικούνταν από μία διπυρηνική οικογένεια, ενώ άλλοι θεωρούν ότι το κτήριο είχε κοινοτικό και θρησκευτικό χαρακτήρα λόγω της έκτασής του.¹¹⁶ Το γεγονός, βέβαια, ότι στο ισόγειο βρίσκονται χώροι που εξυπηρετούν καθημερινές ανάγκες ενός νοικοκυριού φαίνεται να καταρρίπτει την θεωρία περί κοινοτικού χαρακτήρα του κτηρίου.

Επιπλέον, στην αρχιτεκτονική ποικιλομορφία της Ψείρας, εντάσσεται και το κτήριο ‘*House of the Rhyta*’, (εικ. 12) στο βόρειο τμήμα του οικισμού. Πρόκειται για ένα κτίσμα μεσαίας χωρητικότητας και έκτασης, με ορόφους και πολλά δωμάτια. Στο ισόγειο

---

¹¹⁴ Soles 2003γ, 96-97.

¹¹⁵ Betancourt 1998, 186-188.

¹¹⁶ McEnroe 2001, 86-88.

βρίσκονταν χώροι που φαίνεται να σχετίζονται με καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων. Για παράδειγμα, βρέθηκαν εστία χύτρα καθώς και κάποια λίθινα εργαλεία που εξυπηρετούν την επεξεργασία αγροτικών προϊόντων. Στον όροφο βρίσκουμε σημάδια εγκατάστασης αργαλειού καθώς και δωμάτια για την διαβίωση των ενοίκων. Σημαντικό στοιχείο είναι η εύρεση 12 ρυτών εκ των οποίων κάποια είναι ταυρόσχημα, κάτι που υποδηλώνει πως υπήρξε έντονη θρησκευτική δραστηριότητα στον πρώτο όροφο του κτηρίου της Ψείρας. Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία, οι ειδικοί προτείνουν ότι στο “*House of the Rhyta*”, φιλοξενούταν ένα νοικοκυριό τύπου πυρηνικής οικογένειας με έντονη θρησκευτική ταυτότητα και κάποιο οικονομικό κύρος.¹¹⁷

Στην ίδια κατηγορία ανήκει και το κτήριο AA και το κτήριο “*House of the Foreign Pottery*”, (εικ. 13) στα οποία αναγνωρίστηκαν δωμάτια για διαβίωση, βοηθητικοί χώροι, εστία και κλιμακοστάσια. Έτσι φαίνεται, ότι στα κτήρια αυτά ήταν εγκατεστημένες πυρηνικές οικογένειες.

Στην κατηγορία των πιο μικρών σπιτιών, ανήκει και το κτήριο AC (εικ. 14). Στο συγκεκριμένο εντοπίστηκαν τρία δωμάτια με βοηθητικούς χώρους. Οι τοιχογραφίες που βρέθηκαν στο επάνω όροφο, μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες για την χρήση του. Απεικονίζονταν δύο γυναικείες μορφές με περίτεχνα κοσμήματα και ενδύματα, στοιχείο που οδηγεί τους μελετητές να υποστηρίξουν ότι το κτίσμα είναι ένα ιερό. Η απουσία, όμως, άλλων ευρημάτων δεν μπορεί να επιβεβαιώσει με σιγουριά τη θεωρία, ενώ αντίθετα η έντονη παρουσία οικιστικών στοιχείων ισχυροποιεί την θεωρία περί οικιακού χαρακτήρα.¹¹⁸ Επιπλέον, η ανακάλυψη του κτηρίου “*Building of the Pillar Partitions*”, (εικ. 15) ενός μικρού κτηρίου που μάλλον κατοικούταν από μία πυρηνική οικογένεια, τείνει να επιβεβαιώνει τις απόψεις για τον οικιακό χαρακτήρα των κτηρίων της Ψείρας.

Παρά την κακή κατάσταση διατήρησης των ευρημάτων, μπορούμε να εντοπίσουμε μερικά στοιχεία για την δομή του οικισμού της Ψείρας. Παρατηρούμε την ύπαρξη πυρηνικών ή εκτεταμένων καθώς και διπυρηνικών οικογενειών. Αυτή η ποικιλομορφία στη διάρθρωση των ομάδων διαφαίνεται από την πρόσβαση που είχαν σε ανακτορικές αρχιτεκτονικές δομές, σε σπάνια αντικείμενα κ.α.¹¹⁹

4.8. ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΟ

---

¹¹⁷McEnroe 2001, 58.

¹¹⁸ Betancourt 1998, 99-110.

¹¹⁹ Betancourt 2004β, 69.

Το 1902 ξεκινούν οι ανασκαφές της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής στην θέση του Παλαικάστρου, που ανέδειξαν έναν από τους σημαντικότερους Νεοανακτορικούς οικισμούς (εικ. 16). Πρόκειται για ένα αρκετά πυκνοκατοικημένο οικισμό με πολλά κτήρια, οργανωμένο πολεοδομικό σύστημα και οδικό δίκτυο. Η θέση φαίνεται να αρχίζει να κατοικείται ήδη από την Παλαιονακτορική περίοδο έως τα Μετανακτορικά χρόνια.

Όσον αφορά το οργανωμένο πολεοδομικό σύστημα, από τις αρχές της έρευνας έχει κινηθεί το ενδιαφέρον των ειδικών, αφού η οργάνωση σε οικοδομικά τετράγωνα συνδυάζεται με ομάδες εκτενέστερες από τα απλά νοικοκυριά, τα οποία συνδέονται με δεσμούς συγγένειας. Υποστηρίζουν ότι τα νέα μέλη κάθε νοικοκυριού δεν αποχωρούν αλλά διαμορφώνουν τον δικό τους χώρο στο οικοδομικό τετράγωνο. Έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικά με τις σχέσεις ενοίκων των οικοδομικών συγκροτημάτων. Πολλοί θεωρούν ότι οι ένοικοι ήταν αντιμαχόμενα μέλη κοινωνικών ομάδων, που προωθούσαν τα δικά τους θέλω.^{120 121}

Αρχικά το κτήριο 1 (εικ. 17), όπως ονομάζεται, αποτελείται από δύο ορόφους και από 16 δωμάτια στο σύνολό του. Στον ισόγειο χώρο του κτηρίου, εντοπίζουμε τον προθάλαμο της εισόδου, χώρους διαμονής με γούρνες, κλιμακοστάσια και διάφορους βοηθητικούς χώρους. Λόγω των συνεχών καταστροφών και της έλλειψης ευρημάτων, είναι αρκετά δύσκολο να κατανοήσουμε με ακρίβεια τις δραστηριότητες των κατοίκων αλλά και την φύση του νοικοκυριών. Γνωρίζουμε ότι ανά τα χρόνια στο αρχικό κτίσμα προστίθενται και άλλοι χώροι, ειδικά κατά την ΥΜ ΙΒ, που ίσως να είχαν θρησκευτική λειτουργία, κάτι που και πάλι δεν μπορούμε να ορίσουμε με σιγουριά.¹²²

Δυτικά του οικισμού, βρίσκεται το κτήριο Ν (εικ. 18), που έχει ανασκαφεί εκτενέστερα από τους αρχαιολόγους. Ανακαλυφθήκαν 19 χώροι στο ισόγειο, οι οποίοι ήταν οργανωμένοι αυστηρά με βάση τις δραστηριότητες των κατοίκων του. Στο όροφο, εκτός από τα δωμάτια διαμονής, βρίσκουμε εγκατάσταση για αργαλειό καθώς και για οικιακό ιερό. Λόγω της έκτασης του κτίσματος, οι ερευνητές προτείνουν ότι κατοικούνταν από μία πυρηνική ή διευρυμένη οικογένεια.¹²³

Όπως προαναφέραμε, η ιδιαίτερη χωροταξική οργάνωση του οικισμού σε οικοδομικά τετράγωνα, αποτελεί χαρακτηριστικό του οικισμού του Παλαικάστρου. Οι ερευνητές/τριες

---

¹²⁰ Στην αγγλική βιβλιογραφία αναφέρεται ως factions.

¹²¹ Day & Relaki 2002, 217-234.

¹²² Christakis 1999, 203.

¹²³ Driessen – MacGillivray 1989, 107-108.

έχουν υποστηρίξει ότι αυτό το εύρημα φανερώνει την παρουσία ομάδων που ξεπερνούν τα όρια του νοικοκυριού όπου τα νέα μέλη δημιουργούν τον δικό τους χώρο μέσα στο τετράγωνο.¹²⁴ Ο θεσμός της συγγένειας παρατηρείται και εδώ από τους/τις ειδικούς. Από την άλλη πλευρά, η ετερογένεια που εντοπίζεται μεταξύ των κτήριο N και I, δεν μας βοηθά να εξάγουμε ακριβή συμπεράσματα σχετικά με την οργάνωση των οικιακών ομάδων. Κύρια σημεία διαφοράς αποτελούν πρώτον κατάσταση των κτισμάτων και δεύτερον η οργάνωση των χώρων.¹²⁵

4.9. ΣΚΛΑΒΟΚΑΜΠΟΣ

Στα δυτικά του νομού Ηρακλείου το 1930 ανακαλύφθηκε το επονομαζόμενο ‘‘μέγαρο του Σκλαβοκάμπου’’. Παρ ‘όλο που το κτήριο δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση , μπορούμε να μελετήσουμε, στον βαθμό που μας επιτρέπεται ,τα ευρήματα και την διαρρύθμισή του. Το κτήριο, φαίνεται να είναι σε λειτουργία ήδη από την YM I φάση και καταστρέφεται στη YM IB. Το κτίσμα χωρίζεται σε δύο τομείς, βόρειο και νότιο, χωρίς να επικοινωνούν μεταξύ τους στο επίπεδο του ισογείου. Η έκτασή του υπολογίζεται περίπου στα 400 τ.μ. και περιλαμβάνει 20 χώρους κατά προσέγγιση. Το βόρειο τμήμα του μεγάρου , λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης στην οποία βρίσκεται, δεν μας προσφέρει πολλές πληροφορίες εκτός από το ότι υπήρχαν πιθανόν χώροι διαμονής. Λόγω των κινητών ευρημάτων που βρέθηκαν σε αυτά, συγκεκριμένα στο δωμάτιο 4, πιστεύεται ότι ο χώρος χρησιμοποιούταν για θρησκευτικές λειτουργίες ή για την φύλαξη των αντικειμένων λατρείας. Βρέθηκαν ένα λίθινο κωνικό ρυτό, μία πρόχους γεωμετρικού ρυθμού και η κεφαλή ενός πήλινου ζωόμορφου ειδωλίου. Την άποψη αυτή, ενισχύει η εύρεση ενός ομοιώματος ανθρώπινου ποδιού σε διπλανό χώρο. Στον κεντρικό τομέα της βόρειας πτέρυγας, έχει υποστηριχθεί ότι το δωμάτιο με αριθμό 8, ταυτίζεται με ιερό , παρά την απουσία επαρκών ευρημάτων για την ταυτοποίησή του. Επιπλέον, οι άλλοι χώροι έχουν ερμηνευτεί ως αποθηκευτικοί χώροι λόγω των πύθων που βρέθηκαν καθώς και της ανάγκης για κλιμακοστάσια με αποχωρητήριο.¹²⁶

Από την άλλη πλευρά, το νότιο τμήμα του μεγάρου, είναι καλύτερα διατηρημένο και μπορεί να μας παρέχει περισσότερες λεπτομέρειες. Φαίνεται ότι ήταν προσβάσιμο μέσω δύο

---

¹²⁴ Day & Relaki 2002, 224-228.

¹²⁵ Cunningham 2001, 79-83.

¹²⁶ Soles κ.ά. 2003γ, 118-119.

θυρών και στο κέντρο του υπήρχε το δωμάτιο με αριθμό 15 που έχει υποστηριχθεί ότι ίσως ήταν αίθριο. Διέθετε τέσσερις πεσσούς και στο νότιο κομμάτι του διέθετε εγκατάσταση για εστία. Τα υπόλοιπα δωμάτια, έχουν οικιστικό χαρακτήρα αφού, σύμφωνα με τους ανασκαφείς, αναγνωρίζονται ως χώροι ανάπαυσης των ενοίκων, φύλαξης προϊόντων και μαγειρείο. Σύμφωνα τους/τις ερευνητές/τριες, ο χώρος που καλύπτει τις οικιακές δραστηριότητες φαίνεται να είναι ο διπλάσιος του χώρου διαβίωσης στα μινωικά σπίτια υποδεικνύοντας ότι μάλλον στο μέγαρο δραστηριοποιούταν μία διπυρηνική οικογένεια.¹²⁷

4.10. ΓΟΥΡΝΙΑ

Ένας από τους καλύτερα ανεσκαμμένους οικισμούς της προϊστορικής Κρήτης είναι αυτός των Γουρνιών με έκταση 25.000 τ.μ.. Γεωγραφικά βρίσκεται στα βόρεια του κόλπου του Μιραμπέλου. Ο οικισμός περιλαμβάνει το ανακτορικό συγκρότημα στην κορυφή του λόφου και στις πλαγιές εκτείνονται οι οικίες. Φαίνεται να κατοικείται ήδη από την Νεολιθική έως την Μετανακτορική περίοδο. Ο οικισμός περιλαμβάνει 66 οικίες, που είναι οργανωμένες σε επτά οικοδομικά τετράγωνα. Όπως αναφέρει και ο Whitelaw, οι οικίες πιθανώς να κατοικούνταν από πυρηνικές οικογένειες, λόγω του μικρού μεγέθους τους. Εκτός από την παρουσία μικρών οικιών έχουν ανασκαφεί και κτίσματα με μεγαλύτερα εμβαδόν, όπως είναι και το *Hill House*. Πρόκειται για ένα κτίσμα στην ΝΑ πλευρά του λόφου, το οποίο αν και δεν σώζεται ακέραιο σήμερα μας δίνει αρκετές πληροφορίες. Αποτελείτο από μία κεντρική αίθουσα, η οποία ήταν σε επικοινωνία μέσω θύρας με άλλη γειτονική αίθουσα. Επιπλέον, εντοπίστηκαν δυο κλίμακες, μια που οδηγούσε στον στο όροφο και μια στο υπόγειο, όπου βρισκόντουσαν οι αποθηκευτικοί χώροι. Μεταξύ των ευρημάτων βρέθηκαν ρυτά, προχυτικά αγγεία, λίθινα και μεταλλικά αντικείμενα καθώς μια πήλινη σφραγίδα.¹²⁸ Για τις οικίες, όπως παραδείγματος χάριν η προαναφερθείσα ο Whitelaw, προτείνει ότι το μεγάλο εμβαδόν τους προέκυψε από την σταδιακή επέκταση των αρχικών μικρών χώρων. Αυτή η επέκταση ερμηνεύτηκε ως ανάγκη για απόκτηση περισσότερου χώρου, ώστε να φυλαχθεί η πληθώρα νεοαποκτηθέντων αντικειμένων υψηλής αξίας. Η πυκνή προσθετική δόμηση του οικισμού οφείλεται, όπως φαίνεται, από την μακρά κατοίκηση του λόφου. Έχει παρατηρηθεί επίσης, ότι οι οικίες έτειναν να διαφοροποιούνται μεταξύ τους, ώστε καμία να μην μοιάζει με την άλλη.

---

¹²⁷ Christakis 1999, 80-85.

¹²⁸ Driessen 2010α, 36-38.

Αν και η μελέτη των κτηρίων του οικισμού των Γουρνιών δεν είναι πάντα εύκολη, λόγω των περιορισμένων στοιχείων που έχουμε στην διάθεσή μας, μπορούμε να διακρίνουμε και την παρουσία πιο σύνθετων οικογενειών. Ειδικότερα στις οικίες Ef και Eg , όπως σημειώνει η V. Fotou, φαίνεται να υπήρξε ενοποίηση των δυο σε ενιαίο συγκρότημα κάτι που φανερώνει την παρουσία μιας οικιακής ομάδας που ξεπερνά τα όρια της πυρηνικής οικογένειας.¹²⁹

Τέλος, συμπεραίνουμε ότι η δομή των κοινωνικών ομάδων δεν ήταν τόσο απλή όσο είχαν υποθέσει οι πρώτοι ανασκαφείς. Μέσα από την μελέτη των αρχιτεκτονικών κατάλοιπων και των κινητών ευρημάτων, διαφαίνεται ότι στα κτήρια- τα οποία μπορούν να χαρακτηριστούν ως οικίες- κατοικούσαν πυρηνικές οικογένειες αλλά και οικογένειες με πιο εκτεταμένη μορφή. Επιπλέον, όπως έχουν τονίσει ειδικοί, η παρουσία ευρημάτων που υποδεικνύουν έντονη και ποικίλη βιοτεχνική παραγωγή σε αυτά τα κτήρια, μπορεί να ενισχύσει την υπόθεση περί οικογένειας που ξεπερνά τα όρια της πυρηνικής.¹³⁰

---

¹²⁹ Fotou 1993, 81-82.

¹³⁰ Watrous – Heimroth 2011, 204-208.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΝΔΙΑΣΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΑΦΩΝ ΚΑΙ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΩΝ

Σημαντικές πληροφορίες για την οργάνωση της βασικής οικιακής ομάδας, μάς παρέχουν τα ευρήματα από την μελέτη των τάφων και τον νεκροταφείων της Νεοανακτορικής Κρήτης. Ο συσχετισμός οικισμών και ταφικών συνόλων, πρέπει να γίνεται πάντα με πολλή προσοχή και λεπτομέρεια. Δεν είναι ασυνήθιστο, πολλές φορές να καταλήγουμε σε συμπεράσματα αυθαίρετα και γενικεύσεις, οι οποίες δεν θα δίνουν σαφή εικόνα για το γίνεσθαι της εποχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιχειρηματολογία πολλών, η οποία ερμηνεύει κάθε αλλαγή στην κοινωνική οργάνωση με γνώμονα τη μεταβολή στα οικιστικά και ταφικά κατάλοιπα και το αντίστροφο.¹³¹

Ειδικότερα, τάφοι όπως της Μεσαράς, του Μόχλου και της Ψείρας, μας έχουν δώσει σημαντικές πληροφορίες για το είδος των κοινωνικών ομάδων που θάβονταν στους τάφους. Μπορεί οι τρεις παραπάνω περιπτώσεις ταφικών συμπλεγμάτων να τοποθετούνται χρονικά στην Προανακτορική και Παλαιοανακτορική περίοδο, μπορούμε, ωστόσο, να αντλήσουμε χρήσιμες πληροφορίες αναφορικά με τη πιθανή σύσταση της οικογένειας κατά τη Νεοανακτορική περίοδο.

Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του Μόχλου έχουν εντοπιστεί τρία ταφικά περιβάλλοντα της ΠΜ II και ΠΜ III φάσης. Πρώτον, ένα νεκροταφείο στην ΝΔ πλαγιάς, δεύτερον ένα νεκροταφείο ανατολικά της ΝΔ πλαγιάς και τρίτον το νεκροταφείο του δυτικού ανδρήρου που βρίσκεται βορειοδυτικά της ΝΔ πλαγιάς. Στο νεκροταφείο του δυτικού ανδρήρου βρέθηκαν έξι θαλαμοειδής τάφοι, οι οποίοι αποτελούν μέρη δυο ταφικών συγκροτημάτων. Πρόκειται για συγκροτήματα με πολυτελή και μεγαλοπρεπή χαρακτήρα, μιας κι βρέθηκαν ευρήματα υψηλής αξίας καθώς και εντοπίζεται μνημειώδης αρχιτεκτονική. Οι θαλαμοειδής κτιστοί τάφοι, όπως αναφέρει και ο Soles, ανήκουν στο τύπο των «ταφών οικιών», με επιμελημένης κατασκευής με εισόδους που ορίζονται από δύο παραστάδες και κάθετες λίθινες πλάκες ως θύρες. Οι ταφές στα νεκροταφεία είναι είτε πρωτογενείς είτε δευτερογενείς με ατομικές ή πολλαπλές ταφές, όπως συμβαίνει στους κτιστούς τάφους. Στο δεύτερο ταφικό συγκρότημα, ανευρέθηκαν κτίστες κατασκευές στον εξωτερικό χώρο του συγκροτήματος, οι οποίες πιθανόν να χρησίμευαν σε ταφικές τελετουργίες. Αυτές οι ταφικές τελετουργίες και

---

¹³¹ Hodder 1982α, 139-146.

ταφικά έθιμα δεν είναι ξεκάθαρα, αφού οι δημοσιεύσεις που έχουμε στην διάθεσή μας δεν είναι πλήρεις. Ακόμη, και τα σκελετικά ευρήματα που έχουν εντοπιστεί από τους/τες ειδικούς δεν μας δίνουν μια σαφή εικόνα για τους/τις ενοίκους των τάφων. Λόγω της έκτασης των ταφικών συγκροτημάτων και των σκελετικών κατάλοιπων, αρχαιολόγοι όπως ο Soles, έχουν υποθέσει ότι χρησιμοποιούνταν από ομάδες μεγαλύτερες από την πυρηνική οικογένεια. Πολύ πιθανόν αυτές οι ομάδες να ήταν εκτεταμένες οικογένειες ή ακόμα και μέλη κάποιων αδελφοτήτων. Η υπόθεση για την ύπαρξη σκελετών που ανήκαν σε μια αδελφότητα φαίνεται να αμφισβητείται από τον Soles, αφού παρατήρησε ότι οι σκελετοί ανήκαν σε άτομα διαφορετικής ηλικίας ενώ εάν ανήκαν σε αδελφότητα, λογικά, θα ήταν περίπου στο ίδιο ηλικιακό φάσμα. Όλα τα παραπάνω συνηγορούν, στην ύπαρξη μιας εκτεταμένης οικογένειας που αυξανόταν με την πάροδο του χρόνου και θαβόνταν στους κτιστούς τάφους, διευρύνοντας τους σε μέγεθος, με σκοπό την συνέχιση της γενιάς της.¹³²

Όσον αφορά, την Νεοανακτορική Περίοδο, έχει αναφερθεί ξανά ότι η έρευνα κυρίως επικεντρώνεται στα κτερίσματα, την αρχιτεκτονική των ταφών και τις ταφικές πρακτικές, ενώ οι μελέτες για την σύνθεση των ομάδων που κατοικούν σε αυτές είναι συγκριτικά λιγότερες. Το νεκροταφείο του Προφήτη Ηλία της Κνωσού, είναι ένα από τα πιο γνωστά της περιόδου. Πρόκειται για ένα οργανωμένο νεκροταφείο που αποτελείται από έξι θαλαμωτούς τάφους και φαίνεται να βρίσκεται σε λειτουργία ήδη από την MM II φάση. Οι περισσότεροι από αυτούς, έχουν σύνθετη κάτοψη και κοινή είσοδο, ενώ οι εσωτερικοί χώροι χωρίζονται από μικρά τείχη δημιουργώντας έτσι επιμέρους χώρους. Οι τάφοι φαίνεται να φιλοξενούν πολλές ταφές, όπως παρατηρείται στην Παλαιοανακτορική περίοδο. Το γεγονός ότι οι χώροι διαχωρίζονται σε επιμέρους καθώς και η εύρεση πύθων, λαρνάκων φανερώνουν μια διάθεση ομαδοποίησης πιθανώς οικογενειακό χαρακτήρα.¹³³ Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Γ. Ευαγγέλου, οι θαλαμωτοί τάφοι του Προφήτη Ηλία πιθανόν να χρησιμοποιούνται από οικογένεια που αποτελείται από περίπου 10 άτομα, κάτι που υποδεικνύει την παρουσία μιας εκτεταμένης οικογένειας.

Συμπερασματικά, τα δεδομένα από τη μελέτη των τάφων και των νεκροταφείων της Νεοανακτορικής περιόδου φαίνεται να συμπλέουν με τα οικιστικά δεδομένα. Οι τάφοι που έχουν κατασκευαστεί κατά την MM II περίοδο φαίνεται να συνεχίζουν την λειτουργία τους έως την YM I φάση, γεγονός που φανερώνει την επιδίωξη μιας κοινωνικής ομάδας να κρατά

---

¹³² Soles 1992, 251-255.

¹³³ Ευαγγέλου 2009, 55-56.

επαφές με τους προγόνους. Οι ταφές μαρτυρούν την σημασία των δεσμών, κυρίως συγγενικών, που εντοπίζονται και στα οικιστικά κατάλοιπα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βασικός στόχος της παρούσης εργασίας, είναι η διερεύνηση του βασικού κοινωνικού κυττάρου της Μινωικής κοινωνίας. Εν ολίγοις εξετάστηκε και παρουσιάστηκε η μικρότερη κοινωνική ομάδα αυτής της κοινωνίας. Για να γίνουμε ακόμη πιο συγκεκριμένοι, η έρευνα περιστράφηκε γύρω από δύο βασικούς άξονες, ο πρώτος άξονας ήταν η διερεύνηση της σύνθεσης και της δομής της μινωικής οικογένειας και ο δεύτερος άξονας αφορούσε το τρόπο με τον οποίο εκφραζόταν αυτή η κοινωνική ομάδα. Ως βασικό δείγμα έρευνας επιλέξαμε τον ανακτορικό οικισμό της Ζάκρου και τα κτίρια αυτού του οικισμού, καθώς και επιπλέον ανακτορικούς οικισμούς στη Μινωική Κρήτη.

Αρχικά θεωρήθηκε ορθό να παρουσιαστεί η βασική οικιακή ομάδα με τους τρόπους που παρουσιάζονται στις αρχαιολογικές έρευνες. Μέσω των ερευνών διαφαίνεται πως οι οικιακές ομάδες έχουν απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό τις αρχαιολογικές, τις ανθρωπολογικές και τις κοινωνιολογικές έρευνες, φυσικά η κάθε μία από το δικό της πρίσμα. Κατά αυτό το τρόπο, οι οικιακές ομάδες έχουν αποτελέσει πεδίο μελέτης στην Παραδοσιακή αρχαιολογία, αποτέλεσαν κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος της Αρχαιολογίας του Νοικοκυριού και ακόμη έχουν αποτελέσει πεδίο εφαρμογής των ιδεών περί ατομικής πρωτοβουλίας της Μετά-διαδικαστικής αρχαιολογίας. Η στάση την οποία προσεγγίσαμε εμείς, αντλεί ορισμένα δεδομένα από τα ανωτέρω υποδείγματα, άλλα δεν τις ακολουθεί με αυστηρότητα.

Στην εργασία διευκρινίστηκαν τρεις όροι οι οποίοι έχουν βασική χρήση στις αρχαιολογικές μελέτες. Οι όροι αυτοί είναι, ο «οίκος», το «νοικοκυριό» και η «οικογένεια». Εν συντομία αναφέρουμε πως η έννοια του νοικοκυριού εισήχθη από τους Rathje και Wilk, χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για τη μελέτη του Μινωικού πολιτισμού. Ως νοικοκυριό νοείται μία ομάδα ατόμων που συγκροτείται βάση του επιμερισμού των εργασιών και της οικονομικής διαχείρισης, με στόχο την ευημερία και την επιβίωση. Από την άλλη, με τον όρο «οικογένεια» νοούμε έναν τρόπο σύνδεσης των ατόμων μέσω της συγγένειας είτε εξ' αίματος είτε εξ' αγχιστείας. Η έννοια του «οίκου» εισήχθη από τον Levi-Strauss, C. και σχετικά με την Μινωική εποχή, ενσωμάτωσε διάφορα άτομα τα οποία επιθυμούν ορισμένους κοινούς σκοπούς, όπως την διαιώνιση των κεκτημένων τους, είτε των υλικών είτε των άυλων. Επιπλέον, αναφορικά με την «οικογένεια» θα πρέπει να τονίσουμε πως χρησιμοποιούμε τους επιθετικούς προσδιορισμούς «διευρυμένη» ή «εκτεταμένη» για να περιγράψουμε οικογένειες με περισσότερους από δύο πυρήνες ή όπως αλλιώς τις ονομάζουμε διπυρηνικές.

Για τον οικισμό της Κάτω Ζάκρου λοιπόν, μελετήθηκαν και καταγράφηκαν τα σωζόμενα κτίρια. Τα εν λόγω κτίρια επιλέχθηκαν βάσει του πόσο καλά ήταν διατηρημένα, τόσο το αρχιτεκτονικό τους περίγραμμα όσο και τα αντικείμενα που βρέθηκαν μέσα σε αυτά. Τα συμπεράσματα που θα αποτυπωθούν σε αυτό το σημείο, βασίζονται στην ανασκαφική δραστηριότητα του Ν. Πλάτωνος και μας επιτρέπουν να εξάγουμε ορισμένα βασικά συμπεράσματα σχετικά με αυτά.

Τα κτίρια που επιλέχθηκαν λειτουργούσαν κατά την ΥΜ ΙΒ φάση της Μινωικής περιόδου και έχουμε ορισμένα στοιχεία, όπως το περιεχόμενό τους και η αρχιτεκτονική τους δομή τα οποία μας επέτρεψαν να εξάγουμε ορισμένα συμπεράσματα. Σχετικά με τις οικιακές ομάδες που διέμεναν σε αυτά και τη σύνθεσή τους, καταλήξαμε σε δύο βασικές περιπτώσεις. Σε ορισμένα από τα κτίρια διαφαίνεται πως διαβιούσαν, μία πυρηνική ή εκτεταμένη οικογένεια και σε ορισμένα άλλα κτίρια διαφαίνεται πως διαβιούσαν διπυρηνικές οικογένειες. Η χωρική διασπορά αυτών των οικιών που στέγαζαν πυρηνικές και διπυρηνικές οικογένειες δεν βρισκόταν σε συνάρτηση με το πόσο κοντά ήταν στο ανακτορικό κέντρο. Δηλαδή, και οι δύο αυτές περιπτώσεις οικογενειών τοποθετούνται στο ίδιο εύρος απόστασης από το ανάκτορο. Επιπλέον, η διασπορά των αντικειμένων κύρους τα οποία έχουν εντοπιστεί άλλα και της δομής των ανακτόρων, ακολουθούν το ίδιο μοτίβο και δεν σχετίζονται με το ανάκτορο. Από τις δύο αυτές περιπτώσεις οικογενειών που αναφέραμε, η διπυρηνική οικογένεια φαίνεται πως είναι πιο σταθερή με το πέρασ του χρόνου, καθώς το σύνολο ή μέρος της περιουσίας που έχει συγκεντρωθεί μεταδίδεται στο νέο τομέα που αναπτύσσεται εν αντιθέσει με την πυρηνική οικογένεια κατά την οποία, μετά τη απώλεια του αρχικού ζευγαριού το οποίο δημιούργησε την οικογένεια, φαίνεται πως αυτός ο τύπος οικογένειας παύει να υφίσταται. Φυσικά, το γεγονός πως στον οικισμό της Ζάκρου ανευρέθηκαν πυρηνικές οικογένειες μπορεί να σημαίνει πως αυτές οι οικογένειες να δημιουργήθηκαν λόγω της φυγής ενός μέλους της διπυρηνικής οικογένειας. Παρόλα αυτά, αυτό παραμένει μία εικασία καθώς δεν δύναται να αποσαφηνιστεί με τα αρχαιολογικά ευρήματα που υπάρχουν.

Αναφορικά με τη διαμόρφωση και την έκφραση του χαρακτήρα της κάθε οικιακής ομάδας που αναφέραμε ανωτέρω, διακρίνεται μία έντονη ποικιλία και διαφορετικότητα σε αυτές. Φερ'επειν, καίτοι οι κανόνες δόμησης των οικιών είναι σχετικά ίδιες, όλες σχεδόν οι οικίες έχουν διαφορές μεταξύ τους, γεγονός το οποίο αποδεικνύει πως οι χώροι προσαρμόζονταν στις ιδιαιτερότητες της κάθε ομάδας που διαβιούσε σε αυτούς. Αυτό φαίνεται έντονα στον οικισμό της Ζάκρου και επιπλέον επεκτείνεται και σε άλλες όψεις της οικιακής ζωής, δηλαδή με ποιο τρόπο αποθηκευόταν τα αγαθά, πώς αποκτιούνταν τα αντικείμενα κύρους, με ποιον

τρόπο οργανώνονταν οι δραστηριότητες κ.α. Κατά τη φάση ΥΜ ΙΒ και την περίοδο κατασκευής του ανακτόρου, αναδιαμορφώθηκαν οι καταστάσεις σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Παρ' όλα αυτά οι δεσμοί συγγένειας διατήρησαν την ισχύ τους όπως πάντα. Παράλληλα δημιουργήθηκαν σχέσεις αλληλεπίδρασης του νέου ανακτορικού συγκροτήματος με τις οικιακές ομάδες και η οργάνωσή τους πραγματοποιήθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρξει ένας βαθμός πρόσβασης στο ανάκτορο. Συνεπώς, ορισμένες οικίες πλησίον του ανακτόρου συνδέθηκαν απόλυτα με τη λειτουργία του.

Εδώ θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ορισμένα σημαντικά στοιχεία αναφορικά με την έννοια του «οίκου» και με ποιο τρόπο τη συνέδεσε ο Driessen με τα αρχαιολογικά ευρήματα της Μινωικής περιόδου. Μελετώντας και αξιολογώντας το πόσο διαχρονικές ήταν οι εγκαταστάσεις στα κτίρια και, με ποιους τρόπους εξασφαλιζόταν η συνέχιση της μνήμης, διαφαίνεται και πάλι ένα τοπίο διαφορετικό. Υπάρχουν επαρκή στοιχεία τα οποία εντοπίστηκαν στον χώρο του νεοανακτορικού οικισμού, τα οποία δείχνουν έναν πιο πρώιμο οικισμό που υπήρχε εκεί, κυρίως από την Παλαιονακτορική περίοδο άλλα παράλληλα, αρκετά από τα κτίρια τα οποία έχουν ερευνηθεί οικοδομήθηκαν κατά την ΥΜ ΙΒ περίοδο. Από αυτά τα κτίρια, ορισμένα είναι χτισμένα βάσει της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και ορισμένα άλλα διαμορφώνονται σύμφωνα με τις νεωτερικές δομές ανακτορικής αρχιτεκτονικής. Παράλληλα έχουν ανευρεθεί οικιακές ομάδες, οι οποίες διαβιούσαν σε εκτεταμένα κτίρια τα οποία βρίσκοταν σε άμεση επαφή και επικοινωνία με το ανάκτορο άλλα ταυτόχρονα προσπαθούσαν να διατηρήσουν την αρχική αρχιτεκτονική τους δομή, στην ουσία μη δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στις σύγχρονες ανακτορικές τάσεις. Επιπλέον, σε πολλά παραδείγματα οικιών στα οποία έγινε συνδυασμός και ενσωμάτωση της αρχιτεκτονικής δομής των ανακτόρων, αυτό πραγματοποιήθηκε σε συνδυασμό με αρκετά παραδοσιακά στοιχεία, όπως ήταν τα πολύθυρα κ.α..

Συνεπώς βασιζόμενοι στις ανωτέρω παρατηρήσεις, διαφαίνεται πως το πιο σημαντικό στοιχείο του «οίκου», το οποίο είναι η διασφάλιση της συνέχειας του και η διαιώνισή, δεν φαίνεται να εφαρμόζεται στην ΥΜ ΙΒ περίοδο στις οικιακές ομάδες της Ζάκρου. Ενδεχομένως, θα ήταν καλύτερο να υποστηριχθεί πως, το γεγονός πως ορισμένες οικίες διατηρούν την αρχιτεκτονική τους δομή, αποτελεί έκφραση ορισμένων «οίκων» άλλα και πάλι το εν λόγω χαρακτηριστικό υπάρχει και σε άλλες μινωικές θέσεις και κατ' επέκταση αποτελεί ένα αρκετά διαδεδομένο στοιχείο του υλικού πολιτισμού της Μινωικής Κρήτης το οποίο συναντάται σε πολλά σημεία. Φυσικά, προσπαθώντας να εντοπίσουμε και άλλα στοιχεία τα οποία αναδεικνύουν τους «οίκους» σε κάποια κτίρια τα οποία ίσως είχαν μία πιο άμεση συσχέτιση με

το οικονομικό και θρησκευτικό ανακτορικό κέντρο αναφοράς και πάλι βρισκόμαστε σε ένα αδιέξοδο καθώς δεν υπάρχει η δυνατότητα ανίχνευσης της διαίωσισης των «οίκων» λόγω των καταστροφών που υπέστησαν οι θέσεις αυτές.

Συμπερασματικά λοιπόν, αν και θα μπορούσαμε να πούμε πως ο «οίκος» αποτελούσε έναν ενδιάμεσο σταθμό μεταξύ της κοινότητας και του νοικοκυριού καθώς υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά στα οποία μπορούμε να στηριχτούμε, αυτό δεν φαίνεται πως ανταποκρίνεται και στη πραγματικότητα καθώς δεν υπάρχουν συγκεκριμένες ενδείξεις της περιόδου YM IB που να μπορούν να εφαρμοστούν σε μεγάλη κλίμακα στα δείγματα που έχουν βρεθεί.

Ο οικισμός της Κάτω Ζάκρου είναι ένα πολύ καλό δείγμα το οποίο μας βοηθά στην αποκρυπτογράφηση των αλλαγών που πραγματοποιούνταν στις οικιακές ομάδες με το πέρας των ετών καθώς και πώς εξελισσόταν ο κύκλος ανάπτυξής τους. Στα κτίρια τα οποία μελετήθηκαν, ανευρέθηκαν οικιακές ομάδες που κράτησαν την αρχική τους δομή, παρόλο που προχώρησαν σε αρχιτεκτονικές αλλαγές που έγιναν στις οικίες τους, επίσης οικιακές ομάδες που πραγματοποίησαν μία διεύρυνση του κύκλου τους και μετασχηματίστηκαν σε διπυρηνικές οικογένειες καθώς και οικιακές ομάδες που διαχωρίστηκαν άλλα παρέμειναν σε συνεργασία μεταξύ τους. Οι αλλαγές και οι διαφορές αυτές, καταδεικνύουν τα διάφορα στάδια ανάπτυξης των οικιών που πραγματοποιούνταν σε κάθε οικιακή ομάδα τηρουμένων πάντα των αναγκών αυτής. Κατά τη διάρκεια της περιόδου YM IB, συνέβη κάποιο γεγονός, πιθανώς κάποιο πλήγμα της θέσης το οποίο διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στις αποφάσεις των οικιακών ομάδων πράγμα το οποίο οδήγησε στην περαιτέρω συσπείρωσή τους προκειμένου να ανταπεξέλθουν στο πλήγμα και να προχωρήσουν στην ανάπτυξη τους. Πάντως το γεγονός πως λειτουργούσαν ταυτόχρονα πυρηνικές και διπυρηνικές οικογένειες έρχεται σε αντίθεση με την εξελικτική διαδοχή η οποία προτείνεται από ορισμένους ερευνητές, μεταξύ των μεγαλύτερων και των μικρότερων σχηματισμών οι οποίοι σχηματισμοί δημιούργησαν ένα αρκετά πολύπλοκο πλέγμα οικιακών επιλογών.

Σε μία γενική διαπίστωση, μπορούμε να πούμε πως ο οικισμός της Ζάκρου αποτέλεσε ένα πολύ καλό δείγμα στο οποίο μπορούμε να βασιστούμε για την παρακολούθηση των αλλαγών που πραγματοποιήθηκαν εντός των οικιακών ομάδων με το πέρας των ετών. Παραδείγματος χάριν, στα κτίρια τα οποία εξετάστηκαν παρατηρήθηκε πως υπήρξαν οικιακές ομάδες οι οποίες διατήρησαν τη δομή τους, πυρηνικές ή διπυρηνικές δηλαδή ανεξαρτήτως των αλλαγών που έγιναν στα κτίρια. Επίσης παρατηρήθηκαν οικιακές ομάδες οι οποίες επεκτάθηκαν σχηματίζοντας διπυρηνικές οικογένειες καθώς και οικιακές ομάδες οι οποίες

συνεργαζόταν μεταξύ τους. Όλες αυτές οι αλλαγές, διαφαίνεται πως διαμόρφωσαν τα στάδια του αναπτυξιακού οικιακού κύκλου που δημιουργήθηκε με την πάροδο των χρόνων.

Αφού αναλύσαμε εν συνόλω τον χαρακτηριστικό για την Μινωική εποχή οικισμό της Ζάκρου, θα αναφερθούμε και στους υπόλοιπους Μινωικούς οικισμούς οι οποίοι εξετάστηκαν στην έρευνα. Σε αυτό το σημείο, θα προσπαθήσουμε να δούμε αν στους υπόλοιπους μινωικούς οικισμούς υπάρχουν αντιστοιχίες με τον οικισμό της Ζάκρου. Οι υπόλοιπες θέσεις που επιλέχθηκαν προς ανάλυση, επιλέχθηκαν με κριτήριο το βαθμό διατήρησης τους, τις δημοσιεύσεις που υπάρχουν για αυτές άλλα και κατά πόσο σχετίζονται με τον οικισμό της Ζάκρου. Επιλέχθηκαν λοιπόν θέσεις οι οποίες βρίσκονταν πλησίον των ανακτόρων, άλλες θέσεις οι οποίες δεν είχαν κάποιο οικονομικό και πολιτικό κέντρο και ορισμένες θέσεις που προσομοιάζουν με αγροικίες.

Αναφορικά λοιπόν με την σύνθεση των οικιακών ομάδων άλλα και το είδος τους, συμπεραίναμε πως παρουσιάζουν μία εικόνα παρόμοια με τον οικισμό της Ζάκρου. Αναλύοντας την αρχιτεκτονική τους, τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνταν οι χώροι, τους χώρους αποθήκευσης, τα αντικείμενα που εντοπίστηκαν στους χώρους αυτούς άλλα και τις δραστηριότητες των ατόμων που διαβιούσαν εκεί, συμπεραίνεται πως, πιθανότατα σε κάποιες οικίες διαβιούσαν πυρηνικές ή διευρυμένες οικογένειες και σε κάποιες άλλες, διπυρηνικές οικογένειες. Στους οικισμούς, Ψείρα, Μάλια, Μόχλος που εξετάσαμε, βρέθηκε πως υπήρχε ταυτόχρονη παρουσία πυρηνικών και διπυρηνικών οικογενειών, όπως ισχύει και στην περίπτωση της Ζάκρου. Παράλληλα, η οικιακή οργάνωση δεν επηρεαζόταν από το πόσο κοντά βρισκόταν η κάθε οικία σε κάποιο ανάκτορο, και επίσης δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια σύνδεση στην οργάνωση της οικίας με την κατοχή ορισμένων αντικειμένων που φανερώνουν κύρος ή και από την αρχιτεκτονική διαρρύθμιση των οίκων αυτών. Προς επίρρωση αυτών, μπορούμε να αναφέρουμε το παράδειγμα του οικισμού των Μαλίων, όπου πλησίον του ανακτόρου εντοπίστηκαν οικιακές ομάδες μικρού μεγέθους άλλα με αρκετά επιτηδευμένα, από αρχιτεκτονικής άποψης, σπίτια όπως επίσης και πολυσύνθετες οικιακές ομάδες οι οποίες διατηρούσαν οικίες με παραδοσιακή αρχιτεκτονική κατασκευή. Συνήθως όταν εντοπίστηκαν μικρές διαφορές στην έκταση των χώρων, αυτές αφορούσαν χώρους οι οποίοι διαμορφώθηκαν για τη χρήση θρησκευτικών τελετουργιών. Συνεπώς, δημιουργείται μία κοινή εικόνα αναφορικά με τη σύνθεση των οικογενειών άλλα και την δομή των οικιακών ομάδων. Αυτή η ομοιομορφία των συγκεκριμένων δεδομένων αντανακλάται και στα αρχαιολογικά ευρήματα τα οποία έχουν εντοπιστεί. Από την άλλη μεριά η μεγάλη σημασία που κατείχαν οι οικογενειακοί και οι συγγενικοί δεσμοί, στην κοινωνία των Μινωιτών άλλα και οι αλλαγές στη συγκρότηση

αυτών των ομάδων, δεν εντοπίζονται στην μινωική εικονογραφία. Εκτός από την απόδοση του ίδιου του οικοδομήματος, όπως η δισδιάστατη απεικόνιση του *Μωσαϊκού της Πόλης*, ελάχιστες παραστάσεις που αναγνωρίζονται ως χαρακτηριστικές της οικιακής ομάδας έχουν έρθει στο φως. Αυτή η αντίφαση, όμως, δεν πρέπει να μας φαίνεται περίεργη καθώς το θεματολόγιο της μινωικής τέχνης κυρίως αφιερώνεται σε θρησκευτικά ή τελετουργικά στοιχεία.¹³⁴

Παράλληλα διακρίνεται μία ποικιλότητα η οποία αφορά τον χαρακτήρα των οικιακών ομάδων άλλα και τις επιδιώξεις αυτών. Από το σύνολο των ανακτορικών κέντρων τα οποία εξετάστηκαν και αξιολογήθηκαν, μόνο στο ανάκτορο της Κνωσού διαφαίνεται πως, οι οικίες είναι απόλυτα συνδεδεμένες και συσπειρωμένες γύρω από το ανάκτορο και παράλληλα διαθέτουν έναν επιτηδευμένο χαρακτήρα. Φυσικά, ακόμη και στον εν λόγω οικισμό, υπάρχουν οικίες οι οποίες δεν αφορούν τις ανακτορικές δομές και δεν σχετίζονται με αυτές άλλα, απλά, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στον οικιακό τους χαρακτήρα. Επιπροσθέτως, τόσο στον οικισμό των Μαλίων όσο και στη Κνωσό, διαφαίνεται πως υπάρχει ένας διαχωρισμός μεταξύ των χώρων διαβίωσης των κατοίκων από τους χώρους υποδοχής, θρησκευτικών πρακτικών και τελετουργιών. Σε οικισμούς στους οποίους δεν έχουμε την ανάπτυξη κάποιου κεντρικού κτιρίου, βλέπουμε πως επικρατεί μία ανάπτυξη των χώρων με πρόσθετους χώρους καθώς και η οργάνωση αυτών σε συγκροτήματα. Μέσα σε αυτά τα συγκροτήματα διαβιούν οι δύο περιπτώσεις οικογενειών που αναφέραμε ανωτέρω καθώς και ορισμένες οικίες οι οποίες έχουν κάποια ανακτορικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και κατέχουν διαφορετικών ειδών αντικείμενα κύρους. Στα κτίρια τα οποία έχουν χαρακτηριστεί ως αγροικίες, διαφαίνεται μία ανομοιογένεια στη διαμόρφωση των οικημάτων η οποία ανομοιογένεια συνάδει με τις διαφορετικές δραστηριότητες των κατοίκων των οικιών καθώς και των αναγκών τους. Σημαντικό στοιχείο επίσης, το οποίο θεωρούμε πως πρέπει να αναφέρουμε, είναι πως οι ανακτορικές θέσεις σε σύγκριση με τις μη ανακτορικές, δημιουργούν σχέσεις ανισότητας, όταν για παράδειγμα υπάρχει ανάκτορο στον οικισμό. Οι σχέσεις ανισότητας εντοπίζονται στην ποσότητα και στην ποιότητα των αντικειμένων τα οποία προμηθεύονται οι οικίες και παράλληλα το ίδιο παρατηρείται μεταξύ των μη ανακτορικών οικισμών και των μεμονωμένων εγκαταστάσεων. Βασικό συμπέρασμα το οποίο προκύπτει από αυτό είναι πως, η ενσωμάτωση άλλα και η προσαρμογή σε ένα ανακτορικό σύστημα γινόταν κυρίως με την πρωτοβουλία που

---

¹³⁴ Evans 1902, 1-12.

αναλάμβαναν οι διάφορες οικιακές ομάδες που βρίσκονταν περίξ του ανακτόρου και όχι με την αναγκαστική υποβολή που ενδεχομένως να προωθούσε το ανάκτορο.

Συμπερασματικά, όπως καταλήξαμε και για τον οικισμό της Ζάκρου, διαφαίνεται πως υπάρχουν δύο όψεις. Αρχικά, μία όψη η οποία σχετίζεται με τη δομή των οικιακών ομάδων άλλα και με το είδος των ομάδων αυτών όπως και οι ομοιότητες στα δύο παραδείγματα οικογενειών, την πυρηνική και τη διπυρηνική, που εντοπίζονται και στους άλλους οικισμούς. Ακόμα, σχετικά με τον χαρακτήρα των οικιακών ομάδων, με ποιο τρόπο δηλαδή λειτουργούσαν οι οικιακές ομάδες, τις δραστηριότητες με τις οποίες ασχολούνταν κ.α. Συνεπώς διαπιστώνουμε πως, σχεδόν το σύνολο των οικιακών ομάδων εξελισσόταν με όμοιο τρόπο άλλα πολλές φορές, το αντικείμενο των δραστηριοτήτων τους, τα υλικά τους αγαθά και η απόκτηση αντικειμένων κύρους και πολυτελείας μαζί με την αρχιτεκτονική κατασκευή των οικιών τους, διαφαίνεται πως διαμορφωνόταν με αρκετά διαφορετικό τρόπο μεταξύ τους.

Καθώς εξετάσαμε και αξιολογήσαμε οικιακές ομάδες της Κάτω Ζάκρου και άλλων Μινωικών θέσεων, διαφάνηκε ο τρόπος με τον οποίο συγκροτούνταν οι οικιακές ομάδες βασιζόμενες στους συγγενικούς και οικιακούς δεσμούς. Φαίνεται λοιπόν, πως η συγγένεια ως τρόπος σύνδεσης μεταξύ των οικογενειών διαμορφώνει αντιλήψεις και δομεί τις κοινωνικές σχέσεις δημιουργώντας ένα κοινό τόπο και επιλύοντας τα προβλήματα που προέκυπταν από τις έννοιες του «οίκου» και του «νοικοκυριού».

Σημειώνουμε πως το «νοικοκυριό» ήταν ένας οικονομικής φύσεως κυρίως σχηματισμός, το οποίο δημιουργήθηκε και συνεχίζεται στο χρόνο αποσκοπώντας στην εξασφάλιση των απαραίτητων ειδών για τη διαβίωση. Η έννοια του «νοικοκυριού» λειτουργεί ως μέθοδος προσέγγισης των οικιακών ομάδων στη Μινωική Κρήτη και η συγκρότησή της βοηθά στο να αντιληφθούμε με καλύτερο και σφαιρικότερο τρόπο τις δραστηριότητες που ανέπτυσαν οι οικιακές ομάδες στις οικίες τους. Παράλληλα, πράξεις οι οποίες δεν σχετίζονται με τις έννοιες «αποθήκευση αγαθών-παρασκευή γευμάτων» γύρω από τις οποίες περιστρεφόταν τα νοικοκυριά, είναι αρκετά δύσκολο να προσδιοριστούν και να εντοπιστούν, όπως φέρ' ειπείν πράξεις θρησκευτικού ή τελετουργικού χαρακτήρα. Συνεπώς, το «νοικοκυριό» αποτελεί έναν οικονομικό κυρίως σχηματισμό, ο οποίος γίνεται αντιληπτός σε σχέση με τις δραστηριότητες παραγωγής που ακολουθεί.

Τουναντίον, ο σχηματισμός του «οίκου» ο οποίος δημιουργήθηκε σύμφωνα με τη μινωική κοινωνία, προσπάθησε να απαγκιστρωθεί από τις οικονομικές υποχρεώσεις και τα βάρη του «νοικοκυριού» εστιάζοντας στην μακροημέρευση και διαίωνιση της ομάδας που τον

αποτελούσε διαμέσου διαφορετικών πρακτικών. Με την έννοια των διαφορετικών πρακτικών, νοείται ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιούνταν η διαχείριση της μνήμης της ομάδας, το πώς χρησιμοποιούταν ο χώρος καθώς και οι συμβολισμοί που αποτυπώνονταν στα αντικείμενα. Με αυτό τον τρόπο οργάνωσης του «οίκου», διαφαίνεται πως υπάρχει μία σχετική απομάκρυνση από την αρχική έννοια του «οίκου» την οποία εισηγήθηκε ο Levi-Strauss, ο οποίος προσπάθησε μέσω της συγκεκριμένης έννοιας να κατανοήσει κοινωνικές δομές που δεν βασίζονται στην σύστασή τους κατά κύριο λόγο στους συγγενικούς δεσμούς. Το προβληματικό με την έννοια του «οίκου» στη Μινωική Κρήτη είναι πως αποτελεί ένα γενικό πλαίσιο δίχως κάποιες συγκεκριμένες λεπτομέρειες και η εφαρμογή του στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι γενική.

Βασιζόμενοι, επομένως, στη διερεύνηση του οικισμού της Ζάκρου, διακρίνεται πως η οικογένεια που δημιουργείται βάση των δεσμών συγγένειας, προβλήθηκε ως ένας σχηματισμός της κοινωνικής δομής, ο οποίος ξεπερνά τον, κατά κύριο λόγο, οικονομικό χαρακτήρα και την διασφάλιση της διαβίωσης καθώς είναι ευκολότερος να εντοπιστεί με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα. Φυσικά, το να διερευνηθεί και να αποτυπωθεί με σαφήνεια ο ρόλος των συγγενικών δεσμών στη συνοχή των οικιακών ομάδων, αποτελεί ιδιαίτερος δύσκολο εγχείρημα και επιτυγχάνεται διαμέσου της διερεύνησης και αποτύπωσης πολλών και συνδυαστικών λεπτομερειών των ενεργειών και δραστηριοτήτων της κάθε οικιακής ομάδας. Τα στοιχεία που αξιολογούνται σε αυτό το πλαίσιο είναι ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός των κτιρίων αλλά και η εσωτερική διαρρύθμιση των χώρων, η οικοσκευή και τα αντικείμενα τα οποία έχουν βρεθεί εντός των οικιών, οι θρησκευτικές δραστηριότητες οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα μπορούν να ανιχνευθούν καθώς και η επικοινωνία με τις υπόλοιπες οικιακές ομάδες. Στη φάση ΥΜ ΙΒ, διαπιστώθηκε μία ιδιαίτερη βαρύτητα στους συγγενικούς δεσμούς και στην έννοια της οικογένειας η οποία αποτυπώνεται κυρίως στην αρχιτεκτονική των κτιρίων η οποία αρχιτεκτονική λειτουργεί και σε συμβολικό επίπεδο υποδηλώνοντας την ευημερία και την μακροβιότητα μίας οικιακής ομάδας.

Φυσικά το γεγονός πως οι προσπάθειες εντοπισμού του χαρακτήρα των οικιακών ομάδων, έχουν αποδώσει καρπούς αυτό δεν αποτελεί εμπόδιο και αποκλεισμό από ορισμένες άλλες μορφές οργάνωσης της οικογένειας πιο πολύπλοκες από αυτή. Μία κοινωνία, όπως η Μινωική η οποία συγκροτείται βάση των δεσμών συγγένειας δύναται να αναπτύξει και άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς, οι οποίοι σχηματισμοί θα είναι ικανοί να εξυπηρετήσουν όλων των ειδών τις επιδιώξεις, πολιτικές, οικονομικές, κ.α. Δηλαδή η προβολή της οικογένειας και των συγγενικών δεσμών συμβαδίζει με την καλύτερη κατανόηση των γενικότερων σχηματισμών της κοινωνίας.

Αναφορικά με την Κάτω Ζάκρο, διαμέσου της μελέτης των οικιακών ομάδων, συμπεραίνεται πως στο σύνολο των περιπτώσεων, ο σχηματισμός πιο μεγάλων ομάδων από την πυρηνική οικογένεια, έγινε με βάση δύο αφετηρίες. Σε ορισμένα κτίρια του οικισμού, διακρίνεται πως οι πολλαπλές οικογένειες στον οικισμό της Ζάκρου είναι διπυρηνικές, κάτι το οποίο αποδεικνύει πως συγκροτούνταν οικογένειες του τύπου «οικογένεια-κορμός». Επιπλέον, η παράλληλη ύπαρξη και πυρηνικών οικογενειών άλλα και διπυρηνικών, μας δείχνει πως ο σχηματισμός ενός μεγάλου οικογενειακού σχηματισμού δεν ήταν πάντοτε ο στόχος άλλα δεν ήταν και δυνατό να επιτευχθεί σε ορισμένες περιπτώσεις. Συγκεκριμένα στη Ζάκρο ανιχνεύθηκαν οικιακές ομάδες οι οποίες φαίνεται πως δεν δημιούργησαν ποτέ διπυρηνική οικογένεια σε όλο το εύρος ύπαρξής τους, όσο μπορούμε να είμαστε σίγουροι από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Οι πυρηνικές οικογένειες που είχαν δημιουργηθεί, διαφαίνεται πως ήταν ένας βιώσιμος τρόπος οργάνωσης, καίτοι βραχυπρόθεσμος, λόγω του γεγονότος που προαναφέραμε, ήτοι με την φυσική απώλεια του πρωταρχικού ζευγαριού που είχε δημιουργήσει την οικογένεια, τα υπόλοιπα μέλη έχουν την τάση της αυτονόμησης. Συνεπώς, βασιζόμενοι στη Ζάκρο, μπορούμε να εκτιμήσουμε πως η διπυρηνική οικογένεια ήταν ένας αρκετά σταθερός οικογενειακός σχηματισμός, ο οποίος υπάρχει ήδη από πολύ πιο πρώιμες φάσεις της ιστορίας και παράλληλα, όσες οικιακές ομάδες αναγνωρίστηκαν ως πυρηνικές ενδέχεται να ανήκαν σε αυτόνομα τμήματα τα οποία ανεξαρτητοποιήθηκαν ένεκα του συστήματος «οικογένεια-κορμός».

Συνεπώς, εξετάζοντας και συνυπολογίζοντας όλα τα ανωτέρω, ο οικισμός της Κάτω Ζάκρου, δύναται να ενταχθεί στους τρόπους με τους οποίους γίνεται η προσέγγιση των δεσμών συγγένειας από κάποιους τομείς της αρχαιολογίας. Οι τομείς αυτοί και οι παραγόμενες μελέτες που εμπίπτουν σε αυτούς, προσπαθούν να αναδείξουν το είδος των δεσμών συγγένειας καθώς και τις γραμμές καταγωγής στις αρχαιολογικές ανασκαφές. Δεδομένων λοιπόν αυτών των μελετών και των ερευνών, ο οικισμός της Ζάκρου φαίνεται πως συγκαταλέγεται μεταξύ των οικισμών με μητροτοπικές οικογένειες. Τα δεδομένα που έχουμε και στηρίζουν αυτό τον ισχυρισμό είναι η έκταση των οικιών, η οποία είναι μεγάλη και ο διαχωρισμός των χώρων εσωτερικά των οικιών. Συνήθως η μητροτοπικότητα¹³⁵ αποτελεί βάση της μητρογραμμικής καταγωγής κατά την οποία, η περιουσία και τα δικαιώματα εντός της οικογένειας κληροδοτούνται από την μητέρα στα παιδιά της. Στα εν λόγω αρχαιολογικά ευρήματα, η μητρογραμμική καταγωγή αποτυπώνεται κυρίως στην ενδοκοινοτική τακτοποίηση των

---

¹³⁵ Στις μητροτοπικές οικογένειες, το συζυγικό ζεύγος κατοικεί στο οίκημα της μητέρας της γυναίκας, ενώ ο άντρας του συζυγικού ζεύγους δεν αποκτά δικαίωμα στην περιουσία και τις αποφάσεις της οικογένειας της συζύγου.

κτισμάτων των οικιών. Ορισμένοι αρχαιολόγοι έχουν προτείνει την αναγνώριση κάποιων τμημάτων της μινωικής κοινωνίας ως μητροτοπικής και μητρογραμμαμικής εν αντιθέσει με την έλλειψη άλλων στοιχείων και στηριζόμενοι κατά κύριο λόγο στην έκταση των οικιών. Παρατηρείται ότι η έκταση του σπιτιού μίας πατροτοπικής οικογένειας είναι μικρότερη σε σχέση με την έκταση του σπιτιού μίας μητροτοπικής οικογένειας. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη καθώς πολλά στοιχεία, όπως η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική που αναπτύχθηκε, τα εξειδικευμένα εργαστήρια, η μεγάλη ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και της γεωργίας, καταδεικνύουν την μεγάλη και σημαντική ανδρική παρουσία στη Μινωική κοινωνία και το γεγονός αυτό προαναγγέλλει την πατρογραμμαμική διαδοχή¹³⁶.

Τέλος, εδώ θα θέλαμε να τονίσουμε πως, τόσο οι δεσμοί αίματος όσο και οι συγγενικοί δεσμοί, φέρνουν στο προσκήνιο την συζήτηση περί ετεραρχικής κοινωνικής οργάνωσης της μινωικής κοινωνίας, καθώς συγκροτούν ομάδες οι οποίες δεν εμπίπτουν σε ένα αυστηρό ιεραρχικό μοντέλο. Για τη Ζάκρο, επισημάνθηκε πως οι δεσμοί συγγένειας αποτελούσαν ένα κομβικό σημείο της κοινωνικής οργάνωσης άλλα και μία συνισταμένη με τη βοήθεια της οποίας γίνονταν αλλαγές στην κοινωνία επιδιώκοντας την εκπλήρωση των αναγκών των μελών της ομάδας καθώς και ποικίλων άλλων δεδομένων. Η μεγάλη σημασία των δεσμών συγγένειας, αποτυπωνόταν σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής, ήτοι, στις πολιτικές και στις οικονομικές και ακόμη και στις θρησκευτικές, δημιουργώντας κατά αυτό τον τρόπο ένα πολυσύνθετο τοπίο. Φυσικά αυτό το δεδομένο, της ετεραρχικής οργάνωσης, δεν αποτελούσε εμπόδιο και για ιεραρχική οργάνωση στην Μινωική κοινωνία πράγμα το οποίο αποτυπώνεται με την λειτουργία των ανακτόρων. Η λειτουργία του ανακτόρου φαίνεται ότι δημιουργούσε ένα είδος ιεραρχικής διαφοροποίησης, από τη στιγμή που στο εσωτερικό του συγκέντρωνε το μεγαλύτερο μερίδιο σημαντικών δραστηριοτήτων και αντικειμένων.

---

¹³⁶ Ensor 2017, 7-8.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΕΛΙΚΩΝ ΣΚΕΨΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως σκοπό να μελετήσει την έννοια και τον χαρακτήρα του μινωικού οίκου σε συγκεκριμένες οικιστικές θέσεις της Κρήτης κατά την Νεοανακτορική Περίοδο. Μέσα από την μελέτη, την παρουσίαση και την ανάλυση των οικιστικών θέσεων σε αρχιτεκτονικό σε διακοινοτικό καθώς και σε ενδοκοινοτικό επίπεδο έγινε μία προσπάθεια για αποτύπωση μίας πιο ξεκάθαρης εικόνας για το κοινωνικό γίνεσθαι της περιόδου. Όπως προαναφέρθηκε η μελέτη δεν ακολουθεί κάποια συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση εντούτοις προσπαθεί να αξιοποιήσει τις διάφορες μελέτες που έχουν γίνει ανά τα χρόνια ώστε να παρουσιάσει όσο πιο ξεκάθαρα γίνεται την έννοια του νοικοκυριού και του «οίκου» κατά τη Νεοανακτορική περίοδο στην Κρήτη. Σε καμία περίπτωση, δε γίνεται προσπάθεια για αυστηρή κριτική και αποκλεισμό κάποιων ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Από τις αρχές της έρευνας, το ενδιαφέρον της εργασίας έχει εστιαστεί στη μελέτη των ανακτορικών συγκροτημάτων και κυρίως στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, και ελάχιστα στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Εξ' άλλου περίπου στην δεκαετία του 1980, φαίνεται η έρευνα να στρέφεται σε άλλα θέματα όπως κοινωνιολογικά, οικονομικά ώστε να δοθούν περισσότερα συμπεράσματα για την διάρθρωση της κοινωνίας. Οι νεότερες έρευνες και νέες τεχνικές αποτυπώθηκαν στο συνέδριο «Household Archeology in the Middle East and Beyond: Theory, Method, and Practice», το οποίο έλαβε χώρα το 2009 και από το οποίο προέκυψε ο τόμος «New perspectives on Household Archeology». Εκεί συζητήθηκαν νέες μέθοδοι προσέγγισης της έννοιας του «οίκου» και του νοικοκυριού, όπως η συλλογή δεδομένων και η ανάλυση της μικρομορφολογίας του χώματος, των μικροτεχνέργων και των μικρού μεγέθους καταλοίπων διαφόρων εργασιών. Τα δεδομένα αυτά μπορούν να υποδείξουν στοιχεία, που παραμένουν δυσδιάκριτα με την εφαρμογή των παραδοσιακών. Ακόμη, αναλύοντας αρχαιοβοτανικό υλικό μπορούμε να διακρίνουμε πώς πραγματοποιούνταν διάφορες εργασίες, μεταξύ των οποίων και η επεξεργασία δημητριακών. Επίσης, η αλματώδης πρόοδος της τεχνολογίας, των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του διαδικτύου έχει προσφέρει μία ακόμα παράμετρο για τον χειρισμό, την ανάλυση και την παρουσίαση των αρχαιολογικών δεδομένων, συμπεριλαμβανομένων τομέων σχετικών με την Αρχαιολογία που αφορούν την οικογένεια και το νοικοκυριό. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι τις τελευταίες δεκαετίες οι αρχαιολόγοι

μπορούν να χρησιμοποιήσουν ψηφιακές βάσεις δεδομένων, συστήματα με γεωαναφερμένες συντεταγμένες και συσχετισμούς των ευρημάτων και των αρχιτεκτονικών στοιχείων, δισδιάστατες και τρισδιάστατες αποτυπώσεις και αναπαραστάσεις, καθώς και διαδραστικά μοντέλα απεικόνισης.

Τέλος, η Κρήτη ήταν, είναι και θα είναι ένα νησί με πλούσιο αρχαιολογικό ενδιαφέρον για τους μελετητές/τριες. Παρ'όλες τις ελλείψεις και τα κενά που υπάρχουν στα δεδομένα σχετικά με την διάρθρωση της μινωικής κοινωνίας, πάντα η ανομοιομορφία που παρουσιάζεται στις οικιστικές θέσεις θα κινεί το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων και όχι μόνον. Η εργασία αυτή, δεν έχει σκοπό σε καμία περίπτωση να προτείνει κάτι ριζοσπαστικό στο πεδίο της έρευνας αλλά ελπίζει να είναι το έναυσμα μίας εκτενέστερης και πιο πολύπλοκης μελλοντικής μελέτης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΑΑ	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΕ	Αρχαιολογική Εφημερίς
ΑΕΓΑΕΥΜ	Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège
ΑΙΑ	American Journal of Archaeology
ΒΑΡ	British Archaeological Reports
ΒΑΡ-ΙΣ	British Archaeological Reports, International Series
ΒΧΗ	Bulletin de Correspondance Hellénique
ΒΣΑ	The Annual of the British School at Athens
CΜS	Corpus der minoischen und mykenischen Siegel
ΙΗΣ	Journal of Hellenic Studies
ΟΙΑ	Oxford Journal of Archaeology
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adams, E. 2004. «Power relations in Minoan palatial towns: an analysis of Neopalatial Knossos and Malia». *Journal of Mediterranean Archaeology* 17.2, 191-222.

Adams, E. 2006. «Social strategies and spatial dynamics in Neopalatial Crete: An analysis of the northcentral area». *AJA* 110.1, 1-36.

Adams, E. 2007. «Time and chance: Unravelling temporality in north central Neopalatial Crete». *American Journal of Archeology* 111.3, 391-421.

Adams, E. 2017. *Cultural identity in Minoan Crete. Social dynamics in the Neopalatial period*. Cambridge: Cambridge University Press.

Alberti, B. 2002. «Gender and the figurative art of Late Bronze Age Knossos». In *Labyrinth Revisited. Rethinking 'Minoan' Archaeology*, edited by. Y. Hamilakis. Oxford, 98-117.

Allison, P. M. 1999. *The Archaeology of household activities*. London: New York.

Ames, K.M. 1996. «Life in the big house: Household labor and dwelling size on the Northwest coast». In *People who lived in big houses*, edited by G. Coupland and E. Banning. Archaeological perspectives on large domestic structures. Madison, Wisconsin, 131-150.

Antonaccio, C. M. 2000. *Architecture and behavior: Building gender into Greek houses*. *The Classical World* 93.5, 517-533.

Apostolaki, E. 2015. «On the household structure of Neopalatial society». In *Minoan Archaeology: Perspectives for the 21st Century*, edited by S. Cappel, 223-239.

Bernini, L. 1995. «Ceramics of the early neo-palatial period at Palaikastro». *BSA* , 90, 55-82.

Betancourt, P. P. 1995. «Pseira, Crete: The economic base for a Bronze Age town». In *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference / 5e Rencontre égéenne internationale, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 19*, edited by R. Laffineur and W.D. Niemeier, 163-167.

Betancourt, P. P. 1998. «Chronological conclusions: The relation between Pseira and the eruption of the volcano of Thera». In *Excavations at Pseira, 1985 and 1986*, edited by C. Davaras, 117-120.

Betancourt, P. P. 2001. «The household shrine in the House of the Rhyta at Pseira». In *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 8th International Aegean Conference / 8e Rencontre égéenne internationale. Göteborg, 511 Göteborg University, 12-15 April 2000*, edited by R. Laffineur and R. Hägg, 145-149.

Betancourt, P. P. 2004. «Knossian expansion in Late Minoan 18: The evidence of the spirals and arcading group». In *Knossos: palace, city, state. Proceedings of the conference in Herakleion organized by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Herakleion, in November 2000, for the centenary of Sir Arthur Evans's excavations at Knossos 2004*, edited by G. Cadogan, E. Hatzaki, A. Vasilakes, 295-298. London.

Betancourt, P. P. 2009. *Pseira X. The excavation of Block AF* (Prehistory Monographs 28). Philadelphia, Pennsylvania.

Betancourt, P. P., C. Davaras 1995. *Pseira I. The Minoan buildings on the West Side of Area A* (University Museum Monograph 90), edited by P.P. Betancourt and C. Davaras, Philadelphia.

Betancourt, P. P., C. Davaras 1998. *Pseira II. Building AC (the "Shrine") and other buildings in Area A* (University Museum Monograph 94) edited by P.P. Betancourt and C. Davaras, Philadelphia.

Betancourt, P. P., C. Davaras 2002. Pseira VI. *The Pseira cemetery 1. The surface survey* (Academic Press Monograph 5), edited by P.P. Betancourt and C.Davaras, Philadelphia.

Betancourt, P. P., C. Davaras, R. Hope Simpson (Επμ.) 2004. *Pseira VIII. The archaeological survey of Pseira island. Part 1* (Prehistory Monographs 11), edited by P.P. Betancourt and C. Davaras, Philadelphia, Pennsylvania.

Betancourt, P. P., C. Davaras, R. Hope Simpson 2005. Pseira IX. *The archaeological survey of Pseira island. Part 2. The intensive surface survey* (Prehistory Monographs 12), edited by P.P. Betancourt and C. Davaras, Philadelphia, Pennsylvania.

Binford, L. R. 1962. «*Archaeology as anthropology*», *American Antiquity* 28, 217-225.

Birch-Chapman, S., E. Jenkins, F. Coward, M. Maltby 2017. «Estimating population size, density and dynamics of Pre-Pottery Neolithic villages in the central and southern Levant: An analysis of Beidha, Southern Jordan», *Levant* 49.1, 1-23.

Blanton, R. E. 1994. *Houses and households. A comparative study*. New York.

Bolger D. 2013. *A companion to gender prehistory*. Chichester, West Sussex.

Bolger D. 2013. «Introduction: Gender prehistory - The story so far». In *A companion to gender prehistory*, edited by D. Bolger, 1-19.

Bosanquet, R. C. 1901-1902. Excavations at Palaikastro I. *BSA*, 8, 286-316.

Boyd-Hawes, H., B. E. Williams, R. B. Seager, E. H. Hall 1908. *Gournia, Vasiliki and other prehistoric sites on the Isthmus of Ierapetra Crete. Excavations of the Wells-Houston-Cramp expeditions 1901, 1903, 1909*. Philadelphia

Brandon, J. C., K. S. Barile 2004. «Introduction. Household chores; or the chore of defining the household». In *Household chores and household choices. Theorizing the domestic sphere in Historical Archaeology*, edited by K.S.Barile and J.C.Brandon, 1-12. Tuscaloosa, Alabama.

Branigan, K. 1988. *Pre-palatial. The foundations of palatial Crete. A survey of Crete in the Early Bronze Age*. Amsterdam.

Branigan, K. 1995. «Social transformations and the rise of the state in Crete». In *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference / 5e Rencontre égéenne internationale, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994*, I, edited by R. Laffineur and W.D. Niemer, 33-40.

Brogan, T. M., K. A. Barnard 2011. «Household archaeology at Mochlos: Statistical recipes from the Late Minoan I kitchen». In *the archaeology of houses and households in ancient Crete*, edited by N. Vogeikoff-Brogan and K. Glowacki, 85-198.

Brumfiel, E., C. Robin 2008. «Gender, households, and society: An introduction». In *Gender, households, and society: Unraveling the threads of the past and the present*, edited by E. Brumfiel and C. Robin. Oxford, 1-16.

Buell D.M.-McEnroe J.X. 2017. «Community building/Building community at Gournia.» In *Minoan architecture and urbanism. New perspectives on an ancient built environment*, edited by D.M. Buell, 204-227.

Buell, D. M. 2014. «Districts, neighborhoods, and the streets that bind them: Urban planning in Minoan cities». In *Meditations on the diversity of the built environment in the Aegean basin and beyond*, edited by D.M. Buell, Athens, 55-82.

Buell, D. M. 2015. «Minoan cityscapes. Urban planning in Neopalatial Crete». In *Minoan Archaeology. Perspectives for the 21st Century. Proceedings of the International PhD and Post-Doc Conference at Heidelberg, 23- 27 March 2011*, edited by D.M. Buell, 241- 252.

Buell, D. M., J. C. McEnroe 2018. «Gournia: A Case Study of Population Mobility in the Bronze Age Town and the Mirabella region». Στο *Πεπραγμένα του IB' Διεθνούς Κρητικού Συνεδρίου, Ηράκλειο*, edited by D. M. Buell, 21-25.9.2016, Ηλεκτρονική Έκδοση, 1-9.

Byrd, B. 2000. «Households in transition. Neolithic social organization within Southwest Asia». In *Life in Neolithic farming communities. Social organization, identity, and differentiation*, edited by I.Kuijt. New York, 63-98.

Carsten, J., S. Hugh-Jones 1995. *About the house. Levi-Strauss and beyond*. Cambridge.

Catapoti, D. 2005. *From power to paradigm: Rethinking the emergence of the "Palatial Phenomenon" in Bronze Age Crete*. Unpublished PhD thesis. University of Sheffield.

Catapoti, D. 2011. «Rise to the occasion: An insight to the "politics of drinking" at the Prepalatial settlement of Myrtos-Phournou Koryfi, South Crete». In *Πεπραγμένα Ι' διεθνούς κρητικού συνεδρίου*, edited by Ε. Γ. Καψωμένος, Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Μ. Ανδριανάκης, (Χανιά 1-8 Οκτωβρίου 2006), Χανιά, 101-114.

Chapin, A. P. 2007. «A Man's world? Gender and male coalitions in the West House miniature frescoes». Στο *Krinoi kai Limenes. Studies in Honor of Joseph and Maria Shaw*, edited by P.P. Betancourt, 139-144. Institute for Aegean Prehistory Academic Press.

Chapin, A. P. 2009. «Constructions of male youth and gender in Aegean art: The evidence from Late Bronze Age Crete and Thera». In *Fylo. Engendering prehistoric "stratigraphies" in the Aegean and the Mediterranean. Proceedings of an International Conference, University of Crete, Rethymno 2-5 June 2005*, edited by K. Kopaka (AEGEAUM 30), 175-182.

Chapin, A. P. 2011. «Gender and coalitional power in the miniature frescoes of Crete and the Cycladic Islands». Στο *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνδέσμου*, edited by Μ. Ανδρεαδάκη- Βλαζάκη, Ε. Παπαδοπούλου (Χανιά 1-8 Οκτωβρίου 2006), Χανιά, 507-522.

Chapin, A. P. 1997-2000. «Maidenhood and marriage: The reproductive lives of the girls and women from Xeste 3, Thera». *AE* 4, 7-25.

Cherry, J.F. 2009. «Sorting out Crete's Prepalatial off-Island Interactions». Στο *Archaic State Interaction: The Eastern Mediterranean in the Bronze Age*, edited by W.A. Parkinson, 107-140. Santa Fe, School of Advanced Research Press.

Chesson, M.S. 2003. «Households, houses, neighborhoods and corporate villages: Modeling the Early Bronze Age as a House Society». *Journal of Mediterranean Archaeology* 16.1, 79- 102.

Christakis, K. 1999. *Minoan pithoi and their significance for the household subsistence economy of Neopalatial Crete*. University of Bristol.

Christakis, K. S., G. Rethemiotakis 2011. «Identifying household activities: The case of House 2 at Galatas Pediada». In *the archaeology of houses and households in ancient Crete*, edited by K.T. Glowacki and N. Vogeikoff-Bragon, 177-184.

Cline, E. H. 2010. *The Oxford handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*. Oxford.

Conkey, M. W., J. M. Gero 1991. «Tensions, pluralities, and engendering Archaeology: An introduction to women and Prehistory». In *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*, edited by J. M. Gero and M. W. Conkey, 3-30.

Costin, C. L. 1996.« Exploring the relationship between gender and craft in complex societies: Methodological and theoretical issues of gender attribution». In *Gender and Archaeology*, edited by R.P.Wright, Philadelphia, 111-140.

Cunningham, T. 2001. «Variations on a theme: Divergence in settlement patterns and spatial organization in the Far East of Crete during the Pre and Neopalatial periods». In *Urbanism in the Aegean Bronze Age*, edited by T. Cunningham, Sheffield, 72-86.

Cunningham, T. 2007. «In the shadows of Kastri: An examination of domestic and civic space at Palaikastro (Crete)». In *Building communities. House, settlement and society in the Aegean and beyond. Proceedings of a conference held at Cardiff University*,

17-21 April 2001, edited by T. Cunningham, 97-109.

Day, P. M., M. Relaki 2002. « Past factions and present fictions: Palaces in the study of Minoan Crete». In *Monuments of Minos. Rethinking the Minoan Palaces. Proceedings of the international workshop "Crete of the hundred palaces?" held at the Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve, 14-15 December 2001*, edited by P.M. Day and M.Relaki, 217-234.

Dfraz-Andreu, M., S. Lucy, S. Babic, D. N. Edwards (Επμ.) 2005. *The Archaeology of identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. New York

Dickinson, O. 2003. Αιγαίο. *Εποχή του Χαλκού*(μετάφραση του πρωτοτύπου: Dickinson, O. 1994. *The Aegean Bronze Age*, Cambridge), Αθήνα.

Douglass, J. G., N. Gonlin 2012. *Ancient households of the Americas. Conceptualizing what households do*, University Press of Colorado.

Driessen, J., H. Fiasse 2011. «Burning down the house": Defining the household of Quartier Nu at Malia using GI». In *The archaeology of houses and households in ancient Crete*, edited by J. Driessen and H. Fiasse, 285-296.

Driessen, J. 1982.« The Minoan hall in domestic architecture on Crete: To be in vogue in Late Minoan IA?». *Acta Archaeologica Lovaniensia* 21, 27-92.

Driessen, J. 1999. «The dismantling of a Minoan hall at Palaikastro (Knossians go home?)». In *the Cretan Collection in the University Museum, University of Pennsylvania II. Pottery from Gournia, I*, edited by J. Driessen, 227-236.

Driessen, J. 2005. «On the use of upper floors in Minoan Neopalatial architecture». In *I. Κρής Τεχνίτης L'Artisan Cretois. Recueil d'articles en l'honneur de Jean-Claude Poursat, publie a 'occasion des 40 ans de la decouverte du Quartier Mu*(AEGAEUM 26), edited by J. Driessen, Universite de Liege, University of Texas at Austin, 83-88.

Driessen, J. 2009. «Daidalos' designs and Ariadne's threads: Minoan towns as places of

interaction». In *Inside the city in the Greek world. Studies of urbanism from the Bronze Age to the Hellenistic Period* (University of Cambridge Museum of Classical Archaeology Monograph no. 1), edited by S. Owen and L. Preston, Oxford, 41-54.

Driessen, J. 2017. «Understanding Minoan in-house relationships on Late Bronze Age Crete». In *Minoan architecture and urbanism. New perspectives on an ancient built environment*, edited by J. Driessen, 80-104.

Ensor, B. E. 2017. *Testing ethnological theories on prehistoric kinship*, Cross-Cultural Research 51.3, 1-29.

Evans, A. J. 1901/1902. The Palace of Knossos. Provisional report of the excavation for the year 1902. *BSA*, 8, 1-124.

Floyd, C.R. 1998. *Pseira III. The Plateia Building* (University Museum Monograph 102), Philadelphia.

Foster, C. P., B. J. Parker 2012. «Introduction: Household Archaeology in the Near East and beyond». In *New perspectives on Household Archaeology*, edited by C.P. Foster and B.J. Parker, 1-12.

Fotou, V. 1993. *New light on Gournia. Unknown documents of the excavation at Gournia and other sites on Isthmus of Ierapetra by Harriet Ann Boyd* (AEGAEUM9), Université de Liège, University of Texas at Austin.

Glowacki, K. T., N. Vogeikoff-Brogan 2011. *The archaeology of houses and households in ancient Crete* (Hesperia Supplement 44). Princeton, New Jersey.

Gomree, T., C. Langohr, M. Pomade re 2012. «Excavations in the Pi area at Malia(2005-2010)». In *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2. Πρακτικά της 2^{ης} Συνάντησης*, edited by Ε. Γαβριλάκη. Ρέθυμνο, 26-28 Νοεμβρίου 2010, Ρέθυμνο, 89-97.

Goody, J. 1972.«The evolution of the family». In *Household and Family in Past Time*, edited by J. Goody, 103-124.

Hagg, R. 1997. «The function of the "Minoan Villa». Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992 (Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet I Athen, 40, 46), Stockholm.

Halstead 2004 Barrett, J. C. (Επιμ.) 2004. *The Emergence of Civilization revisited*, Oxford.

Halstead, P. 1996. «The development of agriculture and pastoralism in Greece: When, how, who and what?». In *The Origins and Spread of Agriculture and Pastoralism in Eurasia*, edited by P. Halstead, London, 296-309.

Hamilakis, Y., 2002. «Too Many Chiefs: Factional Competition in Neopalatial Crete». In *Monuments of Minos. Rethinking the Minoan Palaces, Proceedings of the International Workshop "Crete of the Hundred Palaces"?* Louvain-la-Neuve, 14–15 December 2001, edited by J. Driessen, I. Schoep, and R. Laffineur, 179–199. *Aegaeum* 23. Liège: Université de Liège

Hareven, T. K. 1974. «The family as process: The historical study of the family cycle», *Journal of Social History* vol. 7.3, pp. 322-329.

Hatzaki, E. 2011. «Defining "domestic" architecture and "household" assemblages in Late Bronze Age Knossos». In *the archeology of houses and households in ancient Crete*, edited by K. T. Glowacki and N. Vogeikoff-Brogan, 247-262.

Hays-Gilpin, K. 2000. «Feminist Scholarship in Archaeology». In the *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 571, *Feminist Views of the Social Sciences* (Sep., 2000), edited by K. Hays- Gilpin, 89-106.

Hendon, J. A. 1996. Archaeological approaches to the organization of domestic labor: Household practice and domestic relation. *Annual Review of Anthropology* 25.

Hendon, J. A. 2000. Having and holding: Storage, memory, knowledge, and social

relations. *American Anthropologist* 102, 42-53.

Hodder, I. 1982. *The present past. An introduction to Anthropology for archaeologists*. London.

Hodder, I., S. Hutson 1986. *Reading the past. Current approaches to interpretation in Archaeology*. Cambridge.

Hruby, J., D. Trusty (Επμ.) 2017. *From cooking vessels to cultural practices in the Late Bronze Age Aegean*. Oxford and Philadelphia.

Knappett, C. 2009. «Scaling up: From household to state in Bronze Age Crete». In *Inside the city in the Greek world. Studies of urbanism from the Bronze Age to the Hellenistic Period* (University of Cambridge Museum of Classical Archaeology Monograph no. 1), edited by C. Knappett, Oxford.

Kramer, C. 1979. «An archaeological view of a contemporary Kurdish village: Domestic architecture, household size, and wealth». In *Ethnoarchaeology. Implications of Ethnography for Archaeology*, edited by C. Kramer, New York, 139-163.

Laslett, P. 1970. The comparative history of household and family, *Journal of Social History* vol, 4, pp. 75-87.

Laslett, P. 1972. «Introduction: the history of the family». In *Household and family in past time. Comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe*, edited by P. Laslett, 1-89.

Letesson, Q. 2009. *Du phénotype au génotype. Analyse de la syntaxe spatiale en architecture minoenne (MMIII B – MRIB)* (AEGIS 02), Louvain-la-Neuve.

Letesson, Q. 2013. Minoan halls: A syntactical genealogy, *American Journal of Archeology* vol, 117, 303-351.

Lévi-Strauss, C. 1982. *The way of the masks*, University of Washington Press.

Manning, S. W. 1995. *The absolute chronology of the Aegean Early Bronze Age. Archaeology, radiocarbon and history*. Sheffield.

Mantzourani, E., G. Vavouranakis 2011. «The Minoan Villas in East Crete: Households or seats of authority? The case of Prophitis Ilias Praisou». In *the archaeology of houses and households in ancient Crete*, edited by K. T. Glowacki and N. Vogeikoff-Brogan, 12.

McEnroe, J.C. 2001. *Pseira V. The architecture of Pseira* (University Museum Monograph 109), Philadelphia.

McEnroe, J.C. 2010. *Architecture of Minoan Crete. Constructing identity in the Aegean Bronze Age*. Austin.

Mina, M.. 2015. «Social Complexity and Gender Inequality in Prepalatial Crete». In *Minoan Archaeology Perspectives for the 21st Century*, edited by M. Mina, Presses universitaires de Louvain.

Momigliano, N. 1999. «A note on A. J. Evans's The palace of Minos: A comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos». In *Pseira IV. Minoan buildings in Areas B, C, D, and F, II*, edited by N. Momigliano, 493-501.

Naroll, R. 1962. Floor area and settlement population, *American Antiquity* vol, 27, pp. 587-589.

Netting, R. McC., R. R. Wilk, E. J. Arnould (επιμ.) 1984. *Households. Comparative and historical studies of the domestic group*, Berkeley, Los Angeles, London.

Nikolaidou, M. 2002.« Palaces with faces in Prepalatial Crete: Looking for the people in the First Minoan states». In *Labyrinth revisited. Rethinking 'Minoan' Archaeology*. Oxford, edited by Y. Hamilakis, 74-97.

O'Brien 1995. «Ross Island and the origins of Irish-British metallurgy». In *Ireland in the Bronze Age*, edited by W. Waddell and S. Twohig. Proceedings of the Dublin conference, April 1995. Dublin: Stationery Office 1995, 38–48.

O'Brien 2004. *Ross Island, Mining, Metal and Society in Early Ireland*. Bronze Age Studies 6. Galway: Department of Archaeology, National University of Ireland, Galway 2004.

Palio, O. 2002. *Le Case del Lebete e delle Sfere Fittili ad Haghia Triada*. *Creta Antica* 3, 121-132.

Papadatos, Y. 2020. «The identification of Houses in Prepalatial Crete». In *Oikos. Archaeological approaches to House Societies in Aegean Prehistory*, edited by Y. Papadatos, 51- 62.

Parker, B. J., C. P. Foster 2012. *New perspectives on Household Archaeology, Winona Lake, Indiana*.

Platon, L. 2011. «Studying the character of the Minoan "household" within the limits of the Neopalatial settlement of Zakros». In *the archaeology of houses and households in ancient Crete*, edited by K. T. Glowacki and N. Vogeikoff-Brogan, 151-161.

Popham, M. R. 1984. *The Minoan Unexplored Mansion at Knossos* (British School at Athens Supplementary Volume No. 17), Oxford.

Relaki, M., J. Driessen, (2020). *Oikos. Archaeological approaches to House Societies in Aegean Prehistory* (AEGIS 19), Louvain.

Romanou, D. 2007. «Residence design and variation in residential group structure: A case study, Malia». In *Building communities. House, settlement and society in the Aegean and beyond. Proceedings of a conference held at Cardiff University, 17-21 April 2001*, edited by D. Romanou, 77-90.

Romanou, E. T. 2010. Co-residential group composition and the spatial design of residences:

An investigation using the ethnographic and archaeological records (διδακτορική διατριβή), University College London.

Sanders, D. 1990. «Behavioral conventions and archaeology: methods for the analysis of ancient architecture». In *Domestic architecture and the use of space. An interdisciplinary cross-cultural study*, edited by D. Sanders, 43-72.

Shaw, M. C., J. W. Shaw (Επμ.) 2012. *House X at Kommos. A Minoan mansion near the sea. Part I. Architecture, stratigraphy, and selected finds* (Prehistory Monographs 35), Philadelphia, Pennsylvania.

Sikla, E. 2011. «The elusive domestic shrine in Neopalatial Crete: On the archaeological correlates of domestic religion». In *the archeology of houses and households in ancient Crete*, edited by K. T. Glowacki and N. Vogeikoff-Brogan, 219-231.

Soles, J. S. 1992. *The Prepalatial cemeteries at Mochlos and Gournia and the house tombs of Bronze Age Crete* (Hesperia Supplement 24), Princeton, New Jersey.

Soles, J. S. 2003. *Introduction*, στο. S. Soles, *Machias IA. Period III. Neopalatial Settlement on the Coast: The Artisans' Quarter and the Farmhouse at Chalinomouri. The Sites* (Prehistory Monographs 7), Philadelphia, Pennsylvania, 1-3.

Souvatzi, S. 2012a. «Between the individual and the collective: Household as a social process in Neolithic Greece». In *New perspectives on Household Archaeology*, edited by S. Souvatzi, 15-43.

Souvatzi, S. 2008. *A Social Archaeology of households in Neolithic Greece. An anthropological approach*, Cambridge University Press.

Tomkins, P. 2012. «Behind the horizon: Reconsidering the genesis and function of the "First Palace" at Knossos (Final Neolithic IV-Middle Minoan IB)». In *Back to the beginning. Reassessing social and political complexity on Crete during the Early and Middle Bronze Age*, edited by P. Tomkins, J. Driessen and I. Schoep, 32-80.

Van de Moortel, A. 2011. «Late Minoan IB ceramic phases at Palaikastro and Malia: A response to Sean Hemingway, J. Alexander MacGillivray & L. Hugh Sackett». In *LM IB Pottery. Relative chronology and regional differences. Acts of a workshop held at the Danish Institute at Athens in collaboration with the INSTAP Study Center for East Crete, 17-19 June 2007*, Volume 2, edited by A. Van de Moortel, 531-548.

Vokotopoulos, L. 2011. «A view of the Neopalatial countryside: Settlement and social organization at Karoumes, Eastern Crete». In *the archeology of houses and households in ancient Crete*, edited by K. T. Glowacki and N. Vogeikoff-Brogan, 137-149.

Watrous, L. V., A. Heimroth 2011. «Household industries of Late Minoan IB Gournia and the socioeconomic status of the town». In *the archeology of houses and households in ancient Crete*, edited by K. T. Glowacki and N. Vogeikoff-Brogan, 199-212.

Whitelaw, T. 1994a. The Early Minoan household: Methods and models for analysis, *AJA* 98, 335-336.

Whitelaw, T. 2004. «Estimating the Population of Neopalatial Knossos». In *Knossos: palace, city, state. Proceedings of the conference in Herakleion organised by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Herakleion, in November 2000, for the centenary of Sir Arthur Evans's excavations at Knossos*, edited by T. Whitelaw, 147-158.

Whitelaw, T. 2012. «The urbanization of Prehistoric Crete: Settlement perspectives on Minoan state formation». In *Back to the beginning. Reassessing social and political complexity on Crete during the Early and Middle Bronze Age*, edited by T. Whitelaw, 114-1.

Whitelaw, T. M., 1983. The Settlement at Fournou Korifi Myrtos and Aspects of Early Minoan Social Organisation. In *Minoan Society: Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981*, edited by O. Krzyszkowska and L. Nixon, 323-345. Bristol: Bristol Classical Press

Yanagisako, S. J. 1979. Family and household: The analysis of domestic groups, *Annual Review of Anthropology* vol, 8, pp. 161-205.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου, Κ. 2015. «Η διερεύνηση των ετεραχικών δομών της μινωικής κοινωνίας». In *Urban conflicts* edited by Κ. Αθανασίου, Ε. Βασδέκη, Ε. Καπετανάκη, Μ. Καψάλη, Β. Μακρυγιάννη, Φ. Μάμαλη, Ο. Πάγκαλος, Χ. Τσαβδάρου, Θεσσαλονίκη, 20-23.

Αποστολάκη, Ε. 2013. «Απλή αρχιτεκτονική κατασκευή, σύνθετη οικιακή πραγματικότητα. Το δίκτυο της στέγασης στην ΥΜ ΙΒ Κρήτη». *Κρητικά Χρονικά* 33.

Βακιρτζή, Σ. 2013. «Ανιχνεύοντας τις τεχνικές νηματουργίας: αρχαιολογική μαρτυρία, εθνογραφία και πειραματική εφαρμογή». *Αράχνη* 4, 50-56.

Γαλανού, Μ. 2014. *Ταυτότητα και έκφραση φύλου: ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*. Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών, Αθήνα.

Ευαγγέλου, Γ. Ν. 2009. Πρακτικές Ταφής κατά τη Νεοανακτορική, Τελική Ανακτορική και Μετανακτορική Περίοδο στην Κεντρική Κρήτη (διδακτορική διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Κοκκινίδου Δ. -Νικολαΐδου Μ. 1993. *Η αρχαιολογία και η κοινωνική ταυτότητα του φύλου: Προσεγγίσεις στην Αιγιακή Προϊστορία*. Θεσσαλονίκη.

Μαντζουράνη, Ε. 2002. *Προϊστορική Κρήτη, Τοπογραφία και Αρχιτεκτονική, Από τη νεολιθική εποχή έως και τους νεοανακτορικούς χρόνους*. Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα. Αθήνα.

Παραδέλλης, Θ. 1996. «Εισαγωγή. Συγγένεια: Από τη Βιολογική ‘Ουσία’ στο Πολιτισμικό Σύμβολο». In *Εισαγωγή σε Δύο Θεωρίες της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Louis Dumont*, edited by Θ. Παραδέλλης, Εκδ. Καστανιώτης: Αθήνα, σ.σ. 11-19.

Πλάτων, Ν. 1972. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 159-192.

Πλάτων, Ν. 1974. *Ζάκρος. Το νέον Μινωικόν ανάκτορον*, Αθήναι.

Πλάτων, Ν. 1976. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 419-439.

.

Πλάτων, Ν. 1977. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 421-446.

Πλάτων, Ν. 1978. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 259-299.

Πλάτων, Ν. 1979. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 282-322.

Πλάτων, Ν. 1980. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 297-330.

Πλάτων, Ν. 1981. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 331-366.

Πλάτων, Ν. 1982. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 320-348.

Πλάτων, Ν. 1983. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 335-347.

Πλάτων, Ν. 1984. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 392-439.

Πλάτων, Ν. 1985. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 217-262.

Πλάτων, Ν. 1986. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 243-297.

Πλάτων, Ν. 1987. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 290-324.

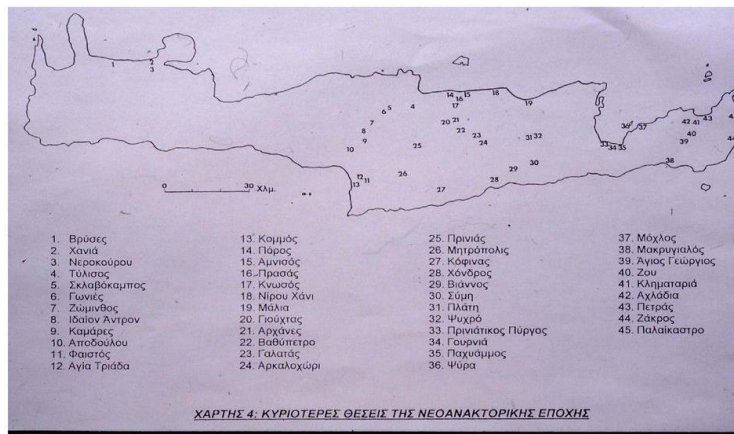
Πλάτων, Ν. 1988. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 219-243.

Πλάτων, Ν. 1990. Ανασκαφή Ζάκρου, *ΠΑΕ*, 279-299.

Σαλίχου, Α. 2012. *Ενδοκοινοτική οργάνωση και οικονομία των αστικών θέσεων της Κρήτης κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Το παράδειγμα της εγκατάστασης της Κάτω Ζάκρου: Προσέγγιση του θέματος στη βάση των υλικών καταλοίπων* (διδακτορική διατριβή). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

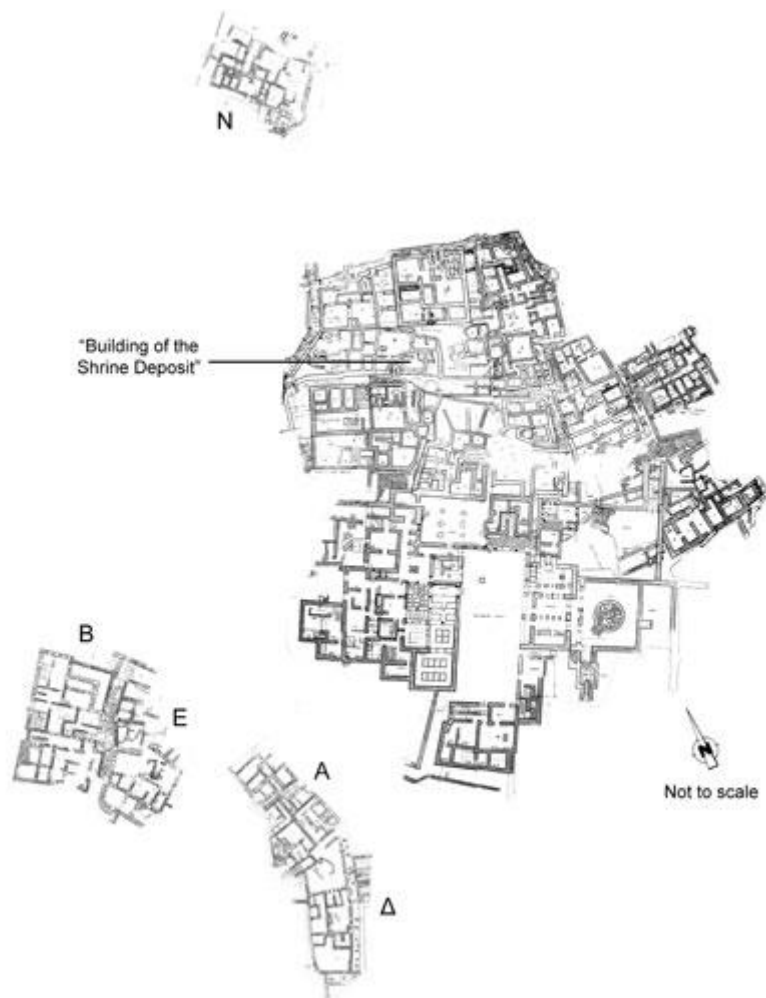
Σοφιανού Χ.Τ.Μ., Brogan 2010. «Μινωικός οικισμούς Παπαδιόκαμπου Σητείας. Η ανασκαφή της Οικίας Β.1. κατά το 2008». In *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1. Πρακτικά 1ης συνάντησης* edited by Μ. Ανδριανάκης and Ι.Τζαχίλη. Ρέθυμνο, 28-30 Νοεμβρίου 2008, Ρέθυμνο 134-142.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1. Οι κυριότερες θέσεις της Νεοανακτορικής Εποχής.

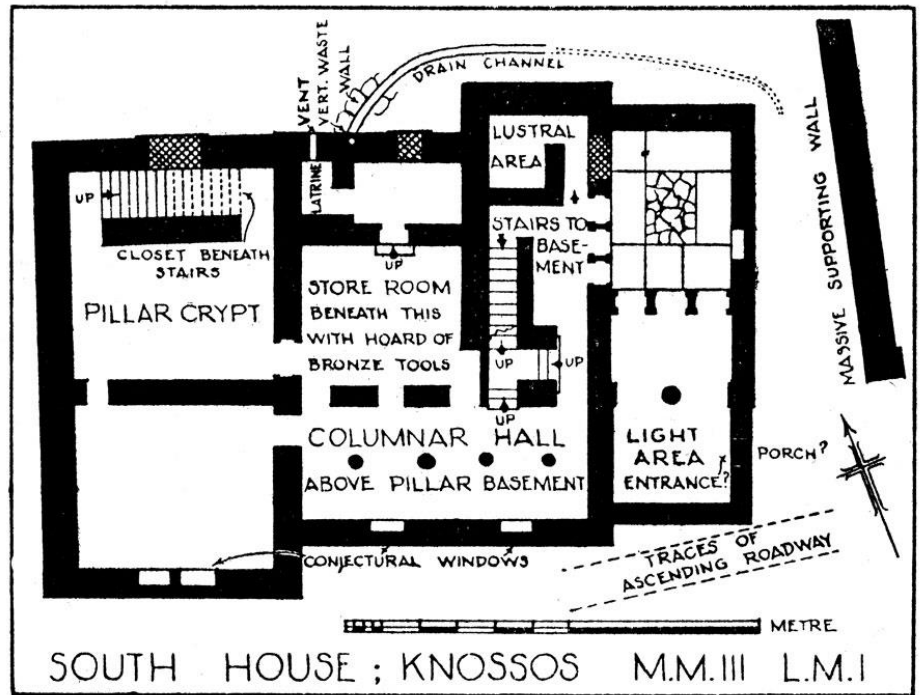
Πηγή: Μαντζουράνη 2002, 199.

Εικόνα 2. Κάτοψη Κάτω Ζάκρου.

Πηγή: Platon 1984, σελ. 84, εικόνα 9.

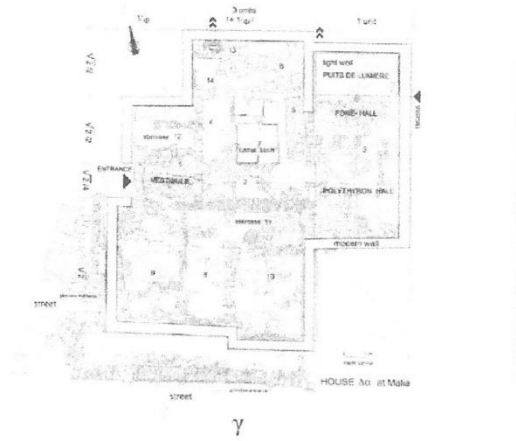
Εικόνα 3. Κάτοψη Νότιας Οικία/South House.

Πηγή: Driessen 2003, σελ.29, εικόνα 1.1.

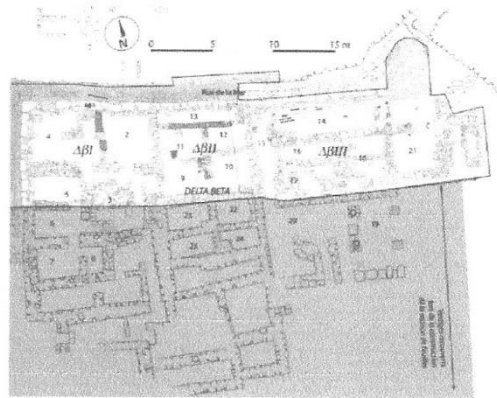
Εικόνα 4. Κάτοψη οικίας 2, Γαλατάς.

Πηγή: Christakis-Rethemiotakis 2011, σελ.218, εικόνα 16.1.

Εικόνα 5. Κάτοψη οικίας ΔΑ, Μάλια.

Πηγή: McEnroe 2010, σελ.94, εικόνα 11.7.

Εικόνα 6. Κάτοψη οικίας ΔΒ στα Μάλια.

Πηγή: Burdet – Romadère 2011, σελ.100, εικόνα 2.

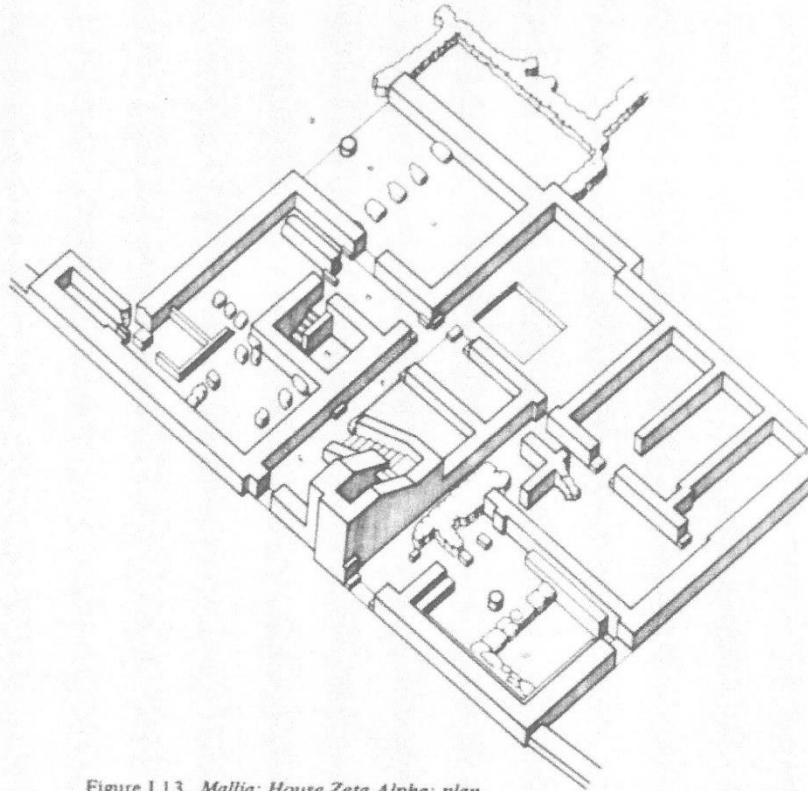

Figure 1.13. *Mallia: House Zeta Alpha: plan*

Εικόνα 7. Οικία ΖΑ, Μάλια.

Πηγή: Μαντζουράνη 2002,σελ. 263, εικ.78.

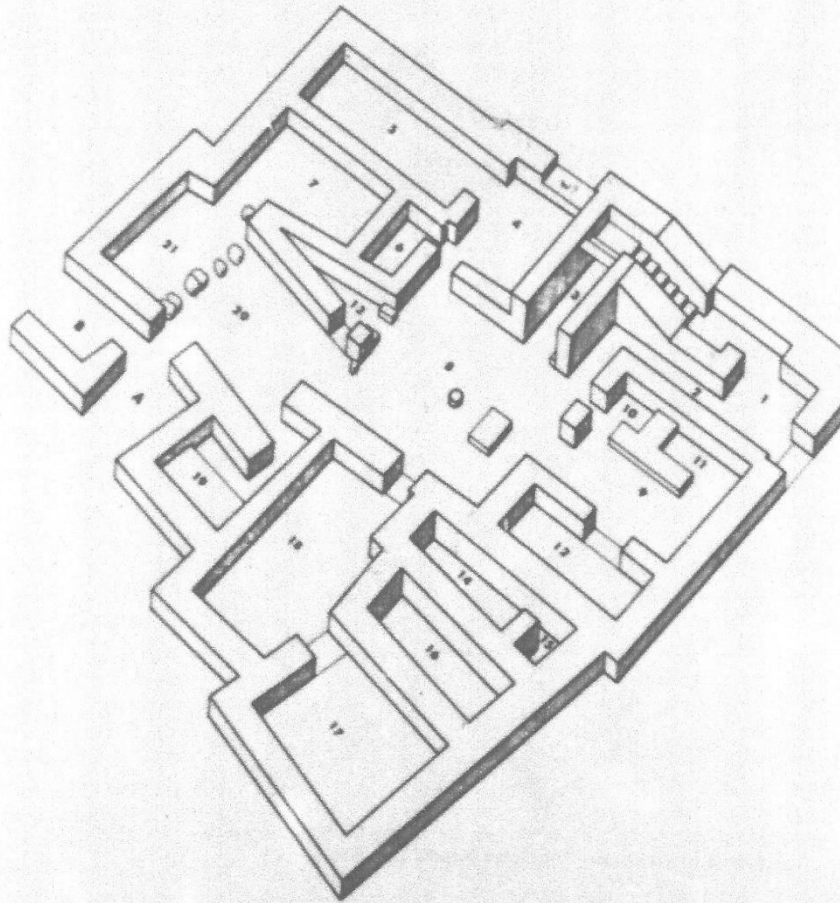

Figure II.15. Mallia: House Zeta Beta: isometric

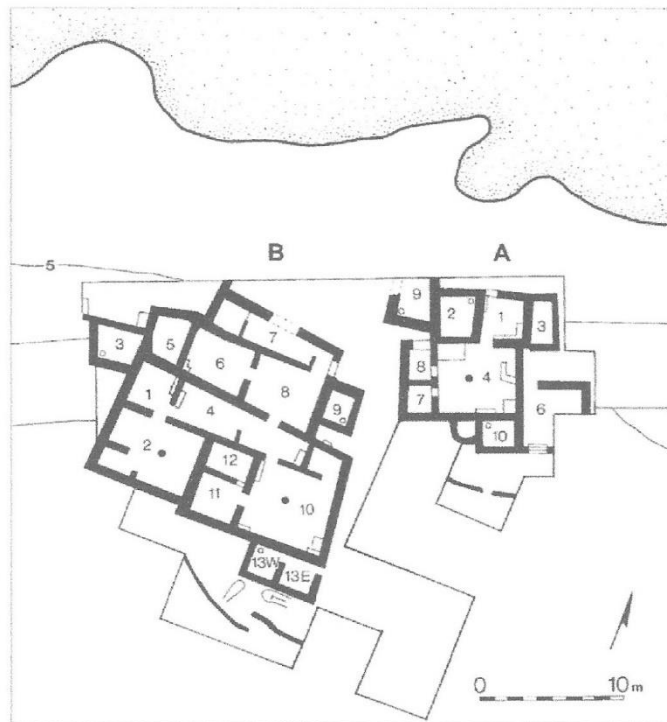
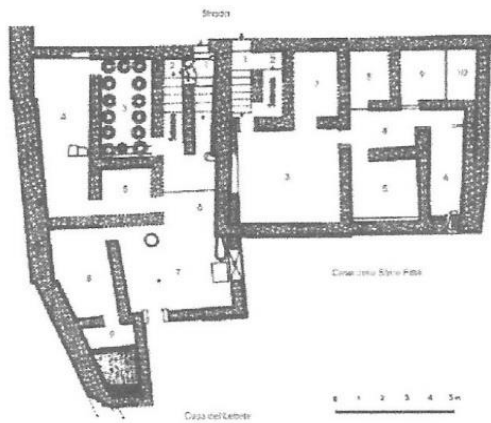
Εικόνα 8. Οικία Β, Μάλια.

Πηγή: Μαντζουράνη 2002, σελ.263 εικ. 78

Εικόνα 9. “Casa del Lebete”.

Πηγή: Palio 2002, σελ.123,

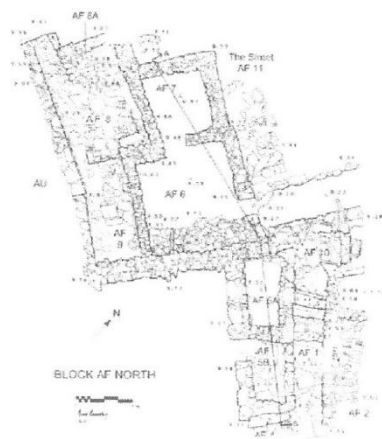
Εικόνα 1.

Εικόνα 10. Κάτοψη του κτηρίου Α και Β της Συνοικίας των Τεγαιτών.

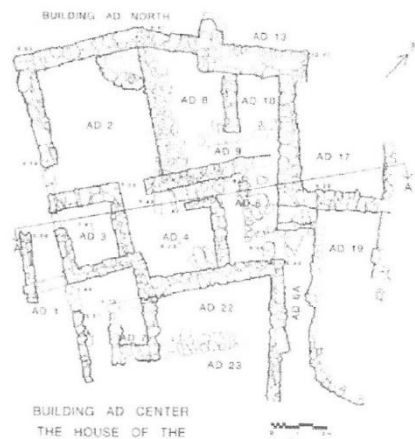
Πηγή: Soles 2003, σελ.117, εικόνα 4.

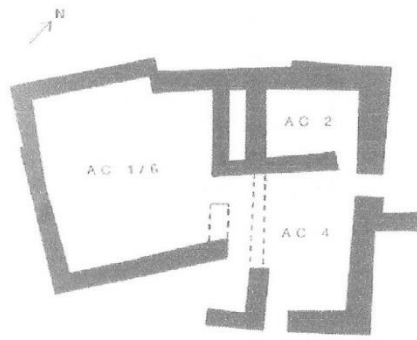
Εικόνα 13. Κάτοψη του the House of the Rhyta.

Πηγή: McEnroe 2001, σελ.28, εικόνα 23.

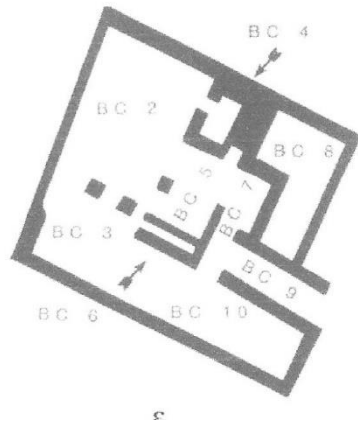
Εικόνα 14. Κάτοψη του the House of the Foreign Pottery.

Πηγή: McEnroe 2001, σελ.47, εικόνα 23.

Εικόνα 15. Κάτοψη του κτηρίου AC.

Πηγή: McEnroe 2001, σελ.19, εικόνα 15.

Εικόνα 16. Κάτοψη του Building of the Pillar Partitions.

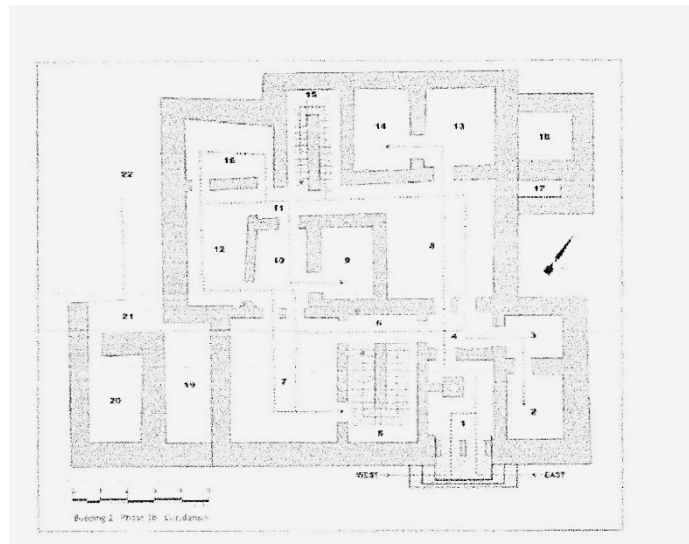
Πηγή: McEnroe 2001, σελ.53, εικόνα 39.

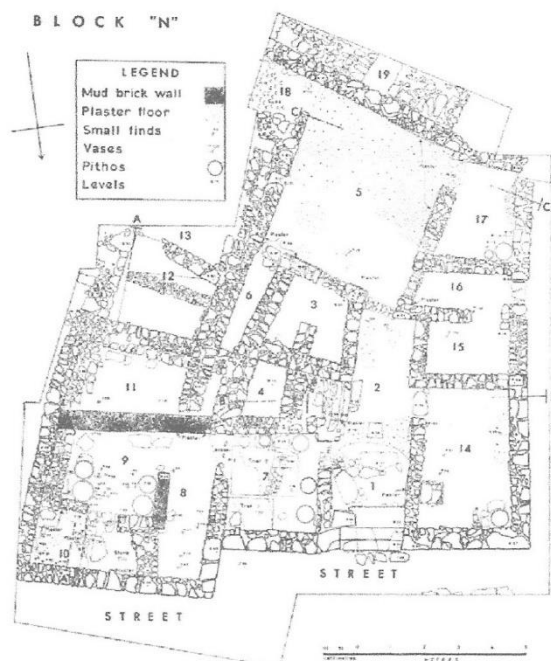
Εικόνα 17. Κάτοψη του Παλαικάστρου.

Πηγή: MacGillivray 2010, σελ.573, εικόνα 43.1.

Εικόνα 17. Κάτοψη του κτηρίου 1- Παλαίκαстро.

Πηγή: Driessen 2010, σελ.36, εικόνα 3.

Εικόνα 18. Κάτοψη κτηρίου N – Παλαίκαстро.

Πηγή: McGillivray 2000, σελ.26, εικόνα 43.1.